

A large, textured yellow brushstroke graphic is centered on the page, serving as a background for the title and subtitle. Two horizontal black lines are positioned above and below the brushstroke.

Евалюація

наукові, освітні,
соціальні проекти

Випуск 3

ЦЕНТР ЕВАЛЮАЦІЇ НАУКОВО-ОСВІТНІХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ

ЕВАЛЮАЦІЯ

*НАУКОВІ, ОСВІТНІ, СОЦІАЛЬНІ
ПРОЕКТИ*

Випуск 3

Київ
2017

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

- Володимир Євтух* доктор історичних наук, професор, член-кореспондент
НАН України (Київ, Україна)
- Лешек Корпоровіч* доктор соціологічних наук, професор (Краків, Польща)
- Міхаель Руїсс* головний виконавчий директор та видавець
«TOP Magazin» (Франкфурт-на-Майні, Німеччина)
- Луція Рутка* доктор психологічних наук, професор (Рига, Латвія)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Рудіте Андерсоне* доктор педагогічних наук, професор (Рига, Латвія)
- Моріц Гунцінгер* доктор, Почесний професор у галузі зв'язків
з громадськістю (PR) та комунікації
(Франкфурт-на-Майні, Німеччина)
- Єжи Нікторовіч* доктор педагогічних наук, професор (Білосток, Польща)
- Сергій Рик* кандидат філософських наук, професор (Переяслав,
Україна)
- Світлана Ставицька* доктор психологічних наук, професор (Київ, Україна)
- Юлія Сюсель* кандидат філософських наук, доцент (Київ, Україна)
- Сергій Штена* кандидат політичних наук, професор (Київ, Україна)

КОНСУЛЬТАНТИ ВИПУСКУ 3:

- Людмила Савенкова* кандидат педагогічних наук, професор (Київ, Україна)
- Анна Юреєва* магістр (Київ, Україна)
- Сільвія Яскула* доктор (Ломжа, Польща)

**Випуск журналу підготовлений у співпраці
з групою контекстуальних експертів
Центру евалюації науково-освітніх та соціальних програм**

Е 13 **Евалюація: наукові, освітні, соціальні проекти** / Редактори :
В. Євтух, Л. Корпоровіч, М. Руїсс, Л. Рутка. – Київ : CESESP, 2017. – Вип. 3.
– 220 с.

Матеріали журналу знайомлять читача з поняттям «евалюація», його поширеністю у сучасному науковому дискурсі, можливостями нового дослідницького конструкту у стимулюванні новацій в освітній сфері українського соціального простору. Досвідом у царині діляться теоретики і практики з Німеччини, Польщі, України.

У випуску вміщені статті, виконані на основі результатів спільного українсько-латвійського проекту «Іммігранти в суспільстві: виклики для освіти».

**CENTER FOR EVALUATION
OF SCIENTIFIC, EDUCATIONAL AND SOCIAL PROGRAMS**

EVALUATION

***SCIENTIFIC, EDUCATIONAL, SOCIAL
PROJECTS***

Issue 3

**Kyiv
2017**

EDITORS:

- Volodymyr Yevtukh** Doctor of Science (History), Professor, Corresponding Member of NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
- Leszek Korporowicz** Doctor hab. (Sociology), Professor (Kraków, Poland)
- Michael Ruiss** Chief Executive Officer and Publisher
«TOP Magazin» (Frankfurt am Main, Germany)
- Lūcija Rutka** Doctor of Science (Psychology), Professor (Rīga, Latvia)

EDITORIAL BOARD:

- Rudīte Andersone** Doctor of Science (Pedagogy), Professor (Rīga, Latvia)
- Moritz Hunzinger** Dr. phil. h. c., Honorary Professor of Public Relations and Communication (Frankfurt am Main, Germany)
- Jerzy Nikitorowicz** Doctor hab. (Pedagogy), Professor (Białystok, Poland)
- Sergiy Ryk** Ph.D. (Philosophy), Professor (Pereyaslav, Ukraine)
- Svitlana Stavytska** Doctor of Science (Psychology), Professor (Kyiv, Ukraine)
- Juliya Syusel** Ph.D. (Philosophy), Associate Professor (Kyiv, Ukraine)
- Sergiy Shtepa** Ph.D. (Politology), Professor (Kyiv, Ukraine)

CONSULTANTS OF ISSUE 3:

- Lyudmyla Savenkova** Ph.D. (Pedagogy), Professor (Kyiv, Ukraine)
- Anna Yuryeyeva** m.a. (Kyiv, Ukraine)
- Sylwia Jaskuła** Dr. (Łomża, Poland)

**Issue of the journal produced in collaboration with
a group of contextual experts of
Center for Evaluation of Scientific, Educational and Social Programs**

E 13 Evaluation: Scientific, Educational, Social Projects / Editors :
V. Yevtukh, L. Korporowicz, M. Ruiss, L. Rutka. – Kyiv : CESESP, 2017. –
Issue 3. – 220 p.

Published materials introduce the notion «evaluation», to readers its usage in a contemporary scientific discourse, the possibilities of a new researching construct in the stimulation of innovations in the Ukrainian social space. Theoretists and practitioners from Germany, Poland, Ukraine share their experience in the field of education.

This issue contains articles, wich are and based on the results of the mutual Ukrainian-Latvian project «Immigrants in Society: Challenges for Education».

ЗМІСТ

СТАТТІ

<i>Євтух Володимир (Київ, Україна). Іммігранти в Україні як об'єкт наукового дослідження: постановка проблеми.....</i>	10
<i>Кісла Ганна (Київ, Україна). Мігранти у суспільстві: культурно-освітній аналіз української реальності.....</i>	24
<i>Паронікян Анжела (Харків, Україна). Евалюація освітнього простору в Україні у контексті інтеграції мігрантських та етнічних меншин.....</i>	42
<i>Куртсеїтов Рефік (Сімферополь, Автономна Республіка Крим). Система загальної середньої освіти Криму: динаміка мовних процесів.....</i>	51
<i>Мулярчук Євген (Київ, Україна). Критерій покликання у професійній оцінці: судження студентів і вчителів.....</i>	63
<i>Костенко Наталія (Київ, Україна). Медіатизація невизначеності: оцінки ситуації.....</i>	78
<i>Ручка Анатолій (Київ, Україна). Уроки соціології соціальних проблем.....</i>	90
<i>Скокова Людмила (Київ, Україна). Дослідження практик евалюації в культуральній соціології.....</i>	106
<i>Мацько Любов, Мацько Оксана (Київ, Україна). Лінгвопоетика як система художніх засобів мовообразів лінгвокультурології.....</i>	118

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

<i>Цветков Олександр (Київ, Україна). Соціально-ментальні та культурно-релігійні розподільчі лінії Європи як виклики сучасним міжнародним комунікаціям.....</i>	133
<i>Шевчук Світлана (Київ, Україна). Національно-мовні пріоритети міжнародного ринку наукової термінології.....</i>	141
<i>Патинок Оксана (Київ, Україна). Мовна свідомість студентів вищого навчального закладу: теоретичний аналіз.....</i>	144

ПРЕЗЕНТАЦІЇ

<i>Колесніченко Максим (Київ, Україна). Концепт патріотичного виховання у поліетнічному суспільстві.....</i>	149
--	------------

<i>Гунцінгер Моріц (Франфурт-на-Майні, Німеччина). Як ми сприймаємо людей і чому лицемірство не окупиться у довгостроковій перспективі.....</i>	152
<i>Майор Маржена (Ченстохова, Польща). Майбутнє, яке вибирають люди: вправності менеджменту.....</i>	188
<i>Сюсель Юлія (Київ, Україна). Презентація проекту «Іммігранти у суспільстві: виклики для освіти».....</i>	196

ХРОНІКА АКТИВНОСТЕЙ

<i>Коваліско Наталія (Львів, Україна). Прес реліз X ювілейного Львівського соціологічного форуму, 13 жовтня 2016 року.....</i>	209
<i>Голець Олег (Київ, Україна). Прес реліз Міжнародної наукової конференції «Ягеллонські ідеї у контексті суспільних концепцій культурних прав: перспектива етнічно диверсифікованого простору», 10 листопада 2017 року.....</i>	216

CONTENTS

PAPERS

<i>Yevtukh Volodymyr (Kyiv, Ukraine). Immigrants in Ukraine as an Object of Scientific Research: Problem Statement.....</i>	10
<i>Kisla Ganna (Kyiv, Ukraine). Migrants in Society: Cultural and Educational Analysis of Ukrainian Reality.....</i>	24
<i>Paronikian Anzhela (Kharkiv, Ukraine). Evaluation of Educational Space in Ukraine in the Context of Integration Migrant and Ethnic Minorities.....</i>	42
<i>Kurtseitov Refik (Simferopol, Crimea). The System of General Secondary Education in the Crimea: the Dynamics of Language Processes.....</i>	51
<i>Muliarchuk Yevgen (Kyiv, Ukraine). Callingcriterion in Professional Evaluation: Judgements of Students and Teachers.....</i>	63
<i>Kostenko Nataliya (Kyiv, Ukraine). Mediation of Uncertainty: Evaluation of Situation.....</i>	78
<i>Ruchka Anatoliy (Kyiv, Ukraine). The Lessons of Sociology of Social Problems.....</i>	90
<i>Skokova Lyudmyla (Kyiv, Ukraine). Investigation of the Practice of Evaluation in Cultural Sociology.....</i>	106
<i>Matsko Lyubov, Matsko Oksana (Kyiv, Ukraine). Lingvo-Poetics as a System of Artistic Means of Language Linguistic Culture.....</i>	118

THESES

<i>Tsvietkov Olexandr (Kyiv, Ukraine). Social-mental and Cultural Religious Distributive Lines in Europe as the Challenges of the Modern Global Communications.....</i>	133
<i>Shevchuk Svitlana (Kyiv, Ukraine). National-Language Priorities of the International Market of Scientific Terminology.....</i>	141
<i>Patynok Oksana (Kyiv, Ukraine). Language Awareness of Students at Higher Educational Institutions: Theoretical Analysis.....</i>	144

PRESENTATIONS

<i>Kolesnichenko Maxym (Kyiv, Ukraine). The Concept of Patriotic Education in a Polyethnic Society.....</i>	149
---	------------

<i>Hunzinger Moritz (Frankfurt am Main, Germany). How We Perceive People and why Pretending Doesn't Pay off in the Long Run.....</i>	152
<i>Major Marzena (Częstochowa, Poland). The Place Where People Matter.....</i>	188
<i>Syusel Juliya (Kyiv, Ukraine). Presentation of the Project «Immigrants in Society: Challenges for Education».....</i>	196

CHRONICLE OF ACTIVITIES

<i>Kovalisko Nataliya (Lviv, Ukraine). Press Release of the X Anniversary Lviv Sociological Forum, October 13, 2016.....</i>	209
<i>Golets Oleg (Kyiv, Ukraine). Press Release of the International Scientific Conference «Jagiellonian Ideas in the Context of Social Concepts of Cultural Rights: The Perspective of an Ethnically Diversified Space», November 10, 2017.....</i>	216

C*E*S*E*S*P

Center for Evaluation of Scientific, Educational and Social Programs

CTATTI

PAPERS

*Володимир Євтух
Київ, Україна*

ІММІГРАНТИ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У статті досліджено такий комплекс питань: етнонаціональна структура українського суспільства, «помітні меншини» в українському контексті, поселенська структура «помітних меншин», деякі соціально-демографічні характеристики «помітних меншин», проблеми, пов'язані з «помітними іммігрантами» в Україні, можливості подолання проблем.

Етнонаціональна структура українського суспільства

Згідно з даними першого перепису населення незалежної України (2001 р.) та досліджень вітчизняних науковців, етнонаціональна структура українського суспільства відтворюється таким чином: український етнос (українська етнонація); етнічні спільноти – серед них – люди з невизначеним статусом (корінні народи / етнічні меншини) та національні меншини; представники різних етнічних груп. У цьому контексті варто відзначити наступні моменти: український етнос є найчисленнішою етнічною спільнотою України (понад 37,5 млн); національні меншини: росіяни (понад 8,3 млн.)¹, білоруси (понад 270 тис.); молдавани (понад 250 тисяч); болгары (понад 200 тис.); угорці (понад 150 тис.); румуни (більше 150 тис.); поляки (понад 140 тис.); євреї (понад 100 тис.); вірмени (близько 100 тис.); греки (понад 90 тис.), татари (понад 70 тис.); рома (близько 50 тис.); азербайджанці (близько 45 тисяч), грузини (близько 35 тисяч); німці (понад 30 тис.); литовці (понад 7 тис.); словаки (більше 6 тис.); чехи (близько 6 тис.); естонці (більше 2,8 тис.); етнічні спільноти з невизначеним статусом: гагаузи (близько 30 тис.), караїми (близько 1200),

кримські татари (понад 250 тис.), кримчаки (близько 400); іммігранти з азійських та арабських країн.

Всі ці спільноти можна розглядати як об'єкти, які, за словами Г. Лейбніца, мають свою конфігурацію у контексті географічної взаємодії, організовані у певному порядку. Їх конфігурація та порядок розташування визначаються їхнім числом та характеристиками розподілу на території України. Сучасні дані дають підстави розрізняти кілька груп регіонів в контексті розселення різних етнічних груп. Говорячи про структуру поселення українського населення та певною мірою її сучасну динаміку у регіональному вимірі, ми згадуємо кілька маркерів: 1) існування автохтонного та аллохтонного населення (їх нащадків). Перші – це ті, хто постійно проживає на території сучасної України, насправді слов'янські племена, які склали основу для формування українського, російського та білоруського народів. Друга група – це ті, хто у різні часи прибули на територію України (євреї, поляки, вірмени тощо) та ті, хто через зміни державних кордонів опинився на території сучасної України. Вони зазвичай живуть розсіяно; компактні селища етнічних спільнот формувалися лише у кількох регіонах: угорці на Закарпатті, румуни у Чернівецькій області, росіяни у східній частині країни і в Криму, кримські татари в Криму, гагаузи, болгари в Одеській області, поляки у Львові та Житомирській області.

Що стосується «нових етнічностей», які представлені сучасними іммігрантами з різних країн світу і які є об'єктом нашого дослідження, то вони у жодному регіоні України не становлять відчутну частку у складі населення, проте з часом їх вплив на етнонаціональну ситуацію стає все більш відчутним.

Для розуміння значення цього компонента у контексті тенденцій етнічнонаціонального, соціального, культурного та політичного розвитку України важливо враховувати три аспекти: 1) зв'язок з суто кількісним та часовим виміром – короткочасне перебування носіїв цих етнічностей на території України, переважно, іммігрантів з азійських та африканських країн; 2) якісні параметри явища (іммігранти як соціальна спільнота) – культурні елементи, традиції, звичаї, здатність сприйняття «інакшості» та функціонування в умовах іншоетнічного середовища, особливості поведінкових моделей. Перший і другий аспекти визначають актуальність дослідження, насамперед, для українського контексту, всього комплексу проблем, пов'язаних з носіями «нових етнічностей» іммігрантського походження; 3) з пулу «нових етнічних груп» мають бути виключені іммігранти із територій колишнього Радянського Союзу. Мотивацією цього кроку є той факт, що в Україні існували традиційні спільноти з Азербайджану, Вірменії, Туркменістану, Узбекистану

(міграція продовжується і сьогодні), і їх етнічний статус відрізняється від статусу нових іммігрантських спільнот, і, що найголовніше, вони мають багаторічний досвід взаємодії з представниками титульної етнічної спільноти (українців) та представниками інших громад, які стали стабільними складовими етнічної структури населення України.

Таким чином, історія перебування іммігрантів з азіатських та арабських країн на території України недостатньо тривала, і сьогодні вони складають невелику частку її населення: трохи більше трьох десятків років – більш-менш інтенсивно вони почали іммігрувати до України після отримання нею державної незалежності. Щоправда, певна частина громадян країн Азії та Африки тимчасово перебувала на території України і до 1991 року, вони навчалися у вищих навчальних закладах. Усі категорії іммігрантів, про які йдеться у нашому аналізові, за нашими оцінками, їх кількість сягає 300 тисяч (менше одного відсотка населення України).

Найбільш інтенсивними джерелами поповнення іммігрантського пулу населення України є такі країни: Афганістан, Бангладеш, В'єтнам, Йорданія, Індія, Ірак, Іран, Китай, Курдистан, Нігерія, Пакистан, Палестина, Сирія, Туреччина, Шрі-Ланка – загалом близько сорока країн. Якщо взяти до уваги тільки кількісні параметри азіатської та арабської імміграції, то може створитися враження, що вона не є суттєвим чинником соціального розвитку України. Однак це значення де термінується не лише кількісними параметрами, але й іншими моментами, передусім інтенсифікацією світових міграційних процесів загалом та активним залученням України до них. Це означає, що у майбутньому іммігрантські спільноти можуть мати більш відчутний вплив на співвідношення різних компонентів населення, зокрема на зміну балансу етнічного складу населення на регіональному та, особливо, на місцевому рівні, а також на процеси їх соціальної та етнокультурної інтеграції в українське суспільство або, принаймні, адаптація до нових умов їх перебування та їх взаємодію з представниками традиційних етнічних спільнот України.

«Помітні меншини» в українському контексті

У нашому аналізі ми будемо використовувати термін «видимі меншини», оскільки, на мій погляд, це є актуальним і адекватним ситуації, яку ми обговорюємо. Це допоможе визначити об'єкт за своїми відмінними рисами від інших іммігрантів. Нагадаємо, що цей термін використовується давно в теорії, а також в практиці етнонаціонального розвитку Канади, зокрема в переписах. Відповідно до Закону про забезпечення зайнятості 1995 року «помітними

меншинами» є «особи, які не є корінними людьми, які не є кавказької раси, які не є білими» [Lawon Equity Employment, 1995].

Серед меншин, згаданих у цьому Законі, і меншини, які класифікуються канадським урядом за такою категорією, майже всі меншини представлені в Україні, за винятком філіппінців, японців, корейців (останні два є зафіксованими в українських переписах, але вони не є новими етнічними групами (найновішими іммігрантами); це невеликі за чисельністю нащадки, які з'явилися в Україні в попередні історичні періоди. У цьому контексті завважимо, що немає точних (адекватних) даних стосовно кількості представників «помітних меншин» на території України. На наш погляд, це пов'язано з наступними причинами: порівняно їх коротке існування на території України, не розробленістю методів їх визначення, різноманітність їх етнічного складу, диверсифікація мети їх перебування в Україні. Проте дані, накопичені українськими та зарубіжними дослідниками проблеми іммігрантів в українському соціальному та етнокультурному просторі відкривають можливості для обговорення тенденцій у динаміці імміграції до України «помітних меншин». Джерелами таких даних є: Міністерство внутрішніх справ України, Державний комітет статистики України, Управління Омбудсмена України, Міжнародна організація міграції (МОМ), Верховний комісар Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ), громадські організації, котрі займаються питаннями проблеми прав людини (іммігрантів) в Україні.

Ще одне питання, яке слід згадати у контексті аналізу ситуації з «помітними меншинами»: міграція соціально-економічної (трудової) ресурсів є найбільш помітною серед усіх видів міграцій. Масштабне внутрішнє та зовнішнє заміщення людських ресурсів було притаманне Україні протягом усіх історичних періодів. Наприклад, збільшення міграції населення України за січень-липень 2010 р. У порівнянні з цим періодом 2009 р. Становило 0,3-0,4 на 1000. Іммігранти з країн СНД склали час у січні-липні 2010 р. 77,8%, з інших країн – 22,2% [Електронний ресурс]. Серед іммігрантів, які прибули в Україну протягом перших років нинішнього століття, переважна більшість склали іммігранти з країн Азії та Африки [Артеменко, 2008, с. 41]. Загальний азіатський та африканський імміграційний пул складається з таких категорій: легальні іммігранти, нелегальні іммігранти, шукачі притулку, біженці (китайці, індійці, пакистанці, в'єтнамці, бангладешці, афганці, турки, нігерійці, іммігранти з Йорданії, Шрі-Ланки, Сирії, Іраку тощо) [Непочуті голоси, 2008, с. 14]. Аналізуючи потоки іммігрантів в Україну, ми можемо сказати, що

останнім часом зросла кількість китайців, турок, іранців та іммігрантів з Сирії [Казміркевич, 2011, с. 26]. Слід зазначити, що сьогодні чітко окреслюється тенденція скорочення нелегальних іммігрантів. Але серед категорій, що стосуються режиму перетину української кордону (законне / нелегальне), кількість нелегальних іммігрантів з Азії та Африки в 2012 році зросла на 10% - це, передусім, прибульці з Афганістану, Еритреї, Сомалі [В Україні].

Поселенська структура «помітних меншин»

Для розуміння значення нового компоненту у соціальному, культурно-освітньому розвитку країни важливо знати про характер його розміщення на території України, передусім у регіонах. За даними П. Казміркевича [2011, с. 24], «з початку 2007 року майже дві третини іноземців, які приїжджають в Україну, зосереджені в дев'яти регіонах, серед них п'ята частина розташована у чотирьох регіонах Чорноморського узбережжя, а саме: в Одеській області, Автономна Республіка Крим, Севастополь та Миколаївська область. Інші регіони зі значним припливом мігрантів – це столиця Київ та найбільші промислові міста Центру та Сходу (Донецька, Харківська та Дніпропетровська області)». Така ситуація визначається кількома факторами: 1) зазначені регіони, за оцінкою українських економістів, є регіонами, які в сучасних соціально-економічних умовах розвиваються більш динамічно, ніж інші [Крупка, Дорош, 2009]; 2) у цих регіонах існують соціальні мережі іммігрантів (іноді створюються етнічні підприємства), що дає надію на сподівання допомоги іммігрантів з тієї ж країни для більш-менш прийняттого врегулювання та забезпечення безпеки праці; 3) населення цих регіонів вже має певний досвід взаємодії з іммігрантами, у тому числі з азіатських та африканських країн, оскільки вони жили тут з радянських часів, коли вони навчалися в університетах країни.

Ці цифри в порівнянні з європейським контекстом можуть не здаватися вражаючими. Однак, якщо взяти до уваги такі, принаймні, два пункти (посилення в період етнополітичного відродження існуючих в Україні етнічних спільнот; збільшення нетрадиційних для українців іммігрантів, відмінних від української етнічної традиції), то стане зрозумілим, що міграція викликає етнополітичні проблеми, передусім у регіонах, як з точки зору змін на місцевому ринку праці (малий та середній бізнес), так і у міжетнічній взаємодії.

Зміст цієї динаміки чітко проявляється при розгляді наступних двох факторів: характеру переселення тих, хто приїжджає до України, та соціально-професійної й освітньої ситуації у їхньому середовищі. Прикладами є конкретні

категорії мігрантів - біженці, нелегальні іммігранти, примусові іммігранти. Зауважте, що вони прибувають з більш ніж сорока країн Азії, Африки та Європи. Найбільша кількість біженців поселилися в Києві, де є провідні українські університети і де раніше вивчалася значна частина нинішніх біженців. Крім того, в столиці легше знаходити житло, отримати роботу, тут є більш широкий доступ до культурних та соціальних благ. Значна частина біженців мешкає у Львові, Києві, Харківській області, близько 6% у кожному [Етносоціологія, 2010, с. 315].

Аналіз міграційних потоків в Україні показав деякі тенденції їх зв'язку з динамікою регіональних етнополітичних контекстів: а) розподіл потоків мігрантів відбувалося відповідно до рівня соціально-економічного розвитку регіонів; б) у регіонах формувалися чи зміцнювалися етнічні ознаки, які до того не були типовими для України; в) не спостерігається (принаймні, немає конкретних даних, які б це підтвердили), бажання у іммігрантів інтенсивно взаємодіяти з представниками інших етнічних спільнот; г) таке ставлення новачків до взаємодії збільшує фрагментацію регіональних ідентичностей; д) у своєму оточенні найбільш очевидною була остання тенденція (вона відрізнялася протягом тривалого часу у поліетнічних країнах європейського простору) - формування «підприємництва (консолідації та просування) власної етнічної ідентичності» [Hansen, 2009].

Деякі соціально-демографічні характеристики «помітних меншин»

Українські дослідники виділили три основні групи іммігрантів, які представляють «видимих меншин»: студентів, найманих працівників та бізнесменів. Характерною рисою всіх з них є те, що вони перебувають у їх переважній більшості на території тимчасово [Малиновська, 2012, стор. 27]. Вони, зазвичай, пов'язують свою долю з тим, щоб повернутися на батьківщину або шукати шляхи проникнення в країни Західної Європи. До речі, ця тенденція є стійкою в іммігрантському середовищі. Дослідження, проведене в 1990-х роках вченими Київського національного університету імені Тараса Шевченка на замовлення Міжнародної організації міграції (Женева), показало, що переважна більшість мігрантів, насамперед, з країн Азії та Африки, прагнула перебраться до західних країн, розглядаючи Україну як транзитну країну [Євтух, 1994]. За даними українських етносоціологів, категорія біженців (їхня частка в усьому пулі іммігрантів з країн, які є предметом нашого аналізу, досить вагома) характеризується таким чином: вік - 71% працездатних, 25%

дітей до 16 років та близько 3% людей похилого віку; освіта – 40% осіб з вищою освітою, а 36% – з неповною вищою освітою; професійний склад – значний відсоток з них – інженери, вчителі, економісти, лікарі [Етносоціологія, 2010, с. 314]. Більше інформації про рівень освіти іммігрантів, представників «видимих меншин» можна отримати, аналізуючи соціологічне дослідження, проведене в рамках проекту «Почути голоси тих, хто не має права голосу: огляд етнічних груп (нетрадиційних) меншин в Україні з метою вивчення їх потреб». Вони, до речі, підтверджують попередні висновки про високий рівень освіти серед членів «видимих меншин»: у Києві – 42%, у Харкові – 57%, в Одесі – 54% [Непочуті голоси, 2008 р. 47]. Вчені відзначають, що рівень освіти біженців є відносно високим. Так, наприклад, серед іноземців, які подали заявку на отримання статусу біженця в Києві, середня та неповна вища освіта становила 36%, вища освіта – 40%. Серед чоловіків люди з вищою освітою становили понад 50%, 1,6% поданих заяв були заявками від людей, які мають вчений ступінь. Дійсно високий рівень освіти відповідав їх професійній підготовці. Серед них 13,6% інженерів, 9,2% вчителів, 6,9% економістів, 6,9% лікарів [Етносоціологія, 2010, с. 314]. Однак, хоча значна частина біженців є високоосвіченими, їхня зайнятість в основному тим чи тим чином пов'язана з торгівлею на ринках [Етносоціологія, 2010, с. 314-315], що підтверджує тенденцію концентрації іммігрантів у середньому та малому бізнесі.

Для подальшого дослідження цієї проблеми ми пропонуємо скористатися технологією, розробленою професором Роджером Джоуелем (Центр порівняльних соціальних досліджень, Великобританія) та успішно застосованою українськими соціологами, які беруть участь у міжнародному порівняльному проекті «Європейські соціальні дослідження». Для цього ми вибираємо чотири запитання анкети: 1) як ви вважаєте, те, що люди з інших країн переїжджають жити до України, це в цілому добре чи погано впливає на економіку країни?; 2) як ви вважаєте, із припливом людей з інших країн Україна стає гіршим або кращим місцем для життя?; 3) як ви вважаєте, приплив людей з інших країн руйнує чи збагачує культурне життя України?; 4) якою мірою, на Вашу думку, слід дозволяти переїжджати до Вашої країни людям, які за національністю або расовою приналежністю відрізняються від більшості населення країни? Відповіді респондентів дають можливість зрозуміти: а) соціально-економічні фактори сприйняття іншого соціокультурного середовища (перше і друге питання); б) роль соціокультурних контекстів у формуванні сприйняття чужості (третє питання); в) значення етнічних та расових факторів, які формують ставлення до інших етнічностей (третє питання). У першому випадку ми маємо такі результати: (шкала 0-10, де 0

погано для економіки, 10 - корисно для економіки): перше питання, 2005 р. - 4,81; 2007. 4,42; 2009. - 4,43; 2011. - 4,43; друге питання, 2005. - 4,85; 2007. 4,23; 2009. - 4,14; 2011. - 4,27. Другий блок характеризується такими показниками: (0 - руйнує культурне життя, 10 - збагачує культурне життя): 2005 р. - 4,90; 2007 р. - 4,55; 2009 р. - 4,60; 2011. - 4,47 [Головаха, Горбачик, 2012, с. 106-107].

Що стосується третього блоку, то ми мусимо подивитись на більш детальну градацію відповідей: 1) дозволити багатьом людям приїхати і жити тут (в%): 2005 - 51,8, 2007 - 51,7, 2009 - 41,7, 2011. - 46,3; 2) дозволити тільки деяким: 2005 - 25,3, 2007 р. - 21,4, 2009 р. - 26,5, 2011. - 28,0; 3) дозволити лише небагатьом: 2005 р. - 11,2, 2007 р. - 13,4, 2009 р. - 17,1, 2011. - 12,0; 4) не дозволяти ніхто: 2005. - 5,2, 2007. - 7,2, 2009. - 6,4, 2011. - 6,6; 5) не знаю: 2005. - 6,4, 2007. - 6,2, 2009. - 8,2, 2011. - 6,6 [Головаха, Горбачик, 2012, с. 110]. На підставі вищевказаних даних можна зробити висновок, що населення України переважною більшістю толерантно становиться до переселення в країну представників інших рас і народів.

Моніторинг стану та динаміки змін українського суспільства у різних сферах життя, який проводиться Інститутом соціології Національної академії наук України з 1992 року, дає можливість визначити платформу для діагностики проблем у взаємодії з представниками традиційних етнічних спільнот України та членів «видимих меншин», що є важливим у визначенні різного роду проблем іммігрантів, з якими вони стикаються в українському суспільстві, зокрема і у галузі освіти. Динаміка вимірювання ставлення жителів України до носіїв нових етнічних груп («видимих меншин»), зокрема, арабів, афганців, китайців, чорношкірих, турків – вони входять до згаданого моніторингу – вимірюється на основі таких показників – вони згодні приймати їх як: 1) членів їх сімей; 2) близьких друзів; 3) сусіди); 4) колег по роботі; 5) громадян України; 6) відвідувачів України; 7) не дозволяти. Ми маємо таку картину (в%):

- для арабів - 1. з 0,4 (2004 р.) до 3,1 (1992 р.); 0,6 (2012); 2. від 1,0 (2012 р.) до 5,5 (1992 р.); 1,0 (2012); 3. від 1,5 (2010 р.) до 5,1 (1992 р.); 1,9 (2012); 4. від 1,5 (2012 р.) до 6,4 (1992 р.); 1,5 (2012); 5. від 5,1 (2010 р.) до 10,4 (1992 р.); 5,8 (2012); 6. від 42,6 (2002) до 61,2 (2012); 61,2 (2012); 7. з 16,0 (1992). до 41,3 (2002); 27,3 (2012);

- для афганців - 1. з 0,4 (2004 р.) до 0,9 (2005 р.); 0,6 (2012); 2. від 1,1 (2004). до 1,7 (2002); 1,2 (2012); 3. від 1,5 (2006 р.) до 2,2 (2005 р.); 2,2 (2012); 4. від 1,1 (2008 р.) до 1,9 (2005 р.); 1,6 (2012); 5. з 5,6 (2008 р.) до 7,3 (2004 р.); 7,0

(2012); 6. від 37.3 (2002) до 54,9 (2012); 54,9 (2012); 7. з 31.2 (2012 р.) до 47.6 (2002 р.); 31.2 (2012);

- для китайців - 1. від 0,4 (2004 р.) до 1,3 (2005 р.); 0,7 (2012); 2. від 1.2 (2012 р.) до 2.4 (2002 р.); 1.2 (2012); 3. з 1.8 (2008 р.) до 3.2 (2002 р.); 2.2 (2012); 4. від 2,7 (2004) до 4,1 (2002); 3.7 (2012); 5. з 7.1 (2008) до 8.8 (2002); 7.7 (2012); 6. від 52,5 (2002) до 65,0 (2006); 64,8 (2012); 7. з 19.1 (2006 р.) до 25.3 (2002 р.); 18.9 (2012);

- для негрів - 1. від 0,5 (2008 р.) до 1,8 (1992 р.); 0,7 (2012); 2. з 1.1 (2012 р.) до 5.4 (1992 р.); 1.1 (2012); 3. 1.9 (2006) до 5.0 (1992); 1.9 (2012); 4. від 1.8 (2008 р.) до 6.0 (1992 р.); 1.9 (2012); 5. від 6,8 (2010 р.) до 10,0 (1992 р.); 7.3 (2012); 6. від 47,9 (1992) до 64,9 (2012); 64,9 (2012); 7. від 18,9 (1992) до 29,2 (2002); 21.1 (2012);

- для турків - 1. від 0,5 (2004 р.) до 6,3 (1996 р.); 1.1 (2012); 2. з 1.1 (2006) до 7.1 (1994 рік); 1.4 (2012); 3. від 3.3 (2006 р.) до 6.5 (1994 р.); 5.1 (2012); 4. від 1,9 (2004) до 3,7 (2005); 2.8 (2012); 5. від 6.7 (2010 р.) до 16.3 (1994 р.); 8,5 (2012); 6. від 35,6 (1994) до 65,4 (2010 р.); 64,8 (2012); 7. від 8,6 (1994) до 27,0 (2002); 14.5 (2012) [Українське суспільство, 2012, с. 567-577].

Для оцінки рівня толерантності населення України до перелічених представників «видимих меншин» можна скористатися масштабом національних дистанційних індексів (від 1 до 7 балів). Ми пропонуємо розглядати індикатори за період з 2002 по 2012 рік, оскільки саме в ці роки всі вищезгадані групи іммігрантів інтенсивно прибували до України. Тому відповідно до 2002, 2004, 2005, 2006, 2008, 2010, 2012 років ця відстань коливалася від: для арабів - 6.1, 6.1, 6.0, 6.1, 6.1, 6.0, 6.1; для афганців - 6.2, 6.2, 6.1, 6.1, 6.1, 6.1, 6.1; для китайців - 5,9, 5,9, 5,8, 5,9, 5,9, 5,9, 5,9; для темношкірих - 6,0, 5,9, 5,9, 5,9, 6,0, 5,9, 6,0; для турків - 5,9, 5,9, 5,7, 5,8, 5,8, 5,7, 5,7.

Проблеми, пов'язані з «помітними іммігрантами» в Україні

Аналіз статистичних даних, соціально-демографічний статус, їх сприйняття населенням України, процес їх адаптації до нових умов життєдіяльності дозволяє виділити кілька груп проблем: 1) соціальні проблеми; 2) проблеми етнокультурної адаптації; 3) проблеми психологічно-поведінкового характеру; 4) проблеми, що виникають в процесі взаємодії іммігрантів з місцевим населенням. Соціальні проблеми пов'язані, передусім, із соціально-економічним станом розвитку регіонів та населених пунктів, де перебувають прибульці, та складу іммігрантів: активність ринку праці;

можливості працевлаштування, можливість створення та підтримки етнічного бізнесу; можливості передати отримані професійні та загальні знання в практичну діяльність; соціально-демографічні характеристики іммігрантського населення; можливості доступу до якісної освіти. Дослідження українських науковців показують: реалізувати потенціал для іммігрантів надзвичайно складно, і в результаті ці можливості реалізуються у надто вузькому коридорі, який формується в більшій мірі у приватному секторі (наприклад, тут з 85 до 98% тих, хто шукає роботу [Nepochuti Golosy, 2008, стор. 30]. Такий коридор, як правило, є ринками у великих містах – Києві, Одесі, Харкові. Іммігранти в основному є продавцями, навантажувачами, рідко мають свої власний малий бізнес. Етнічна структура зайнятих на ринках є такою: а) передусім, одного й того самого етнічного походження; б) змішаного етнічного та іммігрантського походження; в) змішаного етнічного (іммігрантського та місцевого) походження.

Цікаво, що типовим показником у контексті зайнятості є невідповідність між характером зайнятості та рівнем професійної підготовки (згідно з опитуванням 74% респондентів-іммігрантів у Києві професія не відповідає спеціальності, в якій вони працювали, у Харкові – 49%, в Одесі – 58% [Непочуті голоси, 2008, с. 48].

Проблеми етнокультурної адаптації визначаються різними факторами, але, передусім, тими, які визначають можливості сприйняття та розуміння культури (культурних елементів) іншого, що дає підстави для позитивної взаємодії з носіями різноманітних етнічностей. Зазначимо, що аксіома полягає в тому, що культури формуються під впливом декількох факторів, важлива роль серед яких, зокрема, відіграє соціальні та освітні чинники. Розбіжності, які зараз обговорюються, реєструються за методом спостереження учасників шляхом порівняння місцевого та іммігрантського населення. Вони становлять одну з проблемних ситуацій як для представників «видимих меншин», так і для місцевого населення. Її рішення залежить від кількох обставин, в тому числі, як довго (або короткочасних) іммігрантів планують перебувати в Україні, і про їх зацікавленість "оволодіти" мовою, культурою, традиціями, звичаями, характерними для українського суспільства. На перше запитання відповідь частково дається даними вищезгаданого опитування: 27% мігрантів, які оселилися в Києві, залишилися б назавжди; таких в Харкові було 51%, в Одесі – 31%, але не пояснює їх відповідь, відповідно, 70, 46 та 68% [Непочуті голоси, 2008, с. 32]. Що стосується другого питання, то деякі параметри можуть бути визначені опосередковано, аналізуючи опитування відповідей на такі питання:

наприклад, серед відповідей на запитання «Які іноземні мови ви хочете знати чи навчатесь?», Перевага, зазвичай, надається англійській, німецькій, французькій [Nerochuti golosy, 2008, p. 55]. На нашу думку, заява респондентів про їхнє бажання навчати дітей української мови є досить декларативною, оскільки, використовуючи метод спостереження учасників, принаймні в Києві, ви можете зробити висновок, що такі випадки не дуже часто.

Проблеми психологічного та поведінкового характеру кореняться в менталітеті іммігрантів, зокрема, у можливостях сприйняття «інше». Ці можливості визначаються традиціями життєдіяльності етнічних груп (етнічних спільнот), з яких виникла іммігранти, і поведінкові закономірності, встановлені в цих громадах.

Проблеми, які виникають у процесі взаємодії іммігрантів з місцевим населенням, можна розділити на два типи: 1) ті, які пов'язані з взаємодією з тими, хто живе поруч, і є продуктом повсякденного спілкування один з одним; 2) ті, що стосуються стосунків іммігрантів з владою.

Можливості подолання проблем

Грунтуючись на аналізі ситуації іммігрантів, передусім членів «видимих меншин», стає зрозумілим, що проблеми нових іммігрантів та нових іммігрантів становлять особливу проблему в галузі етнонаціонального розвитку українського суспільства. Це поле задовольняє такі проблеми: недостатній рівень задоволення соціальними потребами іммігрантів з Азії та Африки, високий рівень безробіття, невідповідність між рівнем професійної підготовки та характером зайнятості, наявністю помітна етнокультурна та етнопсихологічна дистанція у відносинах з місцевим населенням, помітна соціальна та національна відстань між іммігрантами та місцевими мешканцями; поява напруженості, іноді ворожнечі та ксенофобії, відкриті етнічні конфлікти; обмежений доступ до освіти; злочини. Однак тенденція постійного зменшення загальної кількості населення України та збільшення припливу іммігрантів, проблеми, про які ми говорили, можуть розширюватися і поглиблюватися, що зміцнить існуючі та створює нові виклики для українського суспільства. Тому в цьому контексті важливо подумати про поглиблення дослідження цих проблем та розробку моделей безконфліктного розвитку етнічно різноманітного суспільства в нашій країні. Звичайно, перш за все, слід подумати над удосконаленням правової бази для врегулювання цих проблем. Подальші зусилля повинні бути спрямовані на якісну реалізацію вже існуючого законодавства відповідно до європейської та американської практики та на

основі демократичних принципів та основних людських цінностей. Зокрема йдеться про такі акти: Декларація про державний суверенітет (1990 р.), Закон України «Про громадянство України» (1991 р.), Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.), Закон України «Про біженців» (1993 р.), Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (1994 р.), Закон України «Про імміграцію» (2001 р.), Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір проживання в Україні» (2003 рік) тощо.

Джерела:

Артеменко А. Імміграція до Харкова та харківського регіону на тлі міжнародної міграції // Актуально: толерантність. – Київ : Стилос, 2008.

Головаха С., Горбачик А. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами всеєвропейського соціального дослідження 2005-2007-2009-2011. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2011. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Етносоціологія. Етнічна динаміка українського суспільства. – Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010.

Свтух Володимир. Етнічність: енциклопедичний довідник. – Київ : Фенікс, 2012.

Казміркевич П. Неофіційний документ «Інтеграція мігрантів в Україні. Оцінка стану та проблем». Підготовлено для Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів та прав людини. – Варшава : 2011.

Крупка М., Дорош В. Проблеми соціального розвитку України в умовах глобалізації // Формування ринкової економіки в Україні. – 2010. – Вип. 19.

Малиновська О.А. Урізноманітнення складу населення України під впливом міжнародної міграції: виклики та шляхи регулювання. – Київ : НІСД, 2012.

Непочуті голоси – проблеми імміграції, прав і свобод людини в Україні. – Київ : Сфера, 2008.

Права людини в Україні 2011. Доповіді правозахисних організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1332336106>

Проблеми нелегальної імміграції в Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://emigrant.name/novosti-immigracii/problemy-immigracii-v-ukraine.html>

Удовиченко С. Іноземці на ринку праці в Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://immigration-stop.org.ua/?p=1036>

Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2012.

Українці в цілому толерантні, однак не люблять циган, негров, азіатів і арабів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://cipro.com.ua/?sect_id=108&aid=150564

В Україні збільшується кількість нелегальних мігрантів з країн Африки та Азії [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/62650>

Employment Equity Act, 1995, available online at: [en.wikipedia.org/wik/employment_equity_\(Canada\)#Visible_Minority_Equity](http://en.wikipedia.org/wik/employment_equity_(Canada)#Visible_Minority_Equity)

Hansen E.H., Hesli V.L. National identity: Civic, Ethnic, Hybrid and Atomized Individuals // Euro-Asia Studies, 2009. – № 61 (1).

Migration in Ukraine. Facts & figures. – Kyiv: IOM Ukraine, 2016.

Yevtukh V. (ed.). Transit migration in Ukraine. – Budapest: IOM, 1994.

Volodymyr Yevtukh

Kyiv, Ukraine

Immigrants in Ukraine as an Object of Scientific Research: Problem Statement

The article deals with such a range of issues: ethno-national structure of Ukrainian society, «notable minorities» in the Ukrainian context, settlement structure of «notable minorities», some socio-demographic characteristics of «notable minorities», problems associated with «prominent immigrants» in Ukraine, opportunities to overcome problems.

R e f e r e n c e s :

Artemenko A. Immigratsiya do Kharkova ta kharkivskogo regiony na tli mizhregionalnoyi migratsiyi // Aktualno: tolerantnist. – Kyiv : Stylos, 2008.

Golovakha Ye., Gorbachyk A. Tendentsiyi sotsialnykh zmin v Ukrayini ta Yevropi: za rezultatamy vseevropeyskogo sotsialnogo doslidzhennya 2005-2007-2009-2011. – Kyiv : Instytut sotsiologiyi NAN Ukrayiny, 2011. Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Etnosotsiologiya. Etnichna dynamika ukrayinskogo suspilstva. – Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2010.

Yevtukh Volodymyr. Etnichnist: entsyklopedychnyi dovidnyk. – Kyiv : Feniks, 2012.

Kazmirkevych P. Neofitsyyni dokument «Integratsiya migrantiv v Ukrayini. Otsinka stanu ta problem». Pidgotovleno dlia Biuro OBSYe z demokratychnykh instytutiv ta prav lyudyny. – Varshava : 2011.

Krupka M., Dorosh V. Problemy sotsialnogo rozvytku Ukrayiny v umovakh globalizatsiyi // Formuvannia rynkovoyi ekonomiky v Ukrayini. – 2010. – Vyp. 19.

Malynovska O.A. Uriznomanitnennia skladu naselennia Ukrayiny pid vplyvom mizhnarodnoyi migratsiyi: vyklyky ta shlyakhy reguliuvannia. – Kyiv : NISD, 2012.

Nepochuti holosy – problemy immihratsiyi, prav i svobod liudyny v Ukrayini. – Kyiv : Sfera, 2008.

Prava liudyny v Ukrayini 2011. Dopovidi pravozakhysnykh orhanizatsiy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1332336106>

Problemy nelegalnoyi immigratsiyi v Ukrayini [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: <http://emigrant.name/novosti-immigracii/problemy-immigracii-v-ukraine.html>

Udovychenko S. Inozemtsi na rynku pratsi v Ukrayini [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: <http://immigration-stop.org.ua/?p=1036>

Ukrayinske suspilstvo 1992-2012. Stan ta dynamika zmin. Sotsiologichnyi monitoryng. – Kyiv : Instytut sotsiologiyi NAN Ukrayiny, 2012.

Ukrayntsy v tselom tolerantny, odnako ne liubiat tsyhan, negrov, aziatov i arabov [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: http://cripo.com.ua/?sect_id=108&aid=150564

V Ukraini zbilshuietsia kilkist nelegalnykh migrantiv z krain Afryky ta Azii [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: <http://tyzhden.ua/News/62650>

Employment Equity Act, 1995, available online at: [en.wikipedia.org/wik/employment_equity_\(Canada\)#Visible_Minority_Equity](http://en.wikipedia.org/wik/employment_equity_(Canada)#Visible_Minority_Equity)

Hansen E.H., Hesli V.L. National identity: Civic, Ethnic, Hybrid and Atomized Individuals // Euro-Asia Studies, 2009. – № 61 (1).

Migration in Ukraine. Facts & figures. – Kyiv : IOM Ukraine, 2016.

Yevtukh V. (ed.). Transit migration in Ukraine. – Budapest : IOM, 1994.

*Ганна Кісла
Київ, Україна*

МІГРАНТИ У СУСПІЛЬСТВІ: КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Соціальна та освітня інтеграція іммігрантів є проблемою для всіх країн, у соціальному просторі яких відбуваються міграційні процеси. Прибуття іммігрантів з різними етнічними, расовими та релігійними ознаками створює труднощі у сфері освіти, оскільки саме освіта забезпечує знання, форми відносин і є важливим засобом соціальної інтеграції. У тих суспільствах, де є іммігранти, школи повинні пропонувати освітні програми та послуги, що відповідають особливим потребам іммігрантів. Освіта для іммігрантів повинна включати ряд функцій, що допомагатимуть їм подолати дистанцію у навколишньому середовищі, культурні та мовні бар'єри, соціальну ізоляцію.

Ключові слова: *іммігранти, інтеграція, міграційні процеси, освітні програми, освітні потреби.*

Міжнародна міграція у сучасному світі, на думку науковців, активно поширюється. Мігранти подорожують на все більш тривалі відстані, міграція стала набагато більш різноманітною з точки зору походження та призначення мігрантів. У цьому контексті англійський соціолог І. Вертовек придумав термін «суперрозширення», щоб вказати на безпрецедентний ступінь різноманітності іммігрантів у приймаючих країнах. Концепт «суперрозширення» заснований на ідеї, що все більша кількість нових, малих, просторово розсіяних, тих, хто має множинне походження, транснаціонально пов'язаних, соціально та економічно диференційованих і легально стратифікованих іммігрантів прибувають в європейські країни. І, як наслідок, все більше країн відчувають значні обсяги імміграції та еміграції, стикаються з проблемами впливу іммігрантів на економічну сферу, культурну, освітню та ін. Українська держава знаходиться

серед тих країн, до яких проаналізована ситуація має пряме відношення [Mathias Czaika].

Методологічні основи дослідження іммігрантських процесів

Міграційні процеси є предметом дослідження багатьох наукових стратегій з боку економістів, культурологів, психологів, фахівців з комунікацій, фахівців з конфліктології тощо. Значну увагу приділяють міграційним проблемам соціологи. Перше соціологічне дослідження такої цілком нової для України групи іммігрантів, як біженці, було здійснено у 1997 р. вченими Інституту соціології НАН України та Національного інституту українсько-російських відносин (С. Пирожков, А. Ручка, Л. Аза, О. Малиновська) [Брайчевська..., 2003]. Воно присвячувалося вивченню соціально-економічного становища осіб, які набували статусу біженця в Україні. Значний громадський та науковий резонанс мало дослідження 1998 р., виконане М. Шульгою, спрямоване на вивчення дотримання прав людини в Україні стосовно біженців та осіб, що шукають притулку. У ньому висвітлено непрості проблеми, з якими стикаються біженці в Україні. Цікаві результати було одержано у наступному дослідженні М. Шульги щодо міграційних, репатріаційних та інтеграційних намірів осіб без визначеного правового статусу. Результати досліджень знайшли свої відображення у масштабній монографії «Велике переселення народів: репатріанти, біженці, трудові мігранти» [Велике переселення народів..., 2002], яка є першою в українській науковій літературі спробою комплексного висвітлення міграційних проблем, з якими Україна зустрілася упродовж першого десятиліття незалежності. З використанням соціологічних методів під егідою Центру технічної кооперації для Європи та Центральної Азії Міжнародної організації міграції (МОМ) як частину міжнародного дослідження в Україні було підготовлено наукову доповідь «Проблеми нелегальної міграції та транспортування мігрантів» (упорядник О. Малиновська) [Брайчевська..., 2003], у якій поряд з аналізом відповідного законодавства та адміністративної практики на основі інтерв'ю з нелегальними мігрантами наводиться унікальна інформація щодо шляхів, методів, маршрутів нелегального транспортування мігрантів, вартості «послуг» переправників тощо.

Наступну групу праць складають публікації авторів, що мають досвід практичної роботи у сфері регулювання міграційних процесів. Серед цих праць варто відзначити аналітичне дослідження В. Новіка «Державна політика і регулювання імміграційних процесів в Україні» (К., 1999) та його ж «Довідник

для біженців та іммігрантів» (К., 2001), книгу Ю. Бузницького, П. Бурлаки та С. Рубанова «Судовий захист біженців і осіб, що прибули в Україну у пошуках притулку: практичні рекомендації» (К., 2000), а також інформаційно-довідкове видання «Правове регулювання міграційних процесів в Україні» (К., 2002), підготовлене В. Андрієнком та Г. Суботенко [Брайчевська..., 2003].

Безпосереднє відношення до проблем, які порушуються у дослідженні, має, безумовно, широка наукова література, присвячена столиці і, зокрема, проблемам її соціально-економічного розвитку, етнонаціонального складу населення тощо. Значний інтерес становлять дослідження питань міжетнічних стосунків, міжетнічної толерантності населення як Києва, так і України у цілому. Передусім, це соціологічний моніторинг «Українське суспільство: від виборів до виборів» [Українське суспільство..., 2003], що його проводив Інститут соціології НАНУ у 1994, 1998 та 2002 роках. Він дає як синхронний, так і діахронний зріз українського суспільства у багатьох аспектах його буття. У колективній монографії «Київ та кияни: соціологічні хроніки незалежності» [Київ і кияни..., 2000], підготовленій також переважно співробітниками цього ж Інституту, окремий розділ присвячено саме висвітленню міжетнічних відносин у Києві. Частково ці проблеми порушено і у «Етнічному довіднику» [Євтух, 1997], виданому Центром етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України за редакцією В. Євтуха. Цій самій проблемі присвячено працю І. Прибиткової «Корінні кияни і мігранти: моніторинг соціальних змін на межі ХХІ століття» опубліковану у збірці «Наукові доповіді Центру вивчення проблем вимушеної міграції у СНД», (№ 4), [Прибиткова, 1999], статтю Т. Вайдіна «Вікова структура мігрантів та ринок праці м. Києва: деякі аспекти взаємозв'язку» у часописі «Зайнятість та ринок праці» (№ 4, 1996), [Вайдіна, 1996], а також статті О. Іванової «Мігранти у Києві: до столиці по краще життя?» та «Мігранти у Києві. Хто вони?», опубліковані у часописі «Філософська та соціологічна думка», № 9 (1993) та № 3 (1992) [Мігранти у Києві..., 1993]. У 2000 р. вийшли друком матеріали круглого столу, проведеного Київським проектом Інституту Кеннана – «Нетрадиційні мігранти в Києві». Крім того, заслуговують на увагу численні статті Н. Паніної, Є. Головахи, В. Кулика, Г. Касьянова та С. Makeєва, присвячені проблемам міграції, міжетнічним стосункам та змінам у нашому суспільстві, що сталися за останнє десятиріччя [Брайчевська..., 2003].

Слід також згадати, що безпосередньо із використанням матеріалів цього дослідження у журналі «Проблеми міграції» № 1-3 за 2002 р. вийшла низка публікацій О. Брайчевської, Г. Волосюк, О. Малиновської та Я. Пилинського [Брайчевська..., 2003].

Незважаючи на те, що українськими вченими вже створено певну наукову базу для дослідження проблем міграції та міжетнічних стосунків, система суспільних взаємовідносин між місцевим населенням та іммігрантами, які характеризується значною культурною дистанцією, дослідження про іммігрантів залишаються актуальними, вчасними.

Київ і Україна з багатьох точок зору є лише одним із транзитних пунктів у значно ширшій системі європейської міграції, такою собі «цікавинкою» на полях солідного емпіричного та теоретичного дослідження, присвяченого міжнародній міграції. Історія про мігрантів у Києві навряд чи видаватиметься чимось незвичайним у світі, населеному близько 100 млн міжнародних мігрантів (десь п'ята частина яких є біженцями). Люди завжди кудись переселялися в минулі часи, переселяються і в наші дні. Якщо взяти лише п'ять минулих століть, то між шістнадцятим і дев'ятнадцятим століттями європейці почали заселяти решту світу; близько десяти мільйонів африканців було насильно перевезено як рабів до Америки впродовж XVII, XVIII і початку XIX століття; ще 48 млн покинули Європу і подалися до Америки, Австралії та Канади протягом 1800-1925 рр.; десятки мільйонів перетинали кордони, континенти й океани у минулому півстолітті [Брайчевська..., 2003].

Експерти більше не розглядають міграцію як якусь «окрему» подію, в той чи інший спосіб пов'язану з тією чи іншою «кризою». Швидше, міграція є частиною і невід'ємною складовою людського існування. Велике переселення минулих часів переоцінюються і наново витлумачуються у світлі нового підходу, згідно з яким навіть масові міграції є більш чи менш нормальним явищем.

В опублікованому 1998 р. ґрунтовному дослідженні аналітичної та описової літератури з питань міжнародної міграції «Світи у русі. До розуміння проблеми міжнародної міграції наприкінці тисячоліття» його автори Д. Массей, Д. Арандо, Г. Г'юго, А. Коуачі, А. Пеллеґріно та Е. Тейлор визначили сім теоретичних підходів до появи та розвитку міжнародної міграції [Брайчевська..., 2003].

Кожен з цих підходів – які спираються відповідно на методи неокласичної макроекономіки, неокласичної мікроекономіки, нової економіки міграції, теорії сегментованого ринку праці, теорії світових систем, теорії соціального капіталу та теорії сукупних причинно-наслідкових моделей – не може самотужки, окремо від інших дати вартісну наукову інтерпретацію такого складного явища, як сучасні міграційні тенденції. Всі ці теорії, стверджують автори, залишають замало простору для масових преселень, які не є економічними за своєю

природою. Крім того, аналітики здебільшого розглядають мігрантів як єдиний тип.

Розглянувши існуючі підходи до міграції стосовно п'яти активних на кінець ХХ століття міжнародних міграційних систем – Північна Америка, Західна Європа, Перська затока, Азіатсько-Тихоокеанський регіон, південноамериканський Південний конус – Массей і його колеги роблять висновок, що теоретична думка про масові переселення «відмовляються від надміру матеріальних, механістичних моделей на користь більш динамічних підходів, які дозволяють рішенням на мікрорівні впливати на процеси на макрорівні, і навпаки». Таку тенденцію можна лише вітати, оскільки дослідники, що працюють на різних рівнях аналізу, часто прагнуть пояснити поведінку тих самих мігрантів. По суті, різні теорії, що до сьогоднішнього дня застосовувалися у дослідженні міжнародної міграції, зовсім не обов'язково є взаємовиключними – просто вони аналізують різні зрізи явища (на рівні однієї людини, сім'ї, на національному та міжнародному рівні) [Брайчевська..., 2003].

Массей, Арандо, Г'юго, Коуачі, Пеллегріно та Тейлор ідуть далі, пропонуючи більш комплексний підхід до проблем міграції, згідно з яким корені цього явища слід шукати в «соціальних, економічних та політичних перетвореннях, які супроводжують проникнення капіталістичних ринків в неринкові чи переднеринкові суспільства». Мігрантів породжують передусім спільноти, які переживають швидкі зміни у процесі інтегрування в глобальній мережі, а не злиденні чи ізольовані регіони та країни. Родини мають користь з міграції окремих своїх членів, вбачаючи у ній засіб для піднесення свого добробуту та забезпечення більш надійного економічного майбутнього. Відтак, покладаючись на соціальний капітал «сім'ї та друзів», вони прагнуть налагодити зв'язки з більш стабільними і передбачуваними економічними системами.

Інший дослідник проблеми Ч. Тіллі розвиває цю думку, стверджуючи, що «здебільшого ефективними міграційними одиницями були (і є) не окремі особи чи сім'ї, а групи людей, об'єднані знайомством, подібністю та досвідом роботи». Міграція за допомогою соціальної мережі, робить висновок Тіллі, є ефективною завдяки тому, що спирається на налагоджені міжособистісні стосунки, які мінімізують та рівномірно розподіляють ризик. Спираючись на висновки Тіллі, Е. Моравська показує, що найновіші історіографічні та соціологічні дослідження з питань міграції основну увагу приділяють саме ролі соціальних мереж, які своїм походженням сягають рідних країн мігрантів і є глибоко укоріненими в етнічних анклавів у країнах їх нового проживання.

Іммігранти у Києві являють собою цікавий випадок, що підтверджує деякі полемічні тези, висунуті як Массеєм, Арандо, Г'юго, Коуаучі, Пеллегріно та Тейлером, так і Тіллі та Моравською [Брайчевська..., 2003]. Прибуття іммігрантів до Києва зумовлене факторами, які виходять за межі міркувань, пов'язаних з надіями на кращі заробітки у вузькому сенсі. Значна частина київських мігрантів прибула в Україну, аби уникнути масових соціальних безладів в тих чи інших країнах (що підтверджує тези, що їх висуває нова економіка міграції), хоча багато хто має на меті вищі заробітки та економічні вигоди, властиві Європі (таким чином, вписуючись у концепції неокласичної мікро- та макроекономіки). Київ став місцем поселення іммігрантів після того, як на руїнах радянської автаркії постала незалежна Україна, яка почала інтегруватися у глобальні системи (що, відтак, вкладається у деякі положення, теорії сегментованого ринку праці та світових систем). Втім, міграції до Києва сприяли і соціальні контакти, налагоджені у попередні періоди (відповідно до теорії соціального капіталу). Нарешті, слід зазначити, що появу громад переселенців в українській столиці не можна пояснити, спираючись лише на якусь одну концепцію (що дає підстави для застосування методів, пропонує теорією сукупних причинно-наслідкових моделей).

Полеміку щодо дослідження міжнародної міграції із застосуванням методики різних наукових дисциплін продовжили К. Бреттелл та Д. Голліфілд в опублікованому 2000 р. збірнику «Теорія міграції: на перетині різних дисциплін» [Брайчевська..., 2003]. Бреттелл, Голліфілд та їхні колеги дають оцінку підходам та основним об'єктам дослідницької уваги, на яких зосереджуються різні дисципліни. Так, антропологи вивчають соціальний і культурний контекст поведінки мігрантів, демографи зосереджуються на динаміці змін населення. Економісти досліджують економічний вплив міграції, історики – досвід мігрантів, правознавці – міграційне законодавство та політику. Політологи аналізують наслідки міграційної політики, соціологи прагнуть визначити джерела соціального капіталу та соціальних мереж. Деякі дисципліни схильні до дослідження питань макрорівня, тоді як інші заглиблюються в аналіз мікрорівня. Бреттелл і Голліфілд вважають, що потрібно виробити концепцію, сформулювати теоретичні засади, які інтегрували різнопланові підходи та методики. Завдяки цьому їхня концептуалізація міграції набуває рис динамічного процесу, у якому дослідники менше уваги приділяють конкретним країнам походження та проживання мігрантів.

Цей новий підхід видається особливо доречним, коли йдеться про «нетрадиційних» іммігрантів у Києві. Традиційний аналіз ринку праці навряд чи може бути з успіхом застосований до дослідження спільнот переселенців, для яких Київ, можливо, є лише проміжним пунктом на довшому шляху до Європи. Бреттелл, Голліфілд та їхні колеги заперечують проти розуміння міграції як незмінного руху з одного конкретного місця проживання до іншого. Академічна література зазвичай недооцінює той факт, що мігранти – як свідчить історія – досить часто сприймають своє поселення в будь-якій новій громаді просто як тимчасово зручне для них. Нерідко вони, живучі в новій країні, вважають її тимчасовим місцем свого перебування, навіть коли життя складається так, що це місце проживання стає для них постійним. Дослідження нових іммігрантів у Києві підтверджує правильність такого підходу до вивчення міграції, за якого присутність певного мігранта в будь-якому місті чи громаді розглядається просто як тимчасовий наслідок у значно ширшій системі міграції, що перебуває у стані безупинних змін та розвитку [Брайчевська..., 2003].

Такі нові напрями у вивченні та теоретичному аналізі міграції стали наслідком розширення предмета дослідження з американського досвіду до ширшої світової перспективи. Зокрема, в дослідженнях соціологів свого часу домінуючим напрямом став аналіз процесу асиміляції мігрантів з різних країн світу в американське життя. Протягом останньої чверті минулого століття соціологи у Сполучених Штатах та в усьому світі перенесли увагу з питань пристосування мігрантів до свого нового середовища на процес динамічної взаємодії між мігрантами і суспільством.

Для пошуку та аналізу сучасної наукової іноземної літератури за тематикою дослідження використовувалися бібліографічні, наукометричні та повнотекстові бази даних, зокрема Web of Science, Scopus, репозитарій Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, а також фонди наукових університетських бібліотек.

Для ефективного побудування стратегії дослідження ми звернулися до наукових розробок, публікацій сучасних науковців Великобританії, Німеччини, Чехії, Польщі, Іспанії.

Робота Джеффри Пассела «Демографія іммігрантської молоді: минуле, теперішнє і майбутнє» (Passel Jeffrey S. Demography of Immigrant Youth: Past, Present, and Future. Future of Children, Book 21, Pages: 19-41, SPR 2011) [Пассель, 2011].

Джеффри Пассель досліджує демографічні тенденції та прогнози у молодіжному середовищі іммігрантів США, приділяючи особливу увагу

тенденціям серед молоді іммігрантів. Він простежує зміни за останні сто років, аналізує прогнози населення до 2050 року та пропонує деякі зауваження щодо ймовірного впливу іммігрантського аспекту на американське суспільство. Пасель надає дані про правовий статус молодих іммігрантів та їхніх сімей, про їх географічний розподіл та концентрацію в США. Він підкреслює два демографічних зрушення. По-перше, іммігрантська молодь, визначена як діти віком до вісімнадцяти років, які є іноземцями або народилися в сім'ї іммігрантів. По-друге, хвиля імміграції, яка розпочалася з середини 1960-х років, зробила дітей найбільш вільною та етнічно різноманітною віковою групою у Сполучених Штатах. Ця зміна демографічної структури у молодіжному середовищі США, ймовірно, зіткне політиків із кількома проблемами в найближчі десятиліття, у тому числі більш високими показниками бідності серед молоді, особливо серед іноземних дітей та дітей з незареєстрованих шлюбів.

Дослідження англійських соціологів Ентоні Хіс і Катрін Ротон «Друга генерація в Західній Європі: освіта, безробіття і професійний рух» (Heath, Anthony F.; Rotheron, Catherine. *The second generation in Western Europe: Education, unemployment, and occupational attainment. Annual Review of Sociology. Book 34. Pages: 211-235. 2016*) [Хіс Е., Ротон К., 2016]. У десяти країнах Західної Європи щодо результатів освітнього та трудового ринку меншин другого покоління показують, що меншини являються особливо незахищеними в освіті, доступу до ринку праці та досягненні професійних навичок. Недоліки є найбільш очевидними на ранніх стадіях шкільної кар'єри, але в деяких країнах меншини мають більш високі темпи продовження за винятком примусового підходу, ніж у більшості однолітків з аналогічними тестами. Вступ на ринок праці - це особлива проблема для більшості меншин, де суттєві етнічні обмеження стосовно зайнятості у всіх десяти країнах. Існує більш змішана картина для досягнення професійного рівня: в деяких країнах там ми маємо сукупні недоліки, а в інших - найбільші бар'єри при вступі на ринок праці.

Стаття англійських дослідників Марка Левела, Дженкса Крістофера «Контекстуальне пояснення відмінностей між чисельністю й освіченістю між корінними та іноземними дорослими у західних країнах» (Mark Levels, Jencks Christopher. *Contextual explanations for numeracy and literacy skill disparities between native and foreign-born adults in western countries. PLOS ONE. Book 3, MAR 2016*) [Levels, 2016]. Цікава для нас тим, що пояснює роль відмінностей освіти для іммігрантів. Відмінності середнього рівня освіти у країнах походження також обумовлюють різницю в розмірі розриву між іммігрантами

та місцевими. Чим більш захищеними є ринки праці в країнах, що приймають іммігрантів, тим менш успішним мігранти мають кваліфікацію та грамотність порівняно з тубільцями. Для тих, хто мігрує до віку підлітків (1.5 покоління), доступ до системи освіти, яка відповідає особливим потреба іммігрантів, має вирішальне значення. У поколінь 1 та 1.5 існують менші прогалини у сприйнятті навичок читання та грамотності в більш етнічно різноманітних суспільствах.

Для нашого дослідження дуже важлива інформація про те як почувають себе діти іммігрантів у школі в інших країнах. Для цього ми звернулись до роботи Бланка Деустат і Джоан Кабре «Шкільна ксенофобія та інтеретнічні відносини серед учнів другого рівня в Іспанії» (Deusdad, Blanca; Cabre, Joan. School xenophobia and interethnic relationships among secondary level pupils Spain education as change. Book 21. Page 95-112. 2017) [Deusdad, 2017].

Міграційні процеси в Південній Європі протягом останніх двох десятиліть призвели до суттєвих змін у етнічному складі в середній школі. Кабінети збільшилися в їх складності з точки зору навчання, так як є учні з різними культурними і економічними умовами і потребами в галузі освіти, а й у відносинах між рівноправними групами учнів. Які відносини можуть бути знайдені серед членів цього культурно-різноманітного об'єднання учнів? Які види думок учнів проводять один до одного? Метою даної роботи є пролити світло на стереотипи і ксенофобію по відношенню до іммігрантів учнів середніх шкіл в Іспанії, головним чином, серед однолітків, а також про те, як вчителі вирішують мультикультурні та динамічні складності і будь-які можливі упередження по відношенню до стереотипів і расистських поглядів, що появляються всередині класної кімнати.

Планування дослідження про проблеми інтеграції іммігрантів до освітнього простору країни, що приймає, передбачає вивчення кореляції між статусом іммігрантів у суспільстві і досягненнями в освіті різних поколінь іммігрантів. Публікація про соціальну стратифікацію освіти в етнічних меншин серед різних поколінь у Великобританії доповнює можливості дослідження. Лауренс Лессард-Філіпс, Лі Яоджун «Соціальна стратифікація освіти в етнічних меншинах серед різних поколінь у Великобританії» (Laurens Lessard-Phillips, Li Yaojun Social Stratification of Education by Ethnic Minority Group sover Generations in the uk.social inclusion. Book 5. Page 45-54. 2017) [Lessard-Phillips, 2017]. Для виконання роботи був проведений великий обсяг досліджень щодо соціального розшарування освіти на загальному рівні та освітніх досягнень представників етнічних меншин у Великобританії. Перша встановила зростаючу плинність у навчально-виховному об'єднанні, не звертаючи великої

уваги на етнічну приналежність, тоді як останнє показало активізацію прагнень другого покоління без дрібнозернистих аналізів. Цей документ доповнює цю літературу, вивчаючи взаємозв'язок між класом сім'ї, етносуспільним статусом та освітніми досягненнями для різних 1, 1,5, 2, 2,5, 3 і 4 поколінь у сучасному британському суспільстві.

Зчасупадіння "залізної завіси" і особливо після вступу до Європейського Союзу, Чеська Республіка стала країною з різко зростаючою кількістю іммігрантів, які все частіше заходять до країни з метою врегулювання довгострокових перспектив. Ця зміна ставить вимоги до суспільства в цілому, а також до окремих областей, таких як система освіти, яка повинна успішно інтегрувати цих дітей та забезпечити їм якісну освіту. Досвід країн з довгою історією міграції виявив негативну кореляцію між рівнем концентрації незграбних учнів у школі та їхньою успішністю в навчанні. В цій статті досліджується такий взаємозв'язок, який досліджує ступінь концентрації учнів, які не є громадянами, у початкових та середніх школах Чеської Республіки.

Хасман Джирі, Ілона Костелеска «Просторова концентрація учнів-іммігрантів у початковій та середній школі Чеської Республіки» (Hasman, Jiri; Kostelecka, Yvona. The spatial concentration of immigrant pupils at primary and lower secondary schools in the Czech Republic. Moravian geographical reports. Book 24. Page 38-51. Dec. 2016) [Hasman, 2016].

Стаття Беатріс Домбр'є і Нанзіата Лука «Квазі-експериментальні докази про вплив освіти на самоусвідомлення, ставлення до іммігрантів» (d'Hombres, Beatrice; Nunziata, Luca. Wish you were here? Quasi-experimental evidence on the effect of education on self-reported attitude toward immigrants. European economic review. Special Book 90. Page: 201-224. NOV. 2016) [d'Hombres, 2016] надає можливість використати дані Європейського соціального опитування та дослідження робочої сили за період з 2002 по 2012 роки для оцінки причинного впливу багаторічної освіти на думку європейських тубільців щодо іммігрантів.

Емпіричний аналіз проблеми інтеграції іммігрантів в українське суспільство

Для дослідження теми ризиків та придбання від імміграційних процесів в Україні ми використовували наступний інструментарій: експертну анкету з питаннями: «Як Ви вважаєте, те, що люди з інших країн переїжджають жити до України, це в цілому добре чи погано впливає на економіку країни?», «Як Ви вважаєте, приплив людей з інших країн в цілому руйнує чи збагачує культурне

життя України?», «Як Ви вважаєте, із припливом людей з інших країн Україна стає гіршим або кращим місцем для життя?», «Чи можна, на Ваш погляд, говорити про вплив іммігрантів на міжетнічні відносини у приймаючому суспільстві?», «Чи можна, на Ваш погляд, говорити про вплив іммігрантів на міжкультурні комунікації у приймаючому суспільстві?», «Як Ви оцінюєте можливості іммігрантів адаптуватися до освітнього простору приймаючої країни?», «Які, на Ваш погляд, проблеми має освітня інтеграція іммігрантів у приймаюче суспільство?».

Вплив імміграції на економіку. Вплив імміграції на економіку приймаючої країни широко обговорюється в Європі. Однак вчені диференціюють напрямки досліджень впливу: це ступінь впливу іммігрантів на системи соціального забезпечення, на податкові надходження і пенсії. Вивчаються наслідки змін на ринку праці після «десантування» іммігрантів, вплив мігрантів на рівень споживання і якість споживання, бізнес-поведінка іммігрантів [Impact of immigration on Europe's societies..., 2006].

В українській реальності аналіз відповідей експертів на питання «Як Ви вважаєте, те, що люди з інших країн переїжджають жити до України, це в цілому добре чи погано впливає на економіку країни?» показує неоднозначність оцінювання впливу іммігрантів на економічний розвиток приймаючої країни. Але і в позитивному оцінюванні, і в негативному, експерти визначали залежність впливу від якості іммігрантів як трудового ресурсу. Мається на увазі наступні характеристики іммігрантів.

Позитивні характеристики:

- фінансово забезпечені,
- з високим рівнем освіти,
- зацікавлені у розвитку приймаючої країни.

Негативні характеристики:

- люди, які не хочуть працювати,
- люди, які намагатимуться жити на дотації, а це виснажуватиме бюджет України.

Але важливо зауважити, що при певній неоднозначності оцінювання ролі іммігрантів, ми спостерігаємо певний зсув думок експертів у бік позитивного оцінювання прибуття іммігрантів до нашої країни.

Вплив іммігрантів на культурне життя країни.

Концепції культурного розмаїття і культурної самобутності знаходяться в центрі наукового дискурсу в західних суспільствах. В Європі дискусія стимулюється певним тиском, пов'язаним з імміграційними потоками, які

ростуть у багатьох європейських країнах. Головна проблема, з якою стікаються і яка обговорюється це боротьба за етнічну та культурну гетерогенність.

Дискусія про передбачувані витрати і переваги культурного розмаїття вже відчувається. Це добре ілюструється, наприклад, у Франції, де дискусії про носіння ісламської вуалі і бурки стимулювали, в свою чергу, публічні дебати про національну ідентичність. Точно так же недавнє голосування в Швейцарії проти будівництва мусульманських мечетей ясно показує, наскільки недавно стали гарячими і емоційними аргументи на користь етнічної і релігійної ідентичності [Introduction...].

Одне з основних труднощів в дослідженні впливу іммігрантів на культуру приймаючого суспільства це вимір і оцінка впливу іммігрантів на динамічні явища культури в цілому. Культура розвивається складним чином, а вплив іммігрантів на культуру європейських суспільств не може бути просто вимірний відповідно до кількості іммігрантів.

Мігранти є гетерогенною групою, вони походять з різних культур. Вони не можуть бути гомогенною групою. Це створює складності для дослідження. Так само складно аналізувати зміни в суспільстві, розглядаючи їх як результат впливу іммігрантів або результат глобалізаційних процесів. Наприклад схеми живлення в європейських співтовариствах змінились – нові кухні, нові дієти. Але це вплив іммігрантів або результат глобалізації? Соціологи вважають, що загальна трансформація цивілізацій в культурному контексті в Європі йде за рахунок імміграції.

Відповіді експертів на питання «Як Ви вважаєте, приплив людей з інших країн в цілому руйнує чи збагачує культурне життя України?» більш визначені і більш позитивно орієнтовані, ніж у відповідях на перше питання про економічній сфері. Негативного впливу іммігрантів на культурне життя України експерти майже не визначали. Позитивний вплив на культурне життя експерти розглядали при умовах:

- іноземці з повагою ставляться до культурних надбань українців,
- не займаються культурною експансією,
- розширення кругозору місцевого населення,
- прийняття нових кулінарних традицій,
- вивчення нових культурних зразків,
- розширення світогляду українців.

Аналіз відповідей експертів на питання «Як Ви вважаєте, із припливом людей з інших країн Україна стає гіршим або кращим місцем для життя?»

показує, що відповіді однозначно вкрай складно. Тому домінує думка «у чомусь гірше, у чомусь краще».

Тиражовані думки експертів можна структурувати наступним чином.

«Навіщо Україні люди з інших країн?! А своїх куди подіти? Для такої території і своїх людей вистачає. Треба думати не про людей з інших країн, а про те, як своїм людям забезпечити робочі місця з достатнім заробітком».

«Залежить від того, з якою метою чужинець приїжджає в Україну (відкрити свій бізнес і створити нові робочі місця, чи зайняти і так необхідне тому ж українцю робоче місце)».

Більшість експертів відповіли позитивно на питання «Чи можна, на Ваш погляд, говорити про вплив іммігрантів на міжетнічні відносини у приймаючому суспільстві?»

«В цілому позитивно, оскільки трансляція відмінностей здатна підвищити рівень толерантності у суспільстві та зміцнити його».

«З іншого боку, чим частіше є контакти між мігрантами та не мігрантами, тим вищий буде рівень толерантності у суспільстві».

Зазначимо, що відповіді експертів на питання «Чи можна, на Ваш погляд, говорити про вплив іммігрантів на міжкультурні комунікації у приймаючому суспільстві?» визначені позитивно.

«Сам факт присутності представників етнічних меншин із інших країн породжує постійну міжкультурну взаємодію. Окрім того, що вона може мати вияви у мистецтві, вони також проявляється кожного дня на побутовому рівні. Завдяки такій взаємодії на мікрорівні акумулюється нове знання про чужорідні традиції, звичаї, звички харчування та побут. При правильному сприйнятті вони можуть мати позитивний вплив на побут українців».

«Міжкультурні комунікації треба будувати у відповідь на нову міжетнічну ситуацію. У будь-якому разі міжкультурні комунікації треба активізувати, шукати нові їхні форми, збагачувати їхній зміст, уникати небезпечних тем і домагатися взаєморозуміння між іммігрантами і приймаючою стороною».

Освітня інтеграція мігрантів. Освітня інтеграція іммігрантів до приймаючого суспільства є проблемою для усіх країн, стікаючих з імміграцією. Прибуття іммігрантів з різними етнічними, расовими або релігійними характеристиками не в останню чергу створює труднощі для сфери освіти, оскільки освіта забезпечує знання, форми відносин і діє як важливий засіб соціальної інтеграції [Understanding the challenges...].

У спільнотах з наявністю іммігрантів школи повинні пропонувати добре скоординовані програми і послуги, орієнтовані на конкретні потреби іммігрантів. Програми якості для учнів-мігрантів зазвичай включають в себе

ряд функцій, які допомагають їм подолати освітні порушення, культурні і мовні бар'єри, соціальну ізоляцію. Ці функції включають в себе:

Розширене читання і математична інструкція.

Український як друга мова.

Репетиторство.

Класні помічники.

Літні програми.

Керівництво та консультування.

Батьківський аустріч - перевага і співучасть.

Соціальна робота [Education and migration – social aspects of education...].

Одним з викликів, які складають для української освіти мігранти, це редагування викладацької кваліфікація. Незалежно від того, які відмінності між національними системами освіти, викладач вимушений и зобов'язаний презентувати потрібний контент освітніх знань для іммігрантів. Крім цього від викладача чекають вміння комунікувати, взаємодіяти з іммігрантською аудиторією. Європейські науковці визнають, що адаптація освітньої системи до нових процесів імміграції в Європі відстає від адаптації до соціальної системи. І тому головне завдання: викладач мусить бути кваліфікованим для нової ролі [Education of migrants – migrant families...].

Експерти, відповідаючи на питання «Як Ви оцінюєте можливості іммігрантів адаптуватися до освітнього простору приймаючої країни?» вважають, що можливості іммігрантів адаптуватися до освітнього простору України задовільні.

«Задовільно, якщо говорити про вищу освіту. Мігранти здатні, вивчивши російську мову, відвідувати заняття та індивідуально спілкуватись з викладачами. З іншого боку, українські викладачі потребують професійного вдосконалення у володінні іноземними мовами (особливо англійською), для кращого задоволення освітніх потреб».

«Процес адаптування до освітнього простору залежить, на думку експертів, від багатьох факторів: відкритості і толерантності освітнього простору; адаптивного потенціалу іммігрантів; підтримки іммігрантів з боку державних інституцій та інститутів громадянського суспільства тощо. Відповідаючи на питання «Які, на Ваш погляд, проблеми має освітня інтеграція іммігрантів у приймаюче суспільство?» експерти назвали наступні проблеми:

Матеріальний статус іммігрантів.

Світоглядні цінності, особливості національності і культури.

Недостатня кваліфікація викладачів для викладання іммігрантам.

Недостатнє матеріальне та технічне забезпечення вищих навчальних закладів в Україні.

Неготовність сприймати інші культури, ламати стереотипи, відходити від того, що вважається «нормою».

Необхідність у спеціальних програмах (як державних, так і недержавних), спрямованих на освітню інтеграцію іммігрантів. А для цього доцільно виділити цільові групи іммігрантів за ознаками їхнього матеріального статусу, цінностей, освітніх потреб, життєвих планів, особливостей національної культури тощо.

Основною проблемою інтеграції іммігрантів є мовний момент – українська мова. Також є важливим культурно-релігійний аспект сприйняття освіти та необхідність бачити в іммігрантах потенціал для розвитку країни.

Джерела:

Mathias Czaika, Hein de Haas. The Globalization of Migration: has the World become more migratory [Електронний ресурс]: onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/imre.12095/full

Брайчевська О., Волосяк Г., Малиновська О., Пилинський В., Попсон Н., Рубл Б. Нетрадиційні іммігранти у Києві. Інститут Кенана. – К.; Стилос, 2003. – 447 с.

Велике переселення народів: репатріанти, біженці, трудові мігранти. Інститут соціології НАН України. – К., 2002. – 263 с.

Українське суспільство: від виборів до виборів. Соціологічний моніторинг. Інститут соціології НАН України. – К., 2003. – 215 с.

Київ і кияни: Соціологічні хроніки незалежності / заг.ред., В.М. Ворони, В.П. Чорноволенка. — К.: Інститут соціології НАН України. – К., 2000. – 128 с.

Євтух В.Б. Етнічність. Енциклопедичний довідник. – Київ: Фенікс, 1997.

Прибиткова І. Корінні кияни і мігранти: моніторинг соціальних змін на межі ХХІ століття. Наукові доповіді Центру вивчення проблем вимушеної міграції у СНД, 1999, № 4.

Вайдіна Т. Вікова структура мігрантів та ринок праці м. Києва: деякі аспекти взаємозв'язку // Часопис «Зайнятість та ринок праці». – 1996. № 4.

Мігранти у Києві. Хто вони? // Філософська та соціологічна думка, 1993, № 6.

Пассель Джеффри. Демографія іммігрантської молоді: минуле, теперішнє і майбутнє» = Passel, Jeffrey S. Demography of Immigrant Youth: Past, Present, and Future. Future of Children, Book 21, Pages: 19-41, SPR 2011.

Хіс Е., Ротон К. Друга генерація в Західній Європі: освіта, безробіття і професійний рух» = Heath, Anthony F.; Rotheron, Catherine. The second generation in Western Europe: Education, unemployment, and occupational attainment. Annual Review of Sociology. Book 34. Pages: 211-235. 2016.

Levels Mark, Christopher Jencks. Contextual explanations for numeracy and literacy skill disparities between native and foreign-born adults in western countries. PLOS ONE. Book 3, MAR 2016.

Deusdad Blanca, Cabre Joan. School xenophobia and interethnic relationships among secondary level pupils in Spain. Education as Change. Book 21. Page 95-112. 2017.

Lessard-Phillips Laurens, Li Yaojun. Social Stratification of Education by Ethnic Minority Groups over Generations in the UK. Social Inclusion. Book 5. Page 45-54. 2017.

Hasman Jiri; Kostelecka Yvona. The spatial concentration of immigrant pupils at primary and lower secondary schools in the Czech Republic. Moravian geographical reports. Book 24. Page 38-51. Dec. 2016.

d'Hombres Beatrice; Nunziata Luca. Wish you were here? Quasi-experimental evidence on the effect of education on self-reported attitude toward immigrants. European Economic Review. Special Book 90. Page: 201-224. NOV. 2016.

Impact of immigration on Europe's societies – European Commission. Електронний ресурс: https://ec.europa.eu/...migration/.../emn_immigration_2006.

Introduction: perspectives on cultural integration of immigration. Електронний ресурс: www.oxfordscholarship.com/.../acprof-9780199660094-cha.

Understanding the challenges of immigration for education. Електронний ресурс: <https://www.pobal.ie/.../Understanding%20the%20Challenges>.

Education and migration – social aspects of education and training. Електронний ресурс: www.nesse.fr/nesse/nesse_top/.../education-and-migration.

Education of migrants – migrant families, school programs for migrant. Електронний ресурс: <https://www.google.com.ua/search?q=The+problem+of+education+for+migrants&oq=The+problem+of+education+for+migrants&aqs=chrome..69i57j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>.

Ganna Kisla
Kyiv, Ukraine

Migrants in Society: Cultural and Educational Analysis of Ukrainian Reality

Social and educational integration of immigrants is a problem for all countries, which are a social space for migration processes. The arrival of immigrants with different ethnic, racial and religious characteristics creates difficulties for the education sector, because education provides knowledge, forms of relationships and acts as an important means of social integration.

In those societies where there are immigrants, schools should offer well programs and services that are tailored to the specific needs of immigrants. Education for immigrants should include a number of functions that help them overcome educational distances, cultural and language barriers, social isolation.

Keywords: *immigrants, integration, immigration processes, educational programs, educational needs.*

R e f e r e n c e s :

Mathias Czaika. Hein de Haas. The Globalization of Migration: has the World become more migratory [Elektronnyi resurs]: onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/imre.12095/full

Braychevska O., Volosyuk H., Malynovska O., Pylynskyi V., Popson N., Rubl B. Netraditsiyni immigranty u Kyievi. Instytut Kennana. – K.: Stylos, 2003. - 447 c.

Velyke pereselennia narodiv: repatrianty, bizhentsi, trudovi migranty. Instytut sotsiologiyi NAN Ukrainy. – K., 2002. – 263 s.

Ukrayinske suspilstvo: vid vyboriv do vyboriv. Sotsiologichniy monitoring. Instytut sotsiologiyi NAN Ukrainy. – K., 2003. – 215 s.

Kyiv i kyiany: Sotsiologichni khroniky nezalezhnosti /zag.red. V.M. Vorony, V.P. Chornovolenka. – K.: Inst. sotsiologiyi NAN Ukrainy. – K. 2000. – 128 s.

Yevtukh V.B. Etnichnist. Entsyklopedychnyi dovidnyk. – Kyiv: Feniks, 1997.

Prybytkova I. Korinni kyiany i migranty: monitoryng sotsialnykh zmin na mezhi XXI stolittia. Naukovi dopovidi Tsentru vyvchennia problem vymushenoyi migratsiyi u SND, 1999, # 4.

Vaidina T. Vikova struktura migrantiv ta rynek pratsi m. Kyieva: deiaki aspekty vzaiemozviazku. Chasopysi «Zainiatist ta rynek pratsi». 1996. # 4

Migranty u Kyievi. Khto vony? // Filosofska ta sotsiologichna dumka, 1993, # 6.

Passel Dzheffri. Demografiya immigrantskoyi molodi: mynule, teperishnie i maibutnie» = Passel, Jeffrey S. Demography of Immigrant Youth: Past, Present, and Future. Future of Children, Book 21, Pages: 19-41, SPR 2011.

Khis Entoni i Roton Katrin. Druga generatsiia v Zakhidniy Yevropi: osvita, bezrobittia i profesiynyi rukh» = Heath, Anthony F.; Rothon, Catherine. The second generation in Western Europe: Education, unemployment, and occupational attainment. Annual Review of Sociology. Book 34. Pages: 211-235. 2016.

Levels Mark, Christopher Jencks. Contextual explanations for numeracy and literacy skill disparities between native and foreign-born adults in western countries. PLOS ONE. Book 3, MAR 2016.

Deusdad Blanca, Cabre Joan. School xenophobia and interethnic relationships among secondary level pupils in Spain. Education as change. Book 21. Page 95-112. 2017.

Laurens Lessard-Phillips, Li Yaojun. Social Stratification of Education by Ethnic Minority Groups over Generations in the uk.socialinclusion.Book 5. Page 45-54. 2017.

Hasman Jiri; Kostelecka Yvona. The spatial concentration of immigrant pupils at primary and lower secondary schools in the Czech Republic. Moravian geographical reports. Book 24. Page 38-51. Dec. 2016.

d'Hombres Beatrice; Nunziata Luca. Wish you were here? Quasi-experimental evidence on the effect of education on self-reported attitude toward immigrants. European economic review. Special Book 90. Page: 201-224. NOV. 2016.

Impact of immigration on Europe's societies – European Commission. Elektronnyi resurs: https://ec.europa.eu/...migration/.../emn_immigration_2006.

Introduction: perspectives on culturalintegration of immigration. Elektronnyi resurs: www.oxfordscholarship.com/.../acprof-9780199660094-cha.

Understanding the challenges of immigration for education. Elektronnyi resurs: <https://www.pobal.ie/.../Understaning%20the%20Challenges>.

Education and migration – social aspects of education and training. Elektronnyi resurs: www.nesse.fr/nesse/nesse_top/.../education-and-migration.

Education of migrants – migrant families, sghool programs for migrant. Elektronnyi resurs: <https://www.google.com.ua/search?q=The+problem+of+education+for+migrants&oq=The+problem+of+education+for+migrants&aqs=chrome..69i57.2013j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>.

*Анжела Паронікян
Харків, Україна*

ЕВАЛЮАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ МІГРАНТСЬКИХ ТА ЕТНІЧНИХ МЕНШИН

У статті розглядається необхідність впровадження евалюативного підходу до освіти в Україні з метою покращення інтеграційних процесів для представників етнічних меншин. Автор наголошує на актуалізації проблем соціальної інтеграції етнічних меншин внаслідок соціально-політичних та етнічних викликів, з якими зіштовхнулася Україна, і стверджує що для уникнення подальшого погіршення ситуації в соціально-політичній сфері на підґрунті етнічного плюралізму, слід переглянути застарілі та неефективні інтегративні технології. Перш за все слід звернути увагу на інститут освіти, який значною мірою відповідає за формування належної громадянської, етнокультурної та загальнолюдської ідентичності у молодого покоління, і має сприяти соціальній інтеграції представників етнічних меншин. Саме освіта є провідною соціальною діяльністю суспільства, а тому необхідно відійти від механічної адміністративно-територіальної систематизації компонентів та стандартів освіти і розкрити реальні ціннісні установки освіти, на досягнення яких і повинні бути спрямовані освітні програми. Оскільки сучасна українська система освіти не відповідає новітнім викликам, автор вважає необхідним впровадження евалюативного підходу до освіти, адже евалюація вже довела свою ефективність у різних сферах суспільного життя в багатьох країнах світу.

Ключові слова: *евалюація, інтеграція, етнічні меншини, інститут освіти.*

Сьогодні в рамках світового співтовариства все більше активізуються інтеграційні етнополітичні міжкультурні процеси. У зв'язку з цим в науковому дискурсі все частіше актуалізується питання про феномен взаємодії етносів і культур, про ступінь і механізми їхнього впливу один на одного, про роль і

місце окремих з них в загальному етнокультурному та соціально-політичному полі.

Етнічність є однією із ключових характеристик людей, а етнічні цінності та установки виступають відбиттям індивідуального та групового сприйняття політичних і соціальних реалій. Оскільки етнічна ідентичність у сучасних суспільствах перебуває під впливом соціальних змін та глобалізаційних процесів, вона починає виступати детермінантою багатьох соціальних конфліктів, стає засобом маніпуляції в етнополітичних ситуаціях, що може призводити до дезінтеграції поліетнічного соціуму.

Актуальність цієї проблеми підтверджує не тільки українська соціально-політична ситуація останніх років, коли етнічна проблема призвела до фрагментарного розділення держави за етнічною ознакою та сприяла воєнізованим конфліктам на Сході України; загострення етнічних проблем та націоналістичні екстремістські настрої все більше спостерігаються в розвинутих і відносно стабільних країнах Європи.

Саме тому, на нашу думку, механізми соціальної інтеграції етнічних меншин та формування громадянської ідентичності, заслуговують сьогодні на особливу увагу не тільки в контексті наукового дискурсу, а й в контексті державного управління.

Внаслідок цього особливої актуальності набувають процеси, пов'язані з інститутом освіти. Адже освіта – це провідна соціальна діяльність, яка бере участь в породженні таких системних соціальних і ментальних ефектів в житті суспільства, як формування громадянської, етнокультурної та загальнолюдської ідентичності; динаміка соціальної диференціації і стратифікації суспільства; засвоєння різних традицій, цінностей, норм і установок поведінки великих і малих соціальних груп; придбання репертуару особистісних, соціальних та професійних компетентностей, що забезпечують індивідуалізацію, соціалізацію та професіоналізацію особистості в світі людей і професій; зростання людського потенціалу як найважливішої умови конкурентоспроможності країни [Асмолов, 2008, с.66].

Ціннісні орієнтири методології соціокультурного конструювання освіти як провідної соціальної діяльності суспільства, дозволяють сучасним дослідникам поставити завдання з формування громадянської ідентичності, етнокультурної ідентичності та загальнолюдської ідентичності. Тому все частіше піднімається питання про необхідність відійти від механічної адміністративно-територіальної систематизації компонентів та стандартів освіти і розкрити

реальні ціннісні установки освіти, на досягнення яких і повинні бути спрямовані освітні програми [Асмолов, 2008, с.67].

Зокрема соціальна інтеграція молоді етнічних меншин формується відповідно до перспектив життя в сучасних європейських суспільствах, де ключове значення для соціальної інтеграції молодих людей має, перш за все, система освіти. Індивідуалізація як одна із вимог розвитку індивідуальності формується по-різному в різних частинах світу. Індивідуалізація набуває особливого значення в європейських процесах модернізації. В Європі процес індивідуалізації відбувається головним чином в освітньому житті. Процес розвитку відбувається відповідно до можливостей індивідуалізації для кожної особистості в контексті освіти. Тому система освіти продукувала і все ще виробляє різні форми індивідуалізації та індивідуальної компетенції, виходячи з індивідуального положення молодої людини. Таким чином, освітня сфера спрямована не тільки на розвиток конкретних навичок, а й на загальний рівень підготовки молоді до життя в суспільстві. При розумінні процесу індивідуалізації як зміни під впливом соціальних змін, багато представників молоді з числа етнічних меншин, будучи вихідцями із соціальних груп в яких освіта, молодь і індивідуалізація істотно відрізняються, можуть зазнавати труднощів у процесі індивідуалізації в сучасному європейському суспільстві [Морч].

Крім того, освіту необхідно розглядати як інститут досягнення соціальної довіри, толерантності та профілактики ксенофобії. В умовах зростання соціальної різноманітності в країні перед системою освіти все більш рельєфно виступають завдання забезпечення соціальної та психологічної гармонізації різних верств суспільства, зменшення соціальної напруженості між представниками різних конфесій і національних культур. Рішення цих соціальних завдань вимагає реалізації державної політики, спрямованої на втілення принципів віротерпимості, толерантності, миролюбності, громадянського патріотизму і світського характеру навчання в системі освіти, а тим самим перетворення освіти в інститут накопичення соціального довіри і згоди [Асмолов, 2008, с.70].

Для того, щоб інститут освіти в Україні сприяв соціальній інтеграції представників національних меншин, а також формуванню громадянської ідентичності, сучасна система освіти повинна бути позбавлена ксенофобських настроїв, дискримінації за етнічними ознаками, упередженого ставлення до представників інших національностей; вона потребує ефективних реформ, завдяки яким зможе не тільки відповідати сучасним європейським стандартам, але і глобалізаційним змінам, соціально-політичним та етнічним викликам з

якими нам довелося зіштовхнутися. Саме тому, на нашу думку, слід звернути увагу на необхідність евалюації в системі української освіти.

У всьому світі за допомогою евалюації довелося зменшити рівень корупції, зробити соціальні проекти більш ефективними, сприяти демократизації суспільства. Сьогодні евалюація довела свою ефективність при впровадженні соціальних та науково-освітніх програм у більшості європейських країн і США [Каплун...]. Шляхом поступової евалюації науково-освітніх та соціальних програм, треба поширити культуру евалюації в Україні, реформувати сучасну систему освіти, і забезпечити належні умови для соціальної інтеграції представників національних меншин. Адже не дарма у науковому дискурсі евалюація розглядається в контексті «наднаціональної освіти», «мультиплексного вимірювання» якості освіти, і вже давно сформовані рекомендації щодо розвитку змісту і форм організації вітчизняної освіти з урахуванням тенденцій розвитку нової наднаціональної парадигми [Тагунова, 2009].

В освіті евалюація – це сукупність заходів з підготовки та проведення контрольно-оціночної діяльності, отримання валідної освітньої інформації про стан об'єктів, накопичення та аналізу даних про досягнення, прогнозування розвитку освітніх систем і суб'єктів освітнього процесу. Відмінними рисами евалюації є об'єктивність, висока інформативність і прогностичність [Ефремова, Стандарти эвалюации...]. Принципово важливим стає отримання динамічних оцінок на основі принципів і стандартів евалюації як процедури незалежної оцінки якості освіти і аналітичної системи встановлення еквівалентності досягнень заданим нормам та стандартам, з метою моніторингу та діагностики стану об'єктів освіти [Ефремова, 2015].

Евалюації освіти виводить процеси аналізу і оцінки якості освіти на новий рівень. Евалюація в освіті, будучи складним комплексним дослідженням, носить багатофункціональний характер. В освіті вона охоплює спектр теоретико-методологічних і практичних робіт по систематичному дослідженню цінності і позитивності якостей учнів на основі єдиної методології та сукупності кількісних і якісних методів змін [Усая, 2016]. Саме тому евалюація сучасної української освіти сприятиме не тільки покращенню освітньої системи в цілому, а й допоможе створити сприятливі умови для соціально-культурної інтеграції представників національних меншин.

Евалюація в освіті має всі напрямки оціночно-аналітичної діяльності: постановка цілей, визначення методологічного підходу; розробка логічних або математичних моделей; вибір методів збору і аналізу інформації; розробка

дизайну дослідження; визначення методів обробки та інтерпретації даних в процесі аналізу для прийняття управлінських рішень з метою підвищення якості освіти [Усатая, 2016]. Щоб результати евалюації були достовірними і викликали довіру, а сукупність процесів була ефективною, необхідна стандартизація евалюаційної діяльності. Стандарти евалюації спираються на чотири фундаментальних якості: корисність, можливість втілення, коректність, точність [Ефремова, 2013]. Саме завдяки такому підходу можуть бути прийняті ефективні рішення, а також розроблені та впроваджені релевантні реформи, які сприятимуть демократизації освітнього процесу, і в подальшому трансформують систему освіти в ефективний інструмент соціальної інтеграції етнічних меншин.

Результати евалюації повинні бути доступні, наскільки можливо, всім учасникам і причетним особам. У процесі системного аналізу і використання результатів евалюації виявляються не тільки підготовленість учнів у даній галузі (знання, вміння, навички, досвід творчої діяльності, предметні, міжпредметні і транспредметні компетенції), але і ступінь розвитку особистісних якостей (ціннісно-сміслові ставлення до навчання, орієнтація в навколишній дійсності, самоорганізація, самоконтроль, самопідготовка, посидючість, зібраність, вміння мобілізуватися на досягнення запланованого результату), що дуже важливо в умовах переходу до компетентнісного навчання [Ефремова, 2015]. Таким чином евалюативний підхід до системи освіти допомагає оцінити не лише академічну, а і соціальну підготовленість учнів, що сприятиме ефективному регулюванню освітнього процесу та його складових, допоможе розробити такі навчальні програми та використовувати такі методи, які будуть дійсно сприяти кращій адаптації та інтеграції представників різних етносів, формуючи належну громадянську ідентичність та виховуючи толерантне молоде покоління.

У якості прикладу можна розглянути «лондонську» модель мультикультуралізму, яка є взірцем ефективної інтеграції етнічних меншин. Лондонська модель міського мультикультуралізму – це інтеграція «зверху» і «знизу», тобто свого роду компроміс між містом, які представляють культуру більшості, і меншинами – приїжджим населенням. З одного боку люди, які приїжджають в місто повинні адаптуватися до мови та існуючих традицій, тобто інтегруватися в уже існуюче міське співтовариство. З іншого боку, міська влада повинна допомагати мігрантам пристосовуватися до нового соціального простору, створюючи необхідні умови для самоідентифікації городян. Особливість і успіх цієї моделі в тому, що в Лондоні зусилля влади та ініціативи мігрантів сходяться в єдиному полі і стають ефективними умовами

не тільки для мирного співіснування, а й для використання етнічної багатогранності міста для його ж блага і розвитку [Берсон, 2011].

У нашому випадку ініціативами «згори» могли б стати необхідні освітні реформи в рамках евалюативного підходу до системи освіти, додаткові соціальні програми, впроваджені державою з метою покращення процесів інтеграції для етнічних меншин. Що стосується ініціатив «знизу», то на сьогоднішній день багато етнічних спільнот вже створили свої об'єднання, і своїми зусиллями організують освітні та культурні програми для молоді, допомагають своїм співвітчизникам, але здебільшого ці ініціативи спрямовані на збереження їх етнічної ідентичності, самобутної культури та національних традицій. Але, на нашу думку, якщо в Україні з'являться ініціативи «згори», і на державному рівні почнуть здійснюватися хоча б освітні реформи у цьому напрямку, то процес стане двостороннім, і ми зможемо побудувати європейську модель взаємовідносин за якої культурний плюралізм та етнічна багатогранність перетворюються у позитивний і сприятливий для суспільства чинник, що допоможе мінімізувати ризик виникнення конфліктів на етнічному підґрунті.

Висновок: враховуючи соціально-політичні та етнічні виклики, з якими зіштовхнулася Україна та деякі європейські держави, проблеми соціальної інтеграції етнічних меншин стали надзвичайно актуальними і потребують підвищеної уваги. Ситуація останніх років в Україні довела, що механізми та технології інтеграції представників різних етносів в нашій державі застаріли, і для уникнення подальшого погіршення ситуації в соціально-політичній сфері на підґрунті етнічного плюралізму, слід впроваджувати нові інтегративні технології на державному рівні. Почати необхідно із української системи освіти, адже саме цей інститут значною мірою відповідає за формування належної громадянської, етнокультурної та загальнолюдської ідентичності у молодого покоління, і має сприяти соціальній інтеграції представників етнічних меншин. Але сучасна українська система освіти не відповідає цим умовам, саме тому необхідним є впровадження евалюативного підходу до освіти в Україні. Евалюація вже довела свою ефективність у різних сферах суспільного життя в багатьох країнах світу, саме тому поширення культури евалюації в Україні, і перш за все у контексті освітнього процесу, сприятиме належному реформуванню системи освіти, і створенню сприятливих умов для успішної інтеграції етнічних меншин.

Д ж е р е л а:

Асмолов А.Г. Стратегия социокультурной модернизации образования: на пути к преодолению кризиса идентичности и построению гражданского общества // Вопросы образования. – 2008. - № 1. - С.65-86.

Берсон А.Б. «Лондонская модель» мультикультурного развития: городские административные инициативы и культурная интеграция этнических меньшинств // Вестник российского университета дружбы народов. – 2011. – Выпуск 3. – С.37-50

Ефремова Н.Ф. Обеспечение качества оценочной деятельности вузов на основе стандартов эвалюации [Электронный ресурс] // Проблемы качества образования: материалы XXIII Всерос. науч.-метод. конф., 24-30 мая 2013 / УГАТУ. – Уфа. 2013. – С. 3-9. Режим доступа: http://portalus.ru/modules/pedagogics/rus_readme.php

Ефремова Н.Ф. Стандарты эвалюации в деятельности вуза [Электронный ресурс] / Н.Ф. Ефремова, К.В. Харченко // Проблемы качества образования: материалы XXI Всерос. науч.-метод. Конф. – С.16-19. – Режим доступа: http://portalus.ru/modules/pedagogics/rus_readme.php

Ефремова Н.Ф. Эвалюация как информационная основа управления качеством обучения [Электронный ресурс] // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 2-7. – С. 1489-1493. – Режим доступа: <https://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=37179>

Каплун М. Сучасні підходи до евалюації: навіщо вони українському суспільству? [Електронний ресурс] / Марія Каплун // Евалюація: наукові, освітні, соціальні проекти. Випуск 1: Матеріали інноваційного семінару “Евалюація освітнього простору”. – Режим доступу: http://www.slideshare.net/volodymyr_kryachko/vydannya-evaluation-1seminar

Морч С. Новая молодежь и этнические меньшинства в Европе [Электронный ресурс] / Свен Морч, Торбен Бехман, Марлен Стокгольм, Дэвид Хенсен. – Режим доступа: https://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Resources/Forum21/II_Issue_No2/II_No2_New_youth_Europe_ru.pdf

Тагунова И. А. Образование в глобальном измерении: монография / И.А. Тагунова, В.А. Мясников, Н.Н. Найденова. – М.: ИТИПРАО, 2009. – 512 с.

Усатая И.Е. Эвалюация как инструмент управления качеством обучения в образовательной практике [Электронный ресурс] / И.Е. Усатая, М.А. Давыдова // Международный студенческий научный вестник. – 2016. – № 2. – Режим доступа: <https://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=14357>

Anzhela Paronikian
Kharkiv, Ukraine

Evaluation of Educational Space in Ukraine in the Context of Integration Migrant and Ethnic Minorities

In the article considers necessity to use evaluative approach to education in Ukraine in order to improve the integration process for ethnic minorities. The author emphasizes the problems with social integration of ethnic minorities as a result of social, political and ethnic challenges that faced Ukraine, and underlines that to avoid further deterioration in the socio-political sphere on the ground of ethnic pluralism, we should review the outdated and ineffective integrative technology. First of all, we should pay attention to the Institute of Education, which is highly responsible for the formation of appropriate civil, human and ethnic and cultural identity in the younger generation, and shall promote social integration of ethnic minorities. Education is the leading social activities of society, and therefore it is necessary to move away from administrative-territorial mechanical components and systematization of education standards and uncover the real values of education, and educational programs should be directed to such achievements. Since the modern Ukrainian education system does not meet the new challenges, the author considers it necessary to implementing evaluative approach to education, because evaluation already proved its effectiveness in various areas of public life in many countries.

Keywords: *evaluation, integration, ethnic minorities, Institute of Education.*

References:

Asmolov A.G. Strategiya sotsiokulturnoy modernizatsii obrazovaniya: na puti k preodoleniyu krizisa identichnosti i postroeniyu grazhdanskogo obschestva // Voprosy obrazovaniya. – 2008. – № 1. - S.65-86.

Berson A.B. «Londonskaya model» multikulturnogo razvitiya: gorodskie administrativnyie initsiativy i kulturnaya integratsiya etnicheskikh menshinstv // Vestnik rossiyskogo universiteta druzhby narodov. – 2011. – Vyipusk 3. – S.37-50

Efremova N.F. Obespechenie kachestva otsenochnoy deyatel'nosti vuzov na osnove standartov evalyuatsii [Elektronnyiy resurs] // Problemy kachestva obrazovaniya: materialy XXIII Vseros. nauch.-metod. konf., 24-30 maya 2013 / UGATU. – Ufa. 2013. – S. 3-9. – Rezhim dostupa: http://portalus.ru/modules/pedagogics/rus_readme.php

Efremova N.F. Standarty evalyuatsii v deyatel'nosti vuza [Elektronnyiy resurs] / Efremova N.F., Harchenko K.V. // Problemy kachestva obrazovaniya: materialy

XXI Vseros. nauch.-metod. Konf. – S. 16-19. – Rezhim dostupa: http://portalus.ru/modules/pedagogics/rus_readme.php

Efremova N.F. Evalyuatsiya kak informatsionnaya osnova upravleniya kachestvom obucheniya [Elektronnyiy resurs]// Fundamentalnyie issledovaniya. – 2015. – # 2-7. – S. 1489-1493 // Rezhim dostupa: <https://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=37179>

Kaplun M. Suchasni pidkhody do evalyuatsiyi: navishcho vony ukrayins'komu suspil'stvu? [Elektronnyi resurs] / Mariya Kaplun // Evalyuatsiya: naukovi, osvitni, sotsial'ni proekty. Vypusk 1: Materyali innovatsiynoho seminaru “Evalyuatsiya osvitn'oho prostoru”. – Rezhim dostupu: http://www.slideshare.net/volodymyr_kryachko/vydannya-evaluation-1seminar

Morch S. Novaya molodezh i etnicheskie menshinstva v Evrope [Elektronnyiy resurs] / Sven Morch, Torben Behman, Marlen Stokholm, Devid Hensen. – Rezhim dostupa: https://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Resources/Forum21/II_Issue_No2/II_No2_New_youth_Europe_ru.pdf

Tagunova I.A. Obrazovanie v globalnom izmerenii: monografiya / I.A. Tagunova, V.A. Myasnikov, N.N. Naydenova. – M.: ITIPRAO, 2009. – 512 s.

Usataya I.E. Evalyuatsiya kak instrument upravleniya kachestvom obucheniya v obrazovatelnoy praktike [Elektronnyiy resurs] / Usataya I.E., Davyidova M.A. // Mezhdunarodnyiy studencheskiy nauchnyiy vestnik. – 2016. – № 2. – Rezhim dostupa: <https://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=14357>

Рефік Куртсеїтов

Сімферополь, Автономна Республіка Крим

СИСТЕМА ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ КРИМУ: ДИНАМІКА МОВНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті розглядається стан вивчення і навчання рідних мов у системі освіти Кримської АРСР, Республіці Крим, Автономній Республіці Крим і сучасних умовах. Основні етапи трансформації мовної політики в контексті політичних, етнодемографічних і державно-правових змін на півострові. Вплив наслідків політики обмежень і заборон радянської тоталітарної системи на стан і розвиток кримськотатарської мови. Зміни в етнодемографічній структурі населення Криму у зв'язку з поверненням на історичну батьківщину репресованого кримськотатарського народу й представників низки етнічних груп. Необхідність зміни структури навчальних освітніх закладів, пов'язаної з вирішенням проблеми відродження кримськотатарської мови й задоволенням мовних потреб кримських татар. Динаміку збільшення чисельності навчальних закладів із кримськотатарською та українською мовами, а також шкіль з двома / трьома мовами навчання після відновлення кримської автономії та відповідно статусу кримськотатарської мови поряд із українською та російською мовами як державних мов Кримської АРСР. Розглядаються основні етапи трансформацій чисельності навчальних закладів і зміни в етнодемографічній структурі контингенту учнів. Невідповідність структури освітніх навчальних закладів етнодемографічній структурі населення Криму. Наслідки невиконання республіканських урядових програм 1997 і 2006 рр. щодо розвитку мережі шкіль із кримськотатарською й українською мовами. Вплив демографічних провалів на зменшення загальної чисельності учнів республіки (більше 40%), скорочення годин викладання кримськотатарської мови та літератури. Переведення її в факультативну форму вивчення, різке скорочення кількості (в два рази) вчителів кримськотатарської мови та літератури до

початку нового століття. Розглядаються кардинальні зміни в системі мовної освіти, розпочаті навесні 2014 р. Зміна статусів шкіл і гімназії з українською мовою навчання, переведення української мови з розряду обов'язкового вивчення в розряд вивчення за вибором батьків учнів. Подальше скорочення годин вивчення кримськотатарської мови як навчального предмета та збільшення чисельності учнів, які вивчають у позаурочній формі, що спричинило скорочення контингенту вчителів. Невідповідність законодавчо декларованих гарантій вивчення та навчання мов на «... вибір мови навчання та виховання в межах можливостей, що надаються системою освіти»

Ключові слова: *Крим, система освіти, кримськотатарська мова, українська мова, рідна мова, мовна політика, етнодемографічний процес.*

Сучасні геополітичні процеси, пов'язані з Кримом, викликають підвищений інтерес дослідників, перш за все, до політичної і міжнародно-правової складової проблеми. Не менш актуальними в цьому контексті залишаються соціогуманітарні питання, і в тому числі пов'язані з мовними і освітніми процесами на півострові. Кримська етномовна історія, що мала свої трагічні сторінки, на сучасному етапі в черговий раз оголила складні межі своєї проблематики, які неможливо розглядати у відриві від історії його корінного народу.

На відміну від інших репресованих народів, які були організовано повернуті і відновлені у своїх правах радянською державою в 1957-1958рр., кримським татарам довелося домагатися відновлення своїх прав протягом півстоліття. Процес повернення й облаштування триває. Все ще залишаються невирішеними політико-правові, соціально-економічні проблеми. Державно-політичні трансформації, які розпочалися в Криму в 2014 році, значною мірою ускладнили ці проблеми.

Для визначення шляхів вирішення існуючих проблем необхідний порівняльно-історичний, системний, кількісно-якісний аналіз процесів у сфері освіти, які протікали протягом останніх десятиліть, а також наукове осмислення сучасного стану. Виходячи з вищевикладеного, система загальної середньої мовної освіти в Криму, як об'єкт дослідження, становить значний інтерес.

Мовна ситуація та статуси мов в Україні в цілому, а в Автономній Республіці зокрема, досліджена А.І.Вишняком [Вишняк, Мовна ... 1,2]. Етномовні процеси та проблема функціонування кримськотатарської мови розглядалися в роботах Емірової А.М. [Емірова, Мовна ситуація ...], Меметова А.М. [Меметов, Крымскотатарский язык ...], Селендили Л.С. [Селендили, Проблемы выживания...] та ін.

Незадовго до розпаду СРСР Верховною Радою СРСР 14 листопада 1989 року було прийнято Декларацію «О признании незаконными и преступными репрессивных актов против народов, подвергшихся насильственному переселению, и обеспечению их прав» [Депортовані Кримські..., с. 415-416]. Створена «Державна комісія з проблем кримськотатарського народу» виробила «Висновки і пропозиції Комісії Верховної Ради СРСР з проблем кримськотатарського народу» [Депортовані Кримські..., с. 416-421], які були прийняті парламентом одногосно 28 листопада 1989 р. Постановою ВР СРСР «Про висновки і пропозиції Комісії Верховної Ради СРСР з проблем радянських німців і кримськотатарського народу» [Депортовані Кримські..., с.421]. Четвертий пункт «Висновків і пропозицій ...» констатував: «Відновлення прав кримськотатарського народу не може бути здійснено без відновлення автономії Криму шляхом утворення Кримської АРСР у складі Української РСР.

Це відповідало б інтересам як кримських татар, так і представників інших національностей, які проживають нині в Криму». Верховна Рада Української РСР 12 лютого 1991 р приймає закон «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки», який складався з двох статей. Перша стаття відновлювала Кримську АРСР у межах території Кримської області. Друга перетворювала обласні органи влади в республіканські. Прийнятий закон не виділяв наявність складної кримськотатарської проблеми та шляхи її вирішення. Конституція Кримської АРСР затвердила три державні мови – кримськотатарську, російську, українську, але незабаром після прийняття нової редакції державний статус кримськотатарської мови був скасований. Відновлена Кримська АРСР і наступні її форми (Республіка Крим, Автономна Республіка Крим) не гарантували політичні й інші колективні права корінного народу, і в тому числі право на освіту рідною мовою. .

За короткий час, до середини 90-х років минулого століття, на півострів самостійно повернулося понад 250 000 кримських татар (на сьогодні понад 300 000 осіб). Масова репатріація актуалізувала проблему відновлення системи освіти рідною мовою, повністю ліквідовану після тотального виселення за етнічною ознакою в травні 1944 р. Вирішення питань у цій сфері ускладнювалося тим, що на території Кримської області десятиліттями було заборонено згадувати про існування цілого народу, існувала жорстка система етнічної сегрегації (заборона на проживання, роботу, вивчення рідної мови, здобуття вищої освіти і т.д.).

Ще однією проблемою, нерозв'язаною десятиліттями в Криму, було задоволення освітніх потреб рідною мовою української частини населення.

Організовано переселивши в Кримську область 600-700 тисяч українців у обезлюднений і зруйнований післявоєнний Крим [Крым в условиях...], держава не створила умов для повноцінного вивчення рідної мови й навчання на ній, що призвело їх до значної мовної асиміляції. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року тільки 43 % українців у Криму назвали рідною українську мову.

Після прийняття Конституції України в 1996 р. українська мова як державна стала обов'язковою для вивчення, отримала реальний шанс на виживання в Криму.

У найскладнішій ситуації опинилася кримськотатарська мова, не маючи офіційного статусу, яка тривалий час знаходилася (із 1944р.) в умовах лігвоциду, яку було виключено з реєстру мов народів СРСР, яка втратила багато своїх функції та сфер застосування, яка опинилася на межі зникнення.

Із початку 90-х років минулого століття починається процес відродження освіти кримськотатарською й українською мовами, формується мережа шкіл із рідними мовами навчання. Динаміка чисельності класів і контингенту учнів з мовами навчання за п'ять років, включаючи 2012-2013 навчальний рік, виглядала так (Таблиця №1).

Таблиця №1.

Динаміка змін кількості учнів (класів) у денних ЗНЗ, які навчаються українською, кримськотатарською, російською мовами за п'ять років (2009-2013 рр.)

Навчальні роки	Усього учнів, які навчаються:		
	українською мовою	кримськотатарською мовою	російською мовою
2009/2010	13758 (943 класи)	5592 (412 класи)	156767 (7705 класів)
2010/2011	13609 (946 класів)	5399 (408 класів)	150010 (7508 класів)
2011/2012	13672 (938 класів)	5498 (403 класи)	156666 (7832 класи)
2012/2013	12867 (862 класи)	5406 (383 класів)	155336 (7627 класів)
2013/2014	12694 (7,2%) (829 класів)	5551 (3,1%) (384 класи)	158174 (89,7%) (7744 класи)

При цьому динаміка збільшення чисельності учнів рідною мовою не спостерігалася. Шкіл як з кримськотатарською мовою навчання, так і з українською мовою навчання в Автономній Республіці Крим було явно недостатньо. Затверджена Постановою Ради Міністрів АР Крим №260 від 27 серпня 1997 р. «Програма формування та розвитку мережі загальноосвітніх закладів з українською, кримськотатарською мовами навчання, шкіл і класів з двома мовами навчання» залишилася невиконаною. Програма передбачала, із урахуванням етнодемографічної структури учнів Криму, відкриття 60 шкіл із українською мовою навчання та 40 шкіл із кримськотатарською мовою навчання. У цей час у школах Автономної Республіки Крим навчалася 314 768 учнів, із них: росіян– 183 218 (58,21%), українців – 73 843 (23,46%), кримських татар – 43 661 (13,87%), греків – 669 (0, 18%), вірмен – 1 644 (0,52%), болгар – 268 (0,09%), німців – 435 (0,14%), інших національностей – 11 130 (3, 53%). Залишилася невиконаною і «Регіональна програма розвитку загальної середньої освіти в Автономній Республіці Крим на 1999-2010 роки», яка передбачала доведення кількості шкіл із українською мовою навчання до 18 і кримськотатарською мовою навчання – до 20. Структура установ освіти не відповідає етнодемографічній структурі учнів (таблиця № 2).

Таблиця №2.

Чисельність загальноосвітніх навчальних закладів усіх форм власності з кримськотатарською, російською, українською мовами

	Навчальні роки					Динаміка
	2009/ 2010	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	
Усього денних загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ)	589	583	576	575	571	-18 (1,7%)
Усього ЗНЗ з російською мовою навчання	330	333	331	357	368	+38 (11,5%)
Усього ЗНЗ із двома мовами навчання (російською, українською)	171	165	161	142	133	-38 (22,2%)

Усього ЗНЗ із кримськотатарською мовою навчання	15	15	15	15	15	0
Усього ЗНЗ із кримськотатарською мовою навчання та класами з українською мовою навчання	1	1	1	1	1	0
Усього ЗНЗ із двома мовами навчання (російською та кримськотатарською)	27	23	25	22	20	-7 (25,9%)
Усього ЗНЗ із трьома мовами навчання (російською, українською, кримськотатарською)	38	39	36	31	27	-11 (28,9%)
Усього ЗНЗ із українською мовою навчання	7	7	7	7	7	0

Примітка. Таблиця складена на основі даних щорічника «Освіта Автономної Республіки Крим»

Чисельність шкіл із двома / трьома мовами навчання більшою мірою не відповідала насправді своєму статусу, так як правове становище цих шкіл не було врегульовано. У класах з мовами навчання навчальний процес у більшості випадків вівся російською мовою, за винятком предметів мовного профілю, через відсутність вчителів-предметників із інших дисциплін. Запланованого збільшення шкіл із кримськотатарською та українською мовами навчання не відбулося, у той же час зросла чисельність шкіл із російською мовою навчання.

У 1996 році Міністерством освіти АР Крим була розроблена концепція освіти рідними мовами, яка після тривалої процедури обговорень і узгоджень так і не була прийнята Верховною Радою АР Крим. Не дочекавшись прийняття такого важливого для розвитку освіти рідною мовою документа, кримськотатарська громадськість у 2006 році змусила Міністерство освіти і науки АР Крим почати розробку концепції освіти кримськотатарською мовою

та програми її реалізації із залученням широкого кола висококваліфікованих фахівців, вчених-філологів, керівників шкіл і педагогів-практиків. Тільки у 2011 році розроблений проект концепції з істотними змінами, внесеними до неї без участі й думки розробників концепції, був представлений до Верховної Ради АР Крим на затвердження, результатом якого стало прийняття концепції без програми її реалізації.

Сучасний стан вивчення та навчання рідною мовою

До початку 2016-2017 навчального року в Криму функціонувало за офіційними даними 463 дошкільних освітніх заклади, у яких навчалось 69, 9 тис. дітей. Із них тільки 1 дитячий заклад із кримськотатарською мовою та ще 1 з кримськотатарською й українською мовами. Усього на півострові функціонує 38 груп із кримськотатарською мовою навчання та виховання (915 дітей або 1,4% від загального контингенту) та 5 груп з українською мовою навчання та виховання (116 дітей або 0,2% від загального контингенту). Діти кримськотатарської національності дошкільного віку складають більше 26% від чисельності дошкільного контингенту. Процентна чисельність дітей української національності, яка є другою за чисельністю в Криму, також значна. По суті сучасна система дошкільної освіти Криму виконує функції мовної асиміляції дітей кримськотатарської та інших національностей.

За даними офіційних джерел (МОН) до початку 2016-2017 навчального року в Криму функціонує 561 загальноосвітня школа, у яких навчається 187,6 учнів. Чисельність учнів у порівнянні 2006-2007 навчальним роком скоротилася на 40,4%. Із 561 школи – 16 із кримськотатарською мовою навчання та 1 – з українською мовою навчання (до початку 2014 р. було 7 шкіл і 1 зразкова гімназія). Російською мовою навчається 177 183 учнів (96,9%), кримськотатарською – 4 835 (2,6%), українською – 894 (0,5%). Школи з кримськотатарською мовою навчання та єдина школа з українською мовою навчанням не є як такими в цілому, навчальний процес рідними мовами, за новими вимогами, здійснюється з 1 по 9 класи, а в 10-11 навчальний процес переводиться на російську мову.

У 2015-2016 навчальному році в загальноосвітніх організаціях із російською мовою навчання вивчали як предмет: кримськотатарську мову 10402 осіб, українську – 9316, новогрецьку – 62, німецьку – 50.

Офіційна інформація з факультативного вивчення в межах гурткової діяльності виглядає в такому вигляді: кримськотатарську вивчають 11869 учнів, українську – 13661, вірменську – 122, болгарську – 86, новогрецьку – 73,

німецьку – 18. У чинному законодавстві відсутня факультативна форма вивчення мови, є позаурочна гурткова форма після основних занять. Різниця в чисельності тих, хто вивчає українську мову як предмет на 40% менше тих, хто вивчає факультативно, тоді як на початку 2014 року всі учні Криму вивчали українську мову як предмет. Гурткове вивчення без оцінювання знань із мінімальною кількістю годин, як правило, не дозволяє оволодіти рідною мовою належним чином і тим більше виконати навчальну програму з мови.

Виходячи з щорічної народжуваності 4,5 – 5,5 тисяч (2012р.) дітей кримських татар у рік, у середньому з 1 по 11 класи має навчатися від 49,5 до 60,5 тисячі учнів. Якщо взяти мінімальну чисельність 49,5 тисяч осіб, які навчаються, то вона складе 26,3% від усієї чисельності учнів шкіл Криму. Ця цифра цілком достатня для комплектації класів із кримськотатарською мовою навчання, але цього не відбувається.

Усіма видами навчання та вивчення кримськотатарської мови охоплено 27 106 (54,8%) учнів, які не вивчають рідну мову 22 394 (45,2%) осіб. Найбільш гостро стоїть ця проблема на Південному березі, у містах: Ялта, Феодосія, Керч, Красноперекоськ.

Велике значення в організації мовного навчання як в минулому, так і на сьогодні в Криму має адміністративний, суб'єктивний фактор, який включає насамперед бажання/небажання керівників шкіл, районних і міських відділів і управлінь освіти, а також органів місцевого самоврядування організувати освітній процес, відкривати школи з рідними мовами навчання. Усі школи з кримськотатарською мовою навчання відкриті, перш за все, завдяки ініціативі батьків і громадських організацій [Розвиток системи...]. Різні моніторингові комітети вказували на відсутність прогресу в цьому питанні. [The integration of ...]. За весь цей час, починаючи з 1989 р. по 2016 р. (27 років) ні в один із функціонуючих 25 міських і районних управлінь і відділів освіти не був призначений керівник із числа фахівців кримських татар. Для порівняння в місцях спецпоселень в Узбецькій РСР в 70-80-ті роки минулого століття в різних сферах працювали чотири республіканських міністри, а також партійні та радянські керівники областей і районів, керівники освітніх установ.

Висновки

Система мовної освіти в Криму в ХХ столітті та початку ХХІ зазнала складних трансформацій. Тотальні виселення за національною ознакою під час і після закінчення Другої світової війни полімовну освіту Кримської АРСР звели нанівець.

Повоєнне переселення в спорожнілий півострів сотень тисяч українців не спричинило за собою відкриття закладів освіти з українською мовою навчання, система кримської освіти залишалася мономовною.

Із початком повернення репресованого кримськотатарського народу, представників етнічних груп-діаспор вірмен, болгар, греків, німців стала змінюватися етнодемографічна структура населення півострова та відповідно до контингенту учнів з'явилася потреба відродження системи освіти рідними мовами. До кінця 90-х років відбулися видимі позитивні зміни, відкрилися перші школи з кримськотатарською мовою навчання, приймалися програми розвитку мережі шкіл рідними мовами навчання, почалася підготовка фахівців для цієї сфери, суттєво покращилося навчально-методичне забезпечення навчального процесу.

На відміну від першого десятиліття відродження освіти, у другому десятилітті істотно скоротилася кількість відведення годин на вивчення рідної мови. Із цієї причини вдвічі скоротилася кількість вчителів кримськотатарської мови. Прийняті програми з розвитку шкіл із кримськотатарською та українською мовами навчання були не виконані. Демографічні проблеми та пов'язане з ним скорочення контингенту учнів на 40,4% внесло свої корективи в мовну політику Криму. Необхідно відзначити, що демографічні процеси торкнулися й кримських татар, але мали свої особливості. На відміну від навколишньої більшості, де всі ці роки йшов процес депопуляції, скорочення чисельності населення, у кримських татар був постійний природний і міграційний приріст. Контингент учнів кримських татар був необхідний системі освіти для збереження навчальних ставок, адміністративних посад для викладання інших дисциплін, але не кримськотатарської мови та літератури. Відкриття нових шкіл із кримськотатарською мовою навчання, особливо в сільській місцевості, суттєво скоротив би контингент вже існуючих шкіл. Наочно виявився «директорський саботаж», не реєстрація заяв батьків, умовляння та пояснення «не перспективності вивчення» і тим більше навчання рідною мовою.

Чергова трансформація мовної освіти почалася в березні-квітні 2014 р. Освіта рідною мовою стала можливою з 1 по 9 класи, що зробило її фактично полілінгвальною. Різко змінилася чисельність учнів, які вивчають рідну мову як предмет, і одночасно з цим з'явилася нова форма вивчення мови в гуртковій формі.

На сьогодні в Криму «учням гарантовано отримання освіти державною мовою Російської Федерації, а також вибір мови навчання та виховання в

межах можливостей, що надаються системою освіти». Межі повноважень визначаються різними адміністраціями на свій розсуд. При цьому прийняті місцеві закони часто суперечать чинним законам, у яких прописано, що держава гарантує вивчення та навчання рідною мовою.

Джерела:

Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз). – К.: Інститут соціології НАН України, 2009. – 176 с.

Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці. Документи. Факти. Свідчення. (1917–1991) / [упоряд. Ю. Белуха, О. Власенко]. – Київ, 2004. – 464 с.

Емірова А. Мовна ситуація та мовна політика в Криму // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 6. – С. 121 – 126.

Задоволення освітніх потреб представників національних меншин України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita/doshkilna-ta-zagalna-serednya/zadovolennya-osvitnikh-potreb-predstavnikiv-natsionalnikh-m>.

Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015). Збірник документів та матеріалів / Упоряд.: О. Г. Бажан, О. В. Бажан, С. М. Блащук, Г. В. Боряк, С. І. Власенко, Н. В. Маковська. – К. : Видавництво «Кліо», 2016. – 1092 с.

Меметов А.М. Крымтатарский язык / А.М. Меметов, К.М. Мусаев. – Симферополь: Крымучпедгиз, 2003. – 288 с.

Развитие системы обучения на крымскотатарском и украинском языках в Автономной Республике Крым / [Куртсеитов Р.Д., Голосова Т.М., Абибуллаева Э. Э. и др.]. – Симферополь : “Оригинал–М”, 2008. – 108 с.

Селендили Л.С. Проблемы выживания крымскотатарского языка в Крыму и перспективы его развития как языка родного и языка государственного / Л.С. Селендили // Всероссийский семинар-совещание: Языковая политика в сфере образования. Сборник материалов – М.: НФ «Международные интеграционные технологии» 2016. – С.111 -117.

The integration of formerly deported people in Crimea, Ukraine. Needsassessment. August 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/hcnm>

Refik Kurtseitov
Simferopol, Crimea

The System of General Secondary Education in the Crimea: the Dynamics of Language Processes

The article examines the state of learning and teaching native languages in the education system of the Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic, the Republic of Crimea, Autonomous Republic of Crimea and in the current context. The main stages of language policy transformation in the context of political, ethno-demographic and state-legal changes on the peninsula are revealed. The influence of consequences of the Soviet totalitarian system policy of restrictions and prohibitions on the state and development of the Crimean Tatar language are presented. Changes in the ethnic and demographic structure of the population of Crimea in connection with the return of the repressed Crimean Tatar people and representatives of other ethnic groups to their historical homeland are traced. The need for changing the structure of educational institutions associated with the problem of the revival of the Crimean Tatar language and meeting linguistic needs of Crimean Tatars is stated. The dynamics of increasing the number of educational institutions with the Crimean Tatar and Ukrainian languages, as well as schools with two / three languages of study after the restoration of the Crimean autonomy and thus the status of the Crimean Tatar language along with Russian and Ukrainian as the state languages of the Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic is revealed. The basic stages of transformations of the number of educational institutions and changes in the ethnic and demographic structure of school enrollment rates are studied. Inconsistency of the structure of educational institutions to ethno-demographic structure of the population of Crimea is emphasized. Consequences of failure of the republican government programs of developing a network of schools with the Crimean Tatar and Ukrainian languages in 1997 and 2006 are shown. The impact of demographic failures to reduce the total number of pupils in the republic (40%), reduction of time for teaching the Crimean Tatar language and literature are presented. Transferring it into an optional form of study and a sharp reduction (twice) in the number of teachers of the Crimean Tatar language and literature by the beginning of the new century are in evidence. Fundamental changes in the system of language education which started in the spring of 2014 are considered. Changing the status of schools and grammar schools with the Ukrainian language of study, the shift of the Ukrainian language from the category of compulsory subjects to the subjects studied at the choice of pupils' parents is revealed. Further reduction of time to study the Crimean Tatar language as an academic subject and increasing the number of

students studying at non-school hours, resulting in reduction of the number of teachers is studied. Inconsistency of legally declared learning and language training guarantees "...the choice of language of study and education within the opportunities offered by the education system" is revealed.

Keywords: *Crimea, the education system, Crimean Tatar language, Ukrainian language, mother tongue, language policy, ethnic and demographic processes.*

R e f e r e n c e s :

Vyshniak O. Movna sytuatsiia ta status mov v Ukraini: dynamika, problemy, perspektyvy (sotsiolohichniy analiz). – K.: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, 2009. – 176 s.

Deportovani krymski tatary, bolhary, virmeny, hreky, nimtsi. Dokumenty. Fakty. Svidchennia. (1917–1991) / [uporiad. Yu. Belukha, O. Vlasenko]. – Kyiv, 2004. – 464 s.

Emirova A. Movna sytuatsiia ta movna polityka v Krymu // *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh.* – 1998. – № 6. – S. 121 – 126.

Zadovolennia osvityvnykh potreb predstavnykiv natsionalnykh menshyn Ukrainy [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita/doshkilna-ta-zagalna-serednya/zadovolennya-osvityvnykh-potreb-predstavnykiv-natsionalnykh-m>.

Krym v umovakh suspilno-politychnykh transformatsii (1940–2015). Zbirnyk dokumentiv ta materialiv / Uporiad.: O. H. Bazhan, O. V. Bazhan, S. M. Blashchuk, H. V. Boriak, S. I. Vlasenko, N. V. Makovska. – K. : Vydavnytstvo «Klio», 2016. – 1092 s.

Memetov A.M. Kryimtatarskiy yazyk / A.M. Memetov, K.M. Musaev. – Simferopol: Kryimuchpedgiz, 2003. – 288 s.

Razvitie sistemyi obucheniya na kryimskotatarskom i ukrainskom yazykakh v Avtonomnoy Respublike Kryim / [Kurtseitov R.D., Golosova T.M., Abibullaeva E.E. i dr.]. – Simferopol : “Original–M”, 2008. – 108 s.

Selendili L.S. Problemyi vyizhivaniya kryimskotatarskogo yazyka v Kryimu i perspektivyi ego razvitiya kak yazyka rodnogo i yazyka gosudarstvennogo / L.S. Selendili // *Vserossiyskiy seminar-soveshanie: Yazykovaya politika v sfere obrazovaniya. Sbornik materialov.* – M.: NF «Mezhdunarodnyie integratsionnyie tehnologi» 2016. – S.111-117.

The integration of formerly deported people in Crimea, Ukraine. Needsassessment. August 2013. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.osce.org/hcnm>

Євген Мулярчук

Київ, Україна

КРИТЕРІЙ ПОКЛИКАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ОЦІНЦІ: СУДЖЕННЯ СТУДЕНТІВ І ВЧИТЕЛІВ

Покликання належить до числа нематеріальних мотиваційних чинників професійного вибору і в цілому є культуро-творчим феноменом. У статті досліджується значення покликання у професійному виборі студентської молоді та аналізується можливість використання покликання як критерія оцінки професійної відповідності фахівців, зокрема у сфері педагогіки. Врахування чинника покликання є актуальним для становлення громадянського суспільства як спільноти вільних і відповідальних людей, а також зокрема в контексті реформування системи освіти. в Україні.

У дослідженні використовуються методи анкетного опитування та глибинних інтерв'ю. Перший метод використано з метою оцінити значення різних чинників професійного вибору для студентів педагогічного профілю, та виявити частку тих молодих людей, які орієнтовані на ідею покликання. Глибинні інтерв'ю дозволили проаналізувати індивідуальний досвід формування покликання студентської молоді до педагогічної професії і отримати судження щодо розуміння ролі покликання у педагогічній роботі та щодо можливості використання критерія покликання для оцінки професійних якостей та атестації педагогів.

В результаті дослідження емпірично доведено вагоме значення чинника покликання для професійного вибору молодих людей в Україні. А саме: половина опитаних студентів вважають за необхідне обирати професію за покликанням, третина виявляють альтруїстичну мотивацію і наміри служити суспільній користі та добру, а ті студенти, які впевнено засвідчили, що вступили до педагогічного університету з наміром стати вчителями (таких було чверть з опитаних), заявили, що відчувають покликання до своєї професії.

За аналізом глибинних інтерв'ю виділено чинники формування покликання до педагогічної професії: вплив родини, приклади для наслідування та поради поза родиною, особисті схильності та інтереси, практичний досвід у даній сфері, релігійне виховання та морально-духовні мотиви поведінки. Інтерв'ю зі студентами і педагогами засвідчили необхідність покликання у педагогічній роботі. Без покликання складно долати труднощі професії та утримувати мотивацію педагога до саморозвитку та розвитку учнів.

За свідченням респондентів більшість практикуючих вчителів, які залишаються через 3-5 років на своїй роботі, відзначаються наявністю в них нематеріальної мотивації до роботи і з великою ймовірністю мають особистий досвід покликання. На початку кар'єри потрібнолише дати можливість молодому спеціалісту адаптуватися, проявити себе і зрозуміти свою відповідність вимогам педагогічної роботи. Проте чинник покликання не може бути проігнорованим у процесі розробки програм підготовки, заохочення та оцінки професійної придатності вчителів.

Міжнародний досвід, зокрема у роботі «Національної Ради Акредитації Педагогічної Освіти» США (The National Council for the Accreditation of Teacher Education, NCATE), підтверджує необхідність наявності в системі оцінки особистісних диспозицій кандидатів на вчительську сертифікацію не лише знань і психологічних якостей, але й моральних чеснот. І в цьому контексті йдеться про те, що досвід покликання має підпадати під критерій очікуваних чеснот.

Враховуючи особистісну природу феномену покликання і право людини на моральну автономію, недоцільно і неетично висувати безпосередню вимогу виявлення та засвідчення свого покликання кандидатами на будь-яку роботу. Тому у системі професійного оцінювання, зокрема, у сфері освіти, актуально сформулювати критерії моральних чеснот та ставлення особистості до роботи, що є проявами та свідченнями того складного та багатовимірного феномена внутрішнього життя людини, яким є покликання.

Ключові слова: феномен покликання, професійний вибір, альтруїстична мотивація, моральна автономія, оцінка професійних якостей.

Вступ

Існують феномени, здавалося б очевидні, але які важко піддаються оцінці та визначенню. Мотивованість професіонала, його любов до своєї праці помітна всім, але виміряти її складно. Покликання належить до числа таких нематеріальних чинників, які спонукають не лише до професійної діяльності,

але є засадничими для людської культури загалом. У соціально-філософській думці тему покликання у позиціонував Макс Вебер, який в кінці 19 та на початку 20 століття досліджував соціально-економічну історію, соціально-культурні аспекти політики та релігійного життя [Weber, 1952, 1980]. Зокрема, вивчаючи протестантську етику та еволюцію капіталізму, німецький філософ та соціолог проаналізував процес секуляризації покликання від його первинно релігійного значення до світської професійної моралі, яка поширювалася у країнах Західної Європи та в США [Weber, 1963]. Тож покликання є феноменом багатовимірним. Ми розглядаємо у цій статті лише його значення у професійному виборі, а також аналізуємо можливість використання покликання як критерія оцінки професійної відповідності фахівців, зокрема у сфері педагогіки.

Задум нашого дослідження покликання виник після ознайомлення зі статтею Джереда Бігхемата Семюеля Сміта «Покликані вчити: інтерпретація феномена покликання як мотивуючого чинника» [Bigham, Jared, Smith, Samuel, 2008], де зокрема обговорювалася можливість включення чинника покликання та оцінки морально-духовних чеснот людини до критеріїв підготовки та сертифікації педагогів США. Дослідження в Україні представляє світську державну освіту, тоді як американське було проведене у приватному християнському університеті, і відповідно інше культурне середовище. Сподіваємося, український досвід додає свою частку новизни до вивчення значення покликання у сучасному світі та в галузі освіти зокрема.

Актуальність дослідження

Покликання є тим мотивуючим чинником, який особливо важливий в період криз, суспільних трансформацій та формування громадянського суспільства як спільноти вільних і відповідальних людей. Уваги до теми покликання особливо потребують ті сфери суспільного життя, де важлива нематеріальна мотивація. Такою, зокрема, є освітня галузь. Робота вчителя в Україні є низькооплачуваною, інепрестижною. Але суспільство потребує мотивованих педагогів, відповідальних за формування майбутніх поколінь. Чинник покликання має бути врахованим в розробці програм професійної підготовки і в побудові системи оцінювання та підтримки вчителів, а проблема мотивації в сфері освіти загалом потребує політичної, суспільної та наукової уваги.

Методологія

У дослідженні було застосовано метод опитування, який дав змогу отримати оцінку значення різних чинників професійного вибору молоді, зокрема у педагогічній сфері, тавиявити частку тих молодих людей, які орієнтовані на ідею покликання. Були опитані студенти Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова. З числа останніх запрошувалися учасники глибинних інтерв'ю на тему покликання. Насамкінець були проведені аналогічні інтерв'ю з учителями київських шкіл. У даній статті ми висвітлюємо лише частину піднятих в інтерв'ю тем – передусім ті, що стосуються значення покликання в роботі педагогів.

Значення покликання для професійного вибору в сфері освіти

У квітні-травні 2016 р.нами було опитано 90 студентів 3 курсу Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Опитування проведено шляхом письмового заповнення анкет в аудиторіях. Анкета складалася з питань закритого типу з можливістю обрати кілька альтернатив до деяких з них та дописати власну думку. З'ясовувалося, чи планують студенти йти на педагогічну роботу після закінчення університету, чи є у них педагоги в родині, чи є обрана професія для них першою, які мотиви вибору їхнього місця навчання, які внутрішні та зовнішні чинники мотивують їх до вчительської роботи, чи відчувають вони покликання до педагогічної роботи, чи потрібно, щоб професія людини співпадала з її покликанням.

Намір працювати вчителем або викладачем у майбутньому виявили 23% опитаних, 37% не були впевнені, чи підуть працювати вчителями або викладачами, 40% не збиралися працювати за педагогічним фахом. Причинами вступу до педагогічного університету у 25% було бажання отримати педагогічну професію, у 65% опанування певного фаху (не обов'язково педагогічного), 10% взагалі не мали інтересу до жодної професії, їх факультет та й сам університет є лише місцем, де порівняно легше здобути вищу освіту після школи.

Загалом 50% респондентів погодилися з думкою, що необхідно обирати професію за покликанням, для 20% бажано, але необов'язково, щоб покликання і професія співпадали, 30% вважають, що покликання цілком можна реалізовувати поза професійним заняттям. Покликання до вчительської професії засвідчили 25% респондентів, 52% не були впевнені стосовно власного

педагогічного покликання, 23% відповіли категорично, що не мають покликання до роботи у сфері освіти.

Внутрішня мотивація студентів, схильних до педагогічної роботи, виглядає так: 60% студентів стверджують, що їм подобається працювати та спілкуватися з дітьми, з молоддю, 35% бажають брати участь у вихованні молодих людей, 29% хочуть бути корисними для суспільства, 18% відчувають духовне покликання служити добру та давати знання, 17% перш за все приваблює предмет викладання, 3% мають релігійне покликання до того, щоб навчати. Респонденти мали можливість обрати кілька альтернатив відповідей.

Отже, спираючись на отримані дані, ми емпірично довели, що мотив покликання має значення для професійного вибору молодих людей України. Принаймні половина опитаних студентів вважають за необхідне обирати професію за покликанням. Третина виявляють альтруїстичну мотивацію і наміри служити суспільній користі та добру, а ті студенти які впевнено засвідчили, що вступили до педагогічного університету з наміром стати вчителями (25%), заявили що відчувають до цієї професії покликання.

Чинники формування покликання

10 студентів різних факультетів Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова та 5 педагогів київських шкіл були запрошені на індивідуальні інтерв'ю – студенти у травні-червні, а вчителі у серпні 2016 р. У кожному інтерв'ю ми говорили про вибір професії та різні його чинники, про те, що означає покликання для людини, намагалися виявити різні аспекти його усвідомлення та здійснення, обговорювали значення та необхідність покликання для педагогічної роботи. У питанні виявлення та формування покликання коротко проаналізуємо лише результати інтерв'ю зі студентами. Досвід вчителів залучимо більше до обговорення теми ролі покликання у вчительській роботі.

Отже, нас цікавило, як в особистісному досвіді молодих людей формується уявлення про «покликання». У спілкуванні зі студентами та вчителями ми обговорювали наступні чинники їх вибору педагогічної професії: 1) вплив родини, 2) приклади для наслідування та поради поза родиню, 3) особисті схильності та інтереси, 4) практичний досвід у певній сфері, 5) роль релігії та морально-духовної мотивації.

Присутність педагогів в родині є важливим чинником вибору вчительської професії. Попереднє опитування показало, що 2/3 тих студентів, які відчувають покликання до педагогічної професії, були з родин вчителів або

викладачів. Це свідчить про те, що покликання сприймають у безпосередньому життєвому середовищі, яким і є родина. Тому не дивно, що 5 з 10 студентів-учасників інтерв'ю мали родичів у сфері освіти. Половина учасників інтерв'ю були не з учительських чи професорських родин, і деякі з них зробили свій вибір попри іншу думку батьків.

Переважна більшість студентів розповідали, що вони хотіли бути такими, як їхні улюблені вчителі у школах. Добрий приклад шкільного вчителя чи викладача в університеті часто важить більше, ніж вплив родини. Улюблений педагог був джерелом натхнення до вивчення його предмету та рішення вступити в університет для кількох наших співрозмовників. Те ж саме було сказано про викладачів вишів. Дехто зі студентів визнавали, що отримали поради від шкільних психологів або вчителів у тому, за яким фахом йти навчатися.

Визнання здібностей до чогось та підтримка з боку інших людей часто потрібні для прийняття рішення. Зазвичай це свого роду порада зі спеціалізації у певному полі власних інтересів та активності молодій людині. Існує й інша мотивація – від протилежного. Так, 2 зі студентів у наших інтерв'ю відзначили, що, спостерігаючи за багатьма випадками неправильного підходу до вчительської роботи у їхніх школах. Виникало бажання змінити систему навчання, подолати рутинну практику, внести творчість, готовність допомагати, атмосферу свободи у шкільне життя.

Найбільш типовим поясненням вибору професії є особиста схильність до певної справи. У педагогіці це часто любов до дітей. Більшість студентів, з якими ми спілкувалися на інтерв'ю, казали, що їм подобається бути з дітьми, і що вони хотіли вчити та виховувати дітей. Налаштованість на роботу з дітьми та інтерес до певного предмету є у багатьох випадках важливішими, ніж будь-які поради, позитивні чи негативні приклади. Тримання того, що людина любить робити і ким вона хоче бути, є шляхом до власного вірного рішення, і, разом з духом свободи, присутнім і необхідним у цьому, є першою ознакою покликання.

І нарешті практичний досвід та інтерес до певного предмету є важливими для свідомого раціонального рішення про вибір професії. Багато хто зі студентів описували власний педагогічний досвід, внаслідок якого вони вирішили стати вчителями. Це могли бути окремі уроки, допомога іншим учням та інші заходи, які вони проводили у школі або й уже педпрактика в університеті, досвід чого сподобався та утвердив у рішенні на користь вчительства.

Чинник релігії у виявленні покликання також не може бути ігнорованим. Вважаємо не випадковим те, що 5 з 10 студентів у наших інтерв'ю, визнали, що їх світогляд є певною мірою релігійним. Релігійне виховання визначає ставлення до світу, бажання допомагати людям. Релігія й утверджує в обраному шляху. Думка, що певним, можливо непомітним для людини, чином її життєвий шлях скеровується «провидінням», стає джерелом впевненості. Ось як звучить це зі слів однієї зі студенток: «Якщо Бог привів мене до цієї професії, то Він допоможе мені впоратися з труднощами».

Однак, маємо відзначити, що релігія лише побічно зумовлює можливий вибір педагогічної професії або перебування у ній. Покликання, на думку більшості, є все ж таки радше особистим вибором і відповідальністю людини, ніж релігійним обов'язком. Релігія формує готовність прийняти покликання, служити певній меті, але не визначає його предмет і напрямок. Ті, хто не бачить впливу релігії на свій життєвий вибір, все ж легко погоджуються назвати свою мотивацію духовною, маючи на увазі мотиви служіння добру, суспільству, ідеалам.

Судження студентів про необхідність покликання у педагогічній роботі та висловлювання вчителів про власне покликання

Більшість людей погодяться, що покликання вчителіві потрібне. Адже робота його важка, відповідальна, невисоко оплачувана і, головне, потребує любові, віддавати частинку себе. Однак, ми пропонуємо коротко ознайомитися з думками студентів-педагогів з цього приводу. Їхні імена у публікації змінені. Олена, студентка-філолог, каже: «На вчителя має ти той, хто хоче цього, людина, яка цього потребує. Якщо це буде той, хто цього не прагне, то так і будуть діти навчатися, не буде результату. Для суспільства це не буде добре». Іванна, релігієзнавець, відзначає: «До будь-якої діяльності треба бути покликаним. Не тільки педагогічної. Праця в покликанні – це творіння. Праця без покликання – це руйнування себе й інших». Марія, філолог, додає мудрості: «Людина за покликанням приносить гармонію. Людина у цій справі поводить себе з любов'ю». Христина, яка вивчає соціальну роботу, каже: «В ідеалі має бути бажання чогось досягти у цій сфері. Педагог важить у суспільстві дуже багато. Це дуже велике (соціальне) покликання». Іван, теж майбутній соціальний працівник, відзначає: «Професія педагога – якщо людина відчуває що це справа її на все життя – це чудово. Але для більшості педагогів – це просто робота, яка може й не бути їхнім покликанням». Дарина, яка буде вчителем української мови та літератури, вважає, що без покликання у

вчительській професії нічого не може бути привабливого. «Багато мінусів: діти постійно кричать, погано себе поводять, тебе не слухають, низька зарплатня. Якщо в тебе немає покликання до цього, тобі немає чого робити тут, і нікому не буде користі від цього». Філолог Кароліна міркує про чинник покликання так: «На жаль, ніхто не дізнається у вчителів, коли приймають їх на роботу, чи є це їх покликанням. Але в реальності не можна було б набрати досить вчителів, якби запитувати їх, чи за покликанням вони йдуть на цю роботу». Софія, вивчає іноземні мови, відзначає: «Професія вчителя вимагає відданості. Вчитель має бути відповідальним за те, що він робить, за свій предмет. Відповідальності достатньо у своїй справі, не обов'язково називати її покликанням – треба робити щось корисне, долати труднощі – це і є людське життя. Воно має сенс і виправдання цим, дає вдовolenня». Тетяна сподівається стати психологом. Вона налаштована на зміни в освіті, і має такі роздуми: «Багато вчителів працюють без покликання. Вони приносять шкоду суспільству тим, що не дають можливостей для розвитку дітей. Діти просто мають вузьке поле для вибору в житті: шкільні предмети, дім, відпочинок, і все. Вчитель за покликанням показує дітям широкий діапазон можливостей їхнього розвитку».

Загалом, студенти сприймали ідею оцінки тих, кого допускати до вчительства з ентузіазмом. Але питання постає у тому, що саме буде оцінюватися? Висловлюючи свою думку з цього приводу, студенти раціонально зважали на те, що покликання неможливо поміряти тестами, діагностувати якимось іншим чином, і неможна вимагати того, щоб хтось виносив вердикт, має чи не має вчитель покликання до своєї роботи. Оцінювати в майбутніх вчителів потрібно фахові знання, психологічні риси, наявність бажання працювати з дітьми.

Тепер долучимо до нашого аналізу значення покликання у педагогічній роботі міркування вчителів. Торкнемося коротко їх практичного бачення використання критерія покликання для оцінки педагогів. В цілому, вчителі не стверджували категорично про необхідність покликання у їх роботі, хоча відзначали, що працювати без покликання було б дуже важко. Тому вони вірять, що фактично більшість їх колег покликання має. На їхню думку, формальної оцінки покликання не потребує, але його неважко побачити у роботі людини.

Наведемо коротко думки про власне покликання від самих учителів. Катерина Ігорівна, шкільний психолог: «У кожної людини є те, для чого вона прийшла у цей світ. І те, що вона може зробити, принести у світ – це і є її покликання». Ірина Василівна, вчитель молодших класів: «Я працюю, бо це моє. Я вже до цього звикла, мені вже цього хочеться, я вже без цього не можу».

Світлана Петрівна, вчитель української мови та літератури: «Вчитель – це постійний учень, який, навчаючи інших, здобуває сам знання, і він не стоїть на місці, він теж весь час рухається в ногу із життям». Євген Анатолійович, вчитель іноземної мови: «Є внутрішній покликання навчити, зробити людину кращою, в деяких випадках повернути віру в себе, в деяких – укріпити її, в інших випадках пояснити щось...» Для Лідії Іванівни, соціального педагога, покликання це її «внутрішній вогник», який завжди знаходить вихід у світ і впливає на оточуючих. «Це йде від мене, та я не для себе це роблю. Це моє внутрішнє поривання, я *хочу* це зробити, але *на благо інших*».

Міжнародний досвід щодо оцінки професіоналів в галузі освіти за ознакою покликання

Питання оцінки професійних та особистісних якостей тих, хто допускається до вчительської роботи, має міжнародне значення та актуальність. Наприклад, у згаданій нами американській статті йдеться про дискусію щодо критеріїв оцінювання вчителів під егідою «Національної Ради Акредитації Педагогічної Освіти» (The National Council for the Accreditation of Teacher Education (NCATE) [Bigham, Jared T., Smith, Samuel J., 2008, p.9]. Однією з цілей її роботи є кодифікація особистісних диспозицій кандидатів на вчительську сертифікацію. Мається на меті якимось чином оцінити стан внутрішніх моральних якостей та прагнень претендентів на вчительську роботу (“the internal existence of those who desire to become teachers”) [McKnight, 2004, 212-230]. За стандартами NCATE очікується введення у програми підготовки вчителів оцінки не лише знань і психологічних якостей, але й чеснот майбутніх вчителів. І в цьому контексті йдеться про те, що досвід покликання у вчителів має підпадати під критерій наявності очікуваних у них чеснот [McKnight, 2004, p.212]. Отже, в США критерій покликання та особистих чеснот існує, принаймні на рівні дискусії в атестаційних інституціях галузі освіти.

Етико-педагогічні аспекти застосування критерія покликання в оцінці професіоналів в галузі освіти в Україні

Підсумовуючи досвід спілкування з майбутніми та нинішніми педагогами в Україні, поміркуємо про те, як можливо врахувати чинник покликання у практиці підготовки, відбору й оцінки вчителів. Наведені тут і далі висновки належать не лише автору статті, але є переважно думками самих учасників проведених інтерв'ю.

Високі очікування стосовно педагогічної професії зрозумілі. Від роботи вчителя залежить те, з якими вміннями знаннями та, головне, з яким світоглядом молоді людиувійдуть до суспільного життя. Результатом педагогічної роботи є соціальна зрілість і творчий потенціал громадян країни. Ми ясно бачимо усвідомлення цієї відповідальності педагогів за свою професію, за тих і перед тими, кого вона стосується. Не досить бути просто професіоналом для роботи вчителем. Вчительство вимагає більшого, ніж лише викладання та виконання інших посадових обов'язків на цій роботі. Завдання вчителя вичерпно визначити неможливо, навпаки, формальності забирають час, сили, пригнічують та вбивають бажання до праці, що нерідко й трапляється у школах. Ось слова Ірини Василівни, вчительки з великим стажем роботи: «Якщо вчитель гарно знає методику і матеріал, провів урок, і його після уроку більш нічого не хвилює, то це не покликання. Покликання спонукає переживати про дітей, думати після уроків про роботу». Для розвитку особистості учня вчитель має виходити за рамки свого предмета викладання. А той, хто не має покликання до педагогічної роботи, не буде перейматися вихованням та особистісною зрілістю учнів.

Отже, покликання у педагогічній роботі важливе. Чи можемо ми вимагати доказів покликання від педагогічних працівників? Як свідчать практикуючі вчителі, через 3-5 років роботи відбувається відсів тих, хто не зважив на майбутні труднощі, переоцінив своє бажання їх долати, а більшість тих, хто лишається, мають покликання до своєї справи. Звісно, ця думка самих вчителів дещо ангажована. Із зовнішнього погляду учнів шкіл та їх батьків видно, що далеко не всі вчителі працюють за покликанням, хоча суспільство потребує, щоб у школах, коледжах та університетах працювали саме такі люди. Деякі люди залишаються на вчительській роботі навіть тоді, коли вона їм не до душі. На жаль, такі є у кожній школі. Виявити їх нескладно, перш за все за успіхами учнів, за тим, як вони себе поведуть на уроках вчителя, чи мають вони інтерес до його предмету. Для відсіву неспроможних до вчительства працівників атестації було б достатньо, погані результати приховати важко. А щоб побачити вчителя за покликанням не потрібні тестування, які вимагали б операціоналізації цього складного поняття. Достатньо спостерігати педагога безпосередньо за роботою, серед дітей.

Але коли йдеться про гідних просування та заохочення педагогів варто враховувати саме внутрішній світ людини, чесноти, як про те йшлося в прикладі з роботи Національної Ради NCATE (США). Адже формальними оцінками роботи не обійтися, і лише сертифікати й тестування не засвідчать ставлення вчителя до праці та до учнів. Вчительство, коли воно є успішним,

потребує всієї особистості педагога, а просто кажучи, вимагає віддавати своїй справі «частинку душі». Однак, постає практичне питання, як врахувати чинник покликання в роботі педагогів? Йдеться не лише про те, що покликання виявляється неформально у процесі роботи, і що його неможливо поміряти. Існують застереження проти його застосування як критерія оцінки. По-перше, як ми відзначали, бездарного вчителя нескладно виявити, і для цього достатньо наявних формальних атестаційних процедур. А вчителя, який спроможний виконувати свою роботу, з великою ймовірністю і покликання до неї відчуває. По-друге, не лише в Україні, але й по заможніших країнах світу є брак вчителів. Тому гребувати педагогами, які бодай формально справляються зі своєю роботою, недоцільно. По-третє, і це найважливіше розуміти, вимагати доказів покликання від будь-якої людини неетично. Покликання існує у царині особистісної свободи, до нього не примушують.

Отже, радше йдеться не про оцінку факту покликання, а про систему підготовки та входження в професію, яка дозволить особистості проявити своє покликання. На початковому етапі роботи молодому спеціалісту потрібний час, щоб самому пересвідчитися в тому, чи вірно він обрав свій професійний шлях. Людині має бути надана можливість випробувати себе і прийняти рішення, залишатися в обраній професії, рости у ній, чи шукати іншу роботу. В студентські роки, так чи інакше з майбутніми вчителями проводиться роз'яснювальна робота щодо вимог та моральних складнощів майбутньої професії, і є педагогічна практика. Якщо ж людина вже прийшла працювати за цим фахом, в неї має бути шанс у ньому утвердитися. І звісно ставити покликання за критерій допуску до роботи не буде вірно. Навпаки, момент довіри, *презумпція покликаності* має бути стосовно кожного, хто відповідає професійним та психологічним вимогам, входячи у вчительську професію. Моральний тиск, яким би було доведення свого покликання для інших, тут неприпустимий. Інакше можливо втратити майбутніх хороших і просто адекватних вчителів, яких і поза тим недостатньо. Результати роботи самі покажуть все. Це атмосфера взаємоповаги з учнями, інтерес до роботи та навчання, який теж завжди взаємний. Все це виявить те краще, що кожен, на жаль не завжди і лише в окремих випадках, пам'ятає зі своїх шкільних років.

Де ж тоді актуальність піднятої теми? Пояснити це нескладно. Культура і освіченість не витворюються через формальні заходи, але їх не буде без суспільної уваги і в тому числі без підтримки їх розвитку державними та приватними засобами. Що можна і потрібно робити для того, щоб зокрема в освітній галузі покликання ставало чинником роботи та розвитку? Перш за все,

це створити атмосферу свободи. Покликання немає, де скута свобода і творчість, де все поставлено під прес планів та виконання формальних вимог. І студенти, і вчителі у спілкуванні не раз відзначали зарегульованість педагогічної роботи – тяжіння над нею формальних вимог, затверджених планів, писанини, і невластивих вчителеві господарських та подібних їм функцій, які доводиться виконувати за рахунок улюбленої праці, замість часу й простору для творчості та спілкування з учнями. Якщо вчитель буде займатися лише справою свого покликання, його бажання і радість від роботи буде помножена на відгук в серцях тих десятків та сотень учнів, до долі яких він на своєму місці у цьому світі причетний.

Висновки

Покликання як феномен існує у свідомості молодих людей в Україні. Воно визнається майбутніми і чинними педагогами важливим для роботи за цим фахом. Перш за все, воно є свідченням людського бажання працювати в обраній сфері, розвивати здібності, досягаючи результатів, що будуть оцінюватися самою людиною та іншими як певне благо і для себе і для інших. Як освідчилася в інтерв'ю одна з майбутніх вчителів «Я просто дуже люблю, дуже люблю дітей». Це ще не покликання, але його початок. Цього досить, щоб набувати знань, практичних навичок, формувати світогляд педагога. Для когось цей початок віра, з якою він сприймає свої обдарування, знаючи, що лише у справах вони дадуть благі плоди. Однак мало бути до чогось схильним, потрібна праця й розуміння, яка користь кому й для чого цим приноситься. Саме благо, якому служить у світі людське покликання, і є метою, яка дає енергію не зупинятися. У кожному разі покликання – це дар, який ми вільні вберегти й примножити або втратити. Як таке покликання не може руйнувати. Воно є способом брати участь у творенні, творити у цьому світі. Покликання не є всім у нашому житті. Існують межі, в яких воно засвідчується. Це феномен особистісного існування, виключно зі сфери людської свободи. Потрібна радше етична оцінка чеснот професіонала, ніж діагностика покликання, підтвердження якого навіть неетично вимагати. Потрібна повага права особистості мати чи не мати покликання.

Однаку педагогічній сфері покликання є бажаними навіть необхідним. Як внутрішню якість людини і мотивацію до роботи його потрібно враховувати і більше того, створювати умови для того, щоб воно проявилось. А оцінювати формально можливо і варто не саме покликання, а ті наслідки, вияви, які воно породжує. Для вчителя це – успішність навчання його учнів, а більше того –

творча атмосфера в його класі, взаємна повага, інтерес до навчання, інтерес до життя, зрештою. Одне з інтерв'ю з учителями ми резюмувати наступним чином: *покликання вчителя – пробуджувати в молодих людях їхнє покликання*. Ось сутність освіти – підіймати людей до такого рівня розвитку, коли вони будуть думати про своє покликання, допомагати їм розкривати себе, знаходити своє місце у світі, бачити поза матеріальною стороною життя його ціннісний вимір, мати за свою мету благо, яке поєднує особистісне, суспільне і духовне життя людини.

Джерела:

Bigham J., Smith S. Called to Teach: Interpreting the Phenomenon of Calling as a Motivating Factor. Faculty Publications and Presentations. Paper 99. 8-2-2008.

McKnight D. An inquiry of NCATE's move into virtue ethics by way of dispositions (Is this what Aristotle meant?). Educational Studies, 2004, 35(3), 212-230.

Weber M. Politikals Beruf. In Weber M. Gesammelte Politische Schriften, Tübingen, 1980, S.505-560.

Weber M. Wissenschaftals Beruf. In Weber M. Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, Tübingen, 1952, S.572-597.

Weber M. Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. In Weber M. Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, Tübingen. 1963.

Yevgen Muliarchuk

Kyiv, Ukraine

Calling criterion in Professional Evaluation: Judgements of Students and Teachers

Calling belongs to the range of non-material motivating factors of the career choice and is the basic grounding phenomenon of culture. The study analyses the importance of calling in the career choice of student youth as well as the possibility of use of calling criterion for the assessment of professional suitability, particularly in education. Taking into account of the factor of calling is actual for the formation of civil society as a community of free and responsible people. It is also vital for the reform of education system in Ukraine.

The method of survey had been used for the estimation of various factors of the career choice of the student youth of pedagogical specialization and for finding of

those who share the idea of calling. The following in-depth interviews were used for the analyses of the lived experience of the formation of calling in the minds of student youth. They were also the source of getting the judgements of students and teachers about the role of calling in teaching and about the possible use of calling criterion in the assessment of teachers at work.

In the result of the research was proved the importance of the factor of calling for the career choice of the youth in Ukraine. The half of polled students consider necessary to choose their career according to their calling, the third part reveal the altruistic motivation and the intention of the service for society and good. Whereas those 25 percent of students who had come to the university with the aim of becoming teachers declared that they felt a calling for the profession.

The generating factors of calling in education were defined as following: the influence of the family and the relatives, good examples and advices from the outside, individual inclinations and interests, practice in the field of the profession, religious education, ethical and spiritual motivation. The necessity of calling in the field of education was proved in the interviews with students and teachers. Without a calling is hardly real to overcome the difficulties of the profession and retain the motivation for the self-development and the development of the pupils.

According to the evidences of the respondents the majority of teachers, who practice more than 3 or 5 years, reveal the non-material motivation for work and high probably get their own calling experience. Therefore it is no need for the candidate for teaching to prove his or her calling. The beginning teacher should have the possibility of adaptation at work and development of skills as well as to understand own suitability for the work as an educator. Nevertheless the factor of calling cannot be ignored in the planning of teachers training programs as well as teachers' promotion and evaluation.

The international experience, in particular of the National Council for the Accreditation of Teacher Education (NCATE) in the USA, confirms the necessity of measuring not only the knowledge and psychological qualities of the potential teachers, but also to evaluate their ethical virtues. Therefore if some teachers do experience a calling, it would fall under the "virtue ethics".

Considering the personal nature of the phenomenon of calling and of moral autonomy of the person, it is unreasonable and unmoral to implement a formal requirement of calling from the candidates for any job. Where absent the system of the professional evaluation, in particular in education, the ethical virtues criteria should be formulated as for the direct manifestation of the internal existence of person's calling.

Keywords: *the phenomenon of calling, career choice, altruistic motivation, ethical autonomy, professional evaluation.*

References:

Bigham J., Smith S. Called to Teach: Interpreting the Phenomenon of Calling as a Motivating Factor. Faculty Publications and Presentations. Paper 99. 8-2-2008.

McKnight D. An inquiry of NCATE's move into virtue ethics by way of dispositions (Is this what Aristotle meant?). Educational Studies, 2004, 35 (3), 212-230.

Weber M. Politicals Beruf. In Weber M. Gesammelte Politische Schriften, Tübingen, 1980, S.505-560.

Weber M. Wissenschaftals Beruf. In Weber M. Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, Tübingen, 1952, S.572-597.

Weber M. Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. In Weber M. Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, Tübingen. 1963.

Наталія Костенко
Київ, Україна

МЕДІАТИЗАЦІЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ОЦІНКИ СИТУАЦІЇ

У статті розглядаються контексти розуміння й оцінювання статусу українських медіа в умовах відтвореного медіа-скептицизму, що посилює обставини продукування емерджентних станів суспільства. Найбільш вагомі структурні показники цього явища свідчать, що, зі зниженням матеріального статусу громадян суттєво спадає й довіра до інформації, що транслюється публічно, а також, що у регіональному вимірі траєкторія недовіри до ЗМІ вражаюче підвищується із Заходу на Схід країни. У культурній аргументації суттєва оцінка сприйняття медіа значною частиною населення переважно як політичного та ідеологічного мовця, як версії допустимої публічності влади й політичних еліт, сумнівність в ефективності яких маніфестують скептичні аудиторії. Це притлумлює очікування від медіа неупередженої та достовірної інформації, ущільнюючи медіатизовану невизначеність суспільного й приватного існування.

Ключові слова: *медіа-скептицизм, суспільний стан «emergency», оцінки рівня довіри до соціальних інститутів, структурні та культурні обґрунтування недовіри до медіа, медіатизовані ризики, премедіація майбутнього*

Сьогодні ми всі перебуваємо усередині медіа, як колись, випереджаючи час, передбачав МакЛуєн, або неначе знаходимося у центрі ними створеній обволікаючій арт-інсталяції [Lash, 2012, р. 269-272]. Дійсно, «всюдисущі» медіа вміло впроваджуються в сучасне життя, перехоплюючи індивідуальні пристрасті, міняючи структури влади, конфігурації сприйняття, відчуття, взаємодії з людьми й інститутами. В Україні вони подолали той самий шлях, відстаючи й надолужуючи упущене в глобальних трендах, своєрідно, а часом

до невпізнанності втілюваних у локальній географії. Один з фактів новітньої історії українських медіа – зростання недовіри до них, що збуджує неоднозначні рефлексії, які концептуально варіюються у великому діапазоні між соціальними ефектами й культуртехніками у версії німецької медіатеорії.

Множинність неспівпадаючих метафоричних і буквальних дефініцій та оцінок поточної української ситуації, легітимізованих політиками й експертами або тих, що дискутуються у публічній сфері, існують у повсякденному й приватному висловленні, відсилає до зухвалої й пульсуючої невизначеності суспільного стану, яка продукується не без допомоги медіа. Підстави й інструменти визначальних і оцінюючих практик суттєво диференціюються від теоретичних, у тому числі пропонування нових концептів, статистичних, політичних аргументів до художніх образів і практичних думок пересічних громадян. *Мета цієї статті* – у пропозиції контекстів розуміння й оцінювання статусу українських медіа в умовах відтворюваного медіа-скептицизму, маючи на увазі трактування «оцінки» як свідчення на користь прояснення теперішнього моменту, яке потенційно сприяє суспільній активності.

Недовіра до медіа як індикатор «emergency»

Емпірично верифікуємі факти, недвозначні: медіа-скептицизм в українському суспільстві помітно зростає, і статус медіа як транслятора інформації, необхідної й достатньої для впевненості громадян у своїй поінформованості щодо того, що відбувається у світі, ставиться під сумнів. Причин тому досить багато, але дві, мабуть, найбільш суттєві. Перша – насичення соціуму різними медіа-джерелами, що відповідає глобальним тенденціям розвитку комунікаційних технологій і крім привілеїв доступного й швидкісного зв'язку територій і темпоральностей, проблематизує медіа-екологію великими обсягами відомостей, що не піддаються переробці, надзвичайним розсіюванням семантичних одиниць, інформаційним смогом, примусовістю селекції. Друга – падіння довіри до медіа відбувається в обставинах гострого дефіциту лояльності до соціальних і політичних інститутів. Це не настільки вже дивно на тлі зниження соціальної довіри практично повсюдно, не виключаючи розвинені країни, що актуалізує дискурс про умови та механізми сучасних демократій [Rosanvallon, 2008]. У стані системної турбулентності, економічної рецесії та воєнних дій на Донбасі, тобто в стані «emergency», у якому останні три роки перебуває українське суспільство [Костенко, 2016], невисокі показники соціальної відкритості цілком пояснювані

й передбачувані. Концепт «emergency» зараховують до кризового вокабуляру, неординарне співвідносячи з термінологією «кризи», «катастроф», «нещасних випадків», «тероризму», припускаючи під ним припинення налагоджених соціальних і культурних порядків, тимчасове припинення донині чинних правил, затримку або відстрочку очікуваного розвитку чи того, що декларується [Žižek, 2010, Adeyetal, 2015]. Атмосфера невідкладності й тимчасовості, що супроводжує подібні стани, транслюється на наміри й експектації людей, їх практики життя. Поточні результати «emergency» залишаються скупченням невизначеностей, які мають властивість нашаровуватися, акумулюватися й ущільнюватися, конструюючи мультипліцитні простори-часи присутності є різного роду суб'єктів, речей і подій. Недовіра до циркулюючої в медіа інформації, точніше, спів-присутність сумніву, підозрілості, але й згоди щодо її вірогідності, прийняття або неприйняття «режимів істини», що домінують у соціумі, лише збільшує невиразність й інформаційну небезпеку ситуації.

У той самий час феномен довіри громадян до структур і інституцій не настільки простий, щоб із упевненістю констатувати: чим більше довіри в суспільстві, тем воно ефективніше розвивається. Безсумнівно, висока довіра підтримує й зміцнює суспільну стабільність, але досить неоднозначно корелює, наприклад, із пріоритетністю цінностей свободи й справедливості, очікуваннями людей щодо майбутнього. В феномені довіри, окрім лояльності до держави, конструктивної солідарності й готовності до спільних дій в ім'я загального блага, присутні й достатньо рутинні інтенції, хабітуалізовані зразки громадянських реакцій, що обмежують критичне сприйняття відтворюваного суспільного порядку. Не кажучи вже про суто екзистенційні моменти віри і довірливості, що супутні раціональним обґрунтуванням доречності довіряти й довірятися будь-кому. В обставинах, що склалися, коли політичні декларації та обіцянки ледве виправдовуються, більше половини дорослих людей в Україні, за даними моніторингу Інституту соціології НАН України «Українське суспільство», взагалі не впевнені в такого роду доцільності, вважаючи, що «нікому не довіряти – найбезпечніше» (52,3%) [Костенко, 2016а, р. 231].

Криза довіри до влади та її інститутів, що не переконують людей в ефективності й недвозначності своїх позитивних зусиль, фіксується в різних соціологічних опитуваннях, які вказують на те, що чим далі дистанція від владних структур, тем вище рівень недовіри до них. Українським медіа завжди довіряли менше, чим церкви й армії, але більше, ніж уряду й президентові. Властиво, позиція ЗМІ в рейтингу довіри до різних соціальних і політичних акторів практично не змінилася, маючи на увазі формальну

ієрархію. Однак, судячи з даних моніторингу «Українське суспільство», якщо ще в 2013 році баланс думок схилявся у бік довіри (37% довіряли ЗМІ повністю або переважно, 29% не довіряли їм), то в 2016 році явно переважає скепсис (51% проти 21%) [Костенко, 2016а].

Проте, вплив ЗМІ на поточні контексти довіри, що генерується в соціумі, залишається досить суттєвим, незважаючи на їхній авторитет адекватного інформатора, що похитнувся. За різноманітності функцій сучасних медіа питання про впливовість їх прямого й опосередкованого впливу залишається відкритим через численність факторів, що вносять свою лепту в поточний результат. Особливо, беручи до уваги необхідність відстоювати національно-політичну ідентичність в умовах зовнішніх інформаційних атак, регулювання інформаційної сфери, що надолужує, демонстративну політичну мобілізацію медіа-бізнесу, активність Інтернету й соціальних мереж, що конкурують з традиційними ЗМІ.

Структурні підстави ставлення до медіа

Поза сумнівом, є очевидні структурні обґрунтування щодо того, довіряти або не довіряти сьогодні медіа, що передбачає операції з номінальними соціальними колективностями. Регресійний аналіз даних моніторингу «Українське суспільство» (2016) визначає два з них найбільш важливими - матеріальний достаток родини й регіон проживання. (Табл.1). Це означає, що, зі зниженням матеріального статусу громадян суттєво спадає й довіра до інформації, що транслюється публічно, тобто чим гірше живуть люди, тим менше вони довіряють тому, про що повідомляють їм офіційні медіа. Зовсім або переважно не довіряють ЗМІ третина заможних, за їх власними оцінками, громадян (32,2%), 47,2% людей з середнім фінансовим статусом, 55,1% з-поміж «бідних» і 56,9% серед тих, хто визнали себе «злиденними». Довіряють медіа цілком або переважно 28,5%, 23,2%, 19,6%, 12,5% відповідно. У порівнянні з оцінками 2013 року, медіа-скептицизм серед домінуючих груп достатку – «середнього» і «бідного» – зріс майже у два рази: з 26,3% у першому випадку й з 29,7% у другому, у той час як показники лояльності до ЗМІ майже вдвічі впали: з 38,9% і 34,9% відповідно.

Фактори, що впливають на довіру до медіа (N=1800, β -коефіцієнт)

	β	t	Значимість
Регіон	-,158	-6,674	,000***
Матеріальне становище сім'ї	,116	4,876	,000***
Вік	,065	2,729	,006**
Національність	-,059	-2,508	,012*
Місто - село/ПГТ	,052	2,202	,028*
Освіта	-,015	-,633	,527
Стать:	,015	,641	,522

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

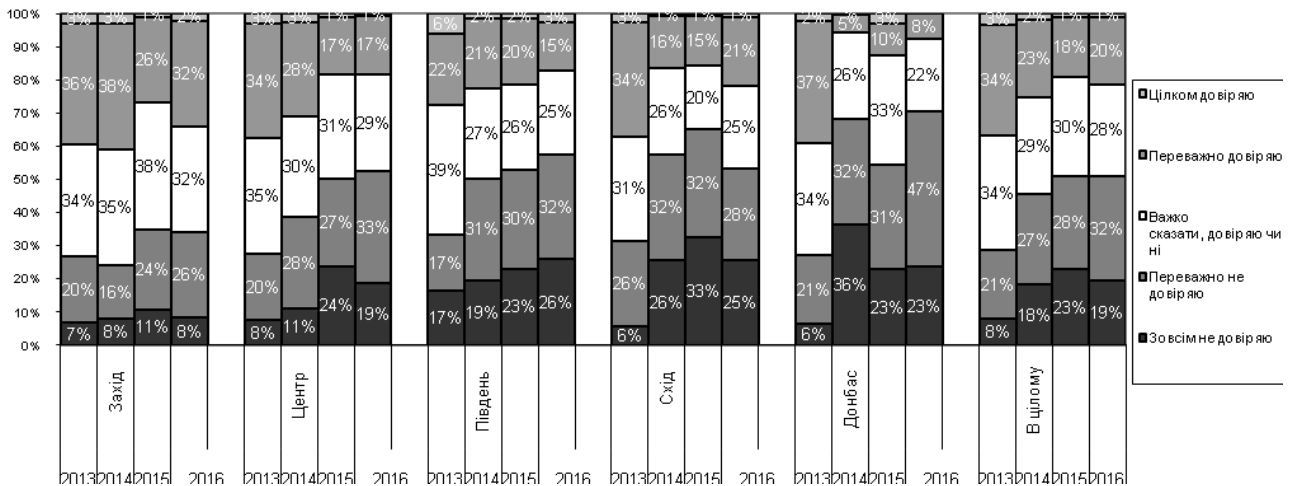
У стані «emergency», яке, крім іншого, відрізняють знову виникаючі феномени, наприклад – «раптова бідність» [Лібанова, 2017], характерна як ідеальний тип категорії «переселенців», але у зв'язку з відчутною інфляцією є співвідносною зі значною частиною населення, важливо звернути увагу на афективну й культурну інтенсивність фінансової нестабільності. Перевищуючи якийсь поріг, фінансовий розлад трансформується в безтілесне й нематеріальне явище [Deleuze, Guattari, 1988] і сприймається як якась атмосферна подія, яка захоплює своїм впливом, дестабілізує звички, аттїтюдиди й практики людей, збуджуючи для них ризик «зміни участі». На зростаючі фінансові труднощі значна частина населення відповідає обмеженням споживання, і мало кому вдається уникнути практик, що лімітують. Як, втім, і рутинізації повсякденних дій по відхиленню від руйнівної інфляції, виробленню прийнятних алгоритмів організації сьогодення для того, щоб впевненіше транспортувати його в найближче майбутнє. Наскільки суттєва активність цього «афективно-матеріального ансамблю» [McCormack, 2015] у сучасному українському суспільстві підтверджується численними спостереженнями. Зокрема, за даними моніторингу «Українське суспільство» в 2016 році, подальше підвищення цін очолює ієрархію ризиків, (чого побоюються 80% населення), будучи єдиною абсолютно співпадаючою думкою в сегментах тих, хто довіряє медіа, відомим продюсерам катастрофічних світовідчужань, і медіа-скептиків, у той час як у цілому уявлення щодо ризиків в них різні. [Костенко, 2016a].

Наявна і строга регіональна диференціація: із Заходу на Схід траєкторія недовіри до ЗМІ вражаюче підвищується, тоді як раніше цих відмінностей не спостерігалось. У порівнянні з оцінками 2013 року медіа-скептицизм помітно

зріс у всіх регіонах (Рис.1) – найменше на Западі (з 27% тих, хто не довіряє ЗМІ повністю або частково до 34% в 2016 році), відчутно в Центрі (з 28% до 52%), на Півдні (з 34% до 58%), на Сході (з 32% до 53%). Але найбільше - на Донбасі (з 27% до 70%), у зоні збройного протистояння або близько до неї, де затребувані, доступні й активні російські ЗМІ, і людям відома якась інша, «своя» правда, сприйнята із цих джерел і особистого досвіду життя в стані війни. Спостерігаються й позитивні річні флуктуації, як, наприклад, видиме підвищення довіри в Західному регіоні при стабілізації рівня недовіри, а також на Сході, де за рік недовіра до українських медіа знизилася більш ніж на 10% (Рис.1).

Рисунок 1

Рівень довіри до медіа, 2013-2016 (N=1800, %)

Менш скептичні щодо медіа люди старшого віку (47,6% при середньому 50,9%), хоча для третини з них складно визначитися щодо цього (31,6% при середньому 27,8%). Це притаманно етнічним українцям, серед яких різною мірою не довіряють медіа 49,9%, а довіряють 22,2%, в той час як серед росіян – 56,5% й 14,7% відповідно. Менший скепсис спостерігається в селі/СМТ, де не довіряють медіа 46,7%, а довіряють 23,5%, тоді як у місті ці показники становлять 53,8% й 19,8%. Але у той же час, рівень освіти людей, з підвищенням якого пов'язують зазвичай критичну активність, медіакомпетентність, меншою мірою характеризує ставлення до українських ЗМІ. Те саме стосується і гендерних відмінностей.

Медіа-скептицизм: культурні виправдання

Ціннісно-сміслові обґрунтування ставлення до медіа не слідують якимось очевидним лінійним залежностям, будучи похідними від глибинних культурних інтенцій, уявлень про належне та правильне, афективних реакцій. Скоріше за все, вони беруть витік із загальної оцінки людьми ситуації, що склалася, коли багато хто несподівано опинився у вирі подій, що отримали значні політичні, економічні та культурні ефекти. Ставлення до інформаційної сфери з її численними різнорідними меседжами глобального й локального порядку не може не поєднуватися з такими ефектами. Чим драматичніше оцінювання поточної ситуації, тим настороженіше сприймаються легітимізовані публічністю інформаційні повідомлення. Коли передбачається, що «усе не так погано», третина не відчуває довіри до українських ЗМІ (35,3%), і майже стільки ж їм довіряє (30,8%), але якщо «терпіти наше тяжке становище вже неможливо», нелояльність до медіа зростає майже вдвічі (61,5%), а тих, хто приймає на віру трансльовані ними повідомлення лише 16,2%. Ті, хто відчув себе в програвші від зміни влади в 2014 р., значно більш недовіриливо ставляться до ЗМІ, ніж ті, хто «виграв» (57,3% vs 41,1%).

Найочевидніше політичний резонанс в сприйнятті й оцінках медіа. Рівень недовіри до них значно нижчий, якщо аудиторію цікавить політика, ніж у випадку відсутності інтересу до неї (46,4% vs 54,4%). І зона недовіри значно розширюється за наявності претензій до дотримання свободи слова, коли під сумнів ставиться можливість вільно висловлювати свої політичні погляди (60,7% vs 43,1%). Порівняння ставлення до ЗМІ з політичними налаштуванням аудиторій свідчить про те, що громадяни розцінюють медіа як інструмент політичної дії і нелояльністю до них маніфестують невдоволення наявною українською політикою й політичними елітами.

Ідеологічні імперативи впливу медіа на аудиторію примушують їх наполегливо повідомляти нам, про що варто замислюватися і через що хвилюватися. Це зовсім не передбачає виключну уважність аудиторії до медійного порядку денного, навпаки, неувага й індиферентність притаманні значній частині глядачів, читачів та слухачів. Однак звичність, рутинність, з якою медіа присутні у нашому житті, давно вже привчили публіку до «медіатизованої соціальності» [Frosh, 2011], що проявляється, зокрема, у феноменах «дистанційного страждання» й зворотному ефекті «втоми від співчуття» [Beck, Levy, 2013], настільки очевидно притаманного українському суспільству, що перебуває в стані триваючого збройного конфлікту. Медіа постійно сповіщають нас про глобальні та локальні ризики, генеруючи і

презентуючи їх як звичні практики, вбудовуючи перші в місцевий контекст через національні віщальні фрейми, чи стверджуючи вагомість того, що відбувається в суспільстві, як недвозначно і абсолютно пріоритетну проблему «тут і зараз»

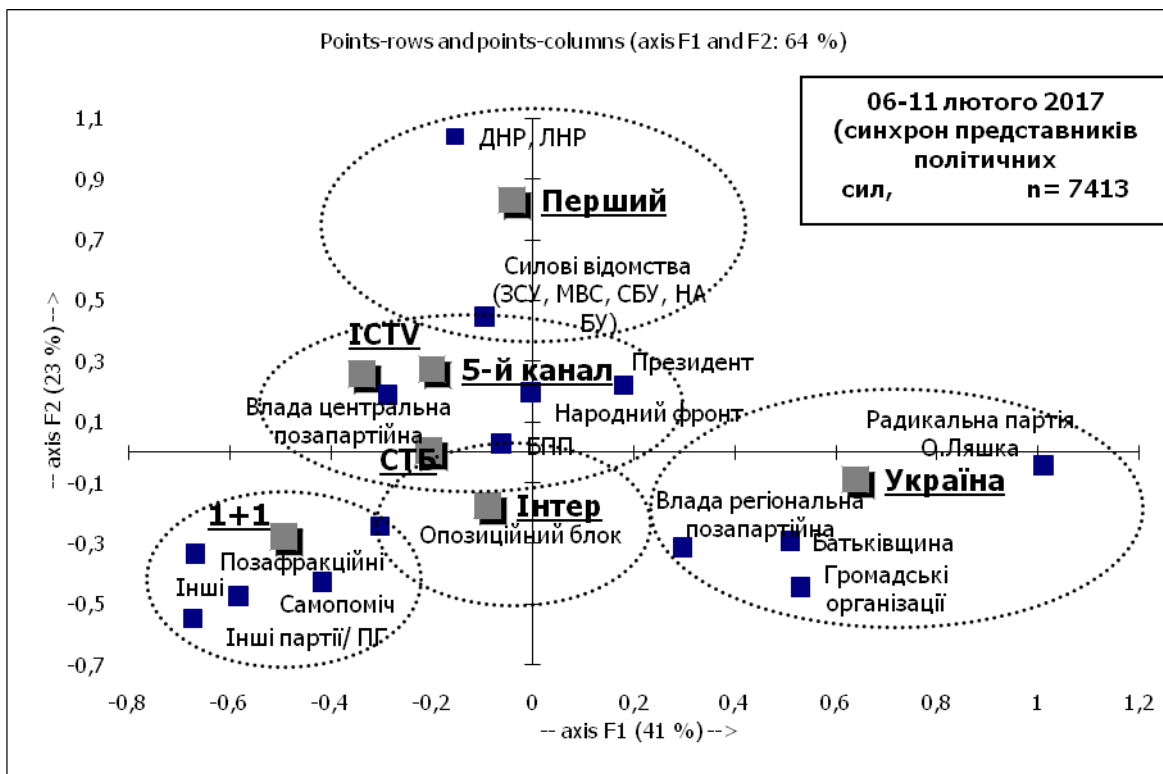
Медіатизація ризиків забезпечує й нові темпоральні історії, спрямовані на пом'якшення нашої тривожності щодо майбутнього, збуджуючи якщо не безумовно позитивні очікування щодо нього, то принаймні не позбавлені перспективи. Премедіація майбутнього не включає у себе прогностичні амбіції попередніх часів або задачі контролю прийдешнього, оскільки не стосується автентичності репрезентацій причин та наслідків подій та явищ, передбачає незнання публіки в цій царині [Beck, Levy, 2013]. Незнання розцінюється як «регульована втрата інформації» за умов її надлишку й дефіциту часу сучасної людини [Большц, 2011, р. 19]. Довіра до медіа легітимізує це незнання, оскільки слугує своєрідним «інструментом інституційної економії», що скасовує завдання перевіряти інформацію й встановлювати її достовірність [Rosanvallon, 2008]. У нашому прикладі рівні довіри до медіабезперечно поєднані з очікуваннями від майбутнього: ті, хто їм повністю або переважно довіряють, думає про майбутнє України з оптимізмом, надією та впевненістю, тим же, хто їм повністю або переважно не довіряє, притаманні розгубленість, тривога, песимізм і відчуття безвиході. Ніяк не ідеться про причинно-наслідкові зв'язки ставлення до медіа та відчуття майбутнього. Скоріше, має сенс міркувати про типи проєкції майбутнього, що формуються як достатньо складні комплекси раціоналізованих уявлень та суб'єктивних значимостей індивідів. Тим не менше, не можна не припустити, що феномен довіри до медіа багато в чому ініціюється прагненням їм довіряти, виправдовуючи та відстоюючи свою політичну прихильність, можливо, ідеологічний вибір, зроблений три роки тому або раніше, а також здатність роздивитися перспективи економічного розвитку країни загалом та свої власні.

Зрозуміло, що ставлення до медіа значною мірою залежить від їх контенту. Специфіка медіа-ситуації полягає в наступному: політичний простір, що репрезентований телебаченням, яке залишається лідируючим джерелом інформації для жителів України, є очевидно сегментованим згідно політичним перевагам власників великих медіа-холдингів. Причому сегментованим досить артикульованим чином, що свідчить про активну політичну мобілізацію на ринку мовлення. За даними «Моніторингу політичних новин», що здійснюється Академією Української Преси методом контент-аналізу, фіксується статистично значима спряженість каналів і політичних гравців, яким

вони надають прямий ефір у новинах, стратегічно розпоряджаючись своїм основним ресурсом – часом (Рис. 2). Це саме стосується й оцінок політичних персон, які упоминаються в новинних повідомленнях, що приваблює частину аудиторії, але викликає неприйняття в інших. Стандарти журналістики, що вимагають представлення в новинах кількох точок зору на події, в цілому в новинному потоці витримуються тільки в кожному сьомому-десятому повідомленні [Моніторинг політичних новин, 2017].

Рисунок 2

Сегментація провідних українських телеканалів згідно з обсягом прямого ефіру політиків різних політичних сил у новинах
*N=7413 сек, correspondence analysis)**

* $\chi^2 = 3101,571$ і значиме на рівні 0,050, критичне значення $\chi^2 = 106,397$, за $df = 84$

Відмінності в оцінці подій, суперечлива інформація про те, що відбувається, очевидно не сприяє укріпленню довіри до каналів. Виникає дилема: або шукати нові джерела інформації, збуджуючи свою критичну здатність звичайного споживача в умовах, коли публічна сфера суспільства

страждає від двозначності, і на таку комунікацію не можна покладатися, або й далі перебувати в стані медіатизованої невизначеності.

Сприйняття українських медіа переважно в якості політичного та ідеологічного мовця притлумлюють очікування від них неупередженої та достовірної інформації, ущільнюючи контексти продукування емерджентних станів суспільства. Дві впливових у відношенні інформаційних та культурних порядків обставини виявляються тут вирішальними.

По-перше, спостерігається відчутне фінансово-економічне, матеріальне пригнічення більшості населення, що спонукає різні соціальні й соціокультурні страти очевидно сумніватися в спроможності та ефективності влади, розцінюючи медіа як версію її допустимої публічності.

По-друге, за умов екзогенної та ендогенної небезпеки України, що склалися, державна політика розсуває кордони політично доцільного в зоні культури та інформації. Тим не менше, запитання про поріг прийнятного в інформаційному регулюванні не знаходить єдино правильного вирішення, суперечливо впливає на процеси трансмісії національного, консолідованості політичної нації, котрі актуалізувались в суспільстві під впливом енергетичного й ціннісного імпульсу подій зими 2013-2014 рр.

Джерела:

Adey P., Anderson B., Graham S. Introduction: Governing Emergencies: Beyond Exceptionality // *Theory, Culture&Society*. – 2015. – 32(2). – P. 3-17.

Beck U., Levy D. Cosmopolitanized Nations: Re-imagining Collectivity in World Risk Society // *Theory, Culture&Society*. – 2013. – 30. – P.3-31.

Больш Н. Азбука медіа. – М.: Издательство «Европа», 2011.

Deleuze G., Guattari F.A. Thousand Plateaus, trans. B. Massumi. – London: Athlone, 1988.

Frosh P. Phatic morality: Television and the proper distance // *International Journal of Cultural Studies*. – 2011. – 14 (4). – P. 383-400.

Костенко Н. В состоянии «emergency»: культурные эффекты // *Социология: теория, методы, маркетинг* – 2016. – № 4. – С. 102–118.

Костенко Н. Недовіра до медіа: структурні та культурні пороги припустимого // *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. – 2016. – Випуск 3 (17). – С. 229–243.

Lash S. Deforming the Figure: Topology and the Social Imaginary // *Theory Culture Society* 2012, 29. – PP. 261-287.

Лібанова Е. Як протягом останніх 25 років у країні змінювався індекс людського розвитку // «День». – 2017. – 7 квітня.

McCormack D. Governing Inflation: Price and Atmospheres of Emergency // Theory Culture Society. – 2015. – 32 (2). – PP. 131-154.

Моніторинг політичних новин. Основні результати. – К.: АУП, 2016, 6-11 січня, www.aup.com.ua

Rosanvallon P. Counter-Democracy. Politics in an Age of Distrust. – New York : Cambridge University Press. – 2008.

Žižek S. A permanent economic emergency // New Left Review. – 2010. – 64, July-August. – P. 85-95.

Nataliya Kostenko

Kyiv, Ukraine

Mediation of Uncertainty: Evaluation of Situation

The article discusses the contexts of understanding and assessment of the status of the Ukrainian media in the conditions of the playback of the media-skepticism that exacerbates the emergent state of society. The most important structural grounds of this phenomenon indicate a significant loss of confidence in publicly broadcast information with the decrease of the material status of citizens and a noticeable regional differentiation in relation to the media. A strong cultural argument concerns with the evaluation of the perception of media by the population mainly as a political and ideological actors, versions of public images of the government and political elites, which cause doubt from a skeptical audience. It diffuses expectations of unbiased and reliable information transmitted by the media, increasing the mediatizing uncertainty of common and private existence.

Keywords: *media-scepticism, state of «emergency», estimations of level of trust of the social institutes, structural and cultural grounds of mistrust to the media, mediatization of risks, premediation of the future.*

Reference:

Adey P., Anderson B., Graham S. Introduction: Governing Emergencies: Beyond Exceptionality // Theory, Culture & Society. – 2015. – 32 (2). – P. 3-17.

Beck U., Levy D. Cosmopolitanized Nations: Re-imagining Collectivity in World Risk Society // Theory, Culture & Society. – 2013. – 30. – P.3-31.

Boltz N. Azbuka media. – М.: Izdatelstvo «Evropa», 2011.

Deleuze G., Guattari F.A. Thousand Plateaus, trans. B. Massumi. – London: Athlone, 1988.

Frosh P. Phatic morality: Television and the proper distance // International Journal of Cultural Studies. – 2011. – 14 (4). – P. 383-400.

Kostenko N. V sostoyanii «emergency»: kulturnye efekty // Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing – 2016. – № 4. – S. 102–118.

Kostenko N. Nedovira do media: strukturni ta kulturni porohy prypustymoho // Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin. – 2016. – Vypusk 3 (17). – S. 229–243.

Lash S. Deforming the Figure: Topology and the Social Imaginary // Theory Culture Society 2012, 29. – PP. 261-287.

Libanova E. Yak protyahom ostannikh 25 rokiv u krayini zminyuvavsya indeks lyuds'koho rozvytku // «Den». – 2017. – 7 kvitnya.

McCormack D. Governing Inflation: Price and Atmospheres of Emergency // Theory Culture Society. – 2015. – 32 (2). – PP. 131-154.

Monitorynh politychnykh novyn. Osnovni rezultaty. – K.: AUP, 2016, 6-11 sichnia, www.aup.com.ua

Rosanvallon P. Counter-Democracy. Politics in an Age of Distrust. – New York: Cambridge University Press. – 2008.

Žižek S. Apermanent economic emergency // New Left Review. – 2010. – July-August. – P. 85-95.

Анатолій Ручка
Київ, Україна

УРОКИ СОЦІОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Стаття присвячена урокам спеціальної соціології соціальних проблем. Йдеться про концептуальне визначення соціальних проблем, їхню теоретичну специфікацію, досвід їхнього розпізнавання та оцінювання. Окремо на підставі моніторингових даних аналізуються явища загроз і страхів населення як індикаторів соціальних проблем та зміни їхньої гостроти у часі.

***Ключові слова:** соціальні проблеми, соціологія соціальних проблем, теорії соціальних проблем, розпізнавання і оцінювання соціальних проблем, страхи і загрози як індикатори соціальних проблем.*

Вступ

У структурі соціологічного знання, як відомо, міститься багато різноманітних спеціальних і галузевих соціологій. Однією з них є *спеціальна соціологія соціальних проблем*. За собою ця соціологія має непросту і цікаву історію свого дисциплінарного становлення. Сьогодні її привабливість полягає в тому, що вона пропонує достатньо нетривіальну перспективу вивчення людського суспільства. Означена перспектива обумовлюється, перш за все, існуванням і проявом складних і драматичних суспільних явищ, обставин, ситуацій і практик, які негативно впливають на якість людського життя. В соціології вони визначаються як соціальні проблеми.

Досвід сьогоденного повсякденного життя, повідомлення медіа, дані соціологічних досліджень свідчать про те, що сучасне українське суспільство насичено і навіть, можливо, перенасичено значною кількістю соціальних проблем, які потребують свого розв'язування. І це не тільки загроза державної незалежності України, економічна рецесія і значна корупція в країні, але й

масова бідність населення, загострення безробіття, слабкість охорони здоров'я громадян, поширення ВІЛ-інфекції, наркоманії, погіршення екологічного середовища тощо. Зрозуміло, що такий стан об'єктивних умов людського життя в країні не може не викликати *тривогу* і *заклопотаність* її населення.

Соціологія намагається систематично реєструвати, описувати і пояснювати будь-які проблемні явища і чинники, що мають прояв у суспільному житті як певні порушення, розломи, відхилення, несправедливості тощо. При цьому, дуже важливим стає питання про джерела і механізми виникнення проблемних явищ і ситуацій у процесі функціонування суспільства. Водночас зовсім не зайвим є інше питання про механізми *розпізнавання та оцінювання* соціальних проблем у людському житті, які так чи інакше пов'язані з *евалюацією* їхньої гостроти і поширення в тому чи іншому соціумі. Соціологія в цьому відношенні намагається встановити ступінь дієвості зазначених механізмів і обґрунтованості оцінок різних аспектів соціальних проблем. Кінець кінцем, соціологія на підставі своїх знань і оцінок проблемних явищ і ситуацій приймає участь у розробці відповідних управлінських технологій по усуненню або пом'якшенню соціальних проблем. Однак, на шляху до цього є багато питань. Нижче я подаю деякі з них як своєрідні *уроки* соціології соціальних проблем.

Урок перший. Що таке соціальна проблема?

Програма лекційного курсу соціології соціальних проблем для студентів, соціальних працівників, для всіх бажаючих повинна починатися саме з цього питання. Бо відповідь на нього є центровими визначенням для предметного поля даної спеціальної соціології. Різні енциклопедії і довідники, переважно зарубіжних видавництв, свідчать, що соціальні проблеми ототожнюються з якимись поганими, жалібними, огидними, небажаними, клопітливими речами, які, тим не менш, викликають зацікавленість і фантазії в людському середовищі. Соціологи, зі свого боку, намагаються за допомогою досліджень і оцінок встановити ступінь проблематичності подібних речей (явищ, ситуацій, подій) у даному соціумі і з'ясувати способи і шляхи їхнього подолання.

Якщо звернутися до каталогу визначень соціальних проблем, що містяться в науковій літературі, то можна серед них виділити наступні три аспекти чи рівня: *по-перше*, соціальні проблеми (напр. бідність, злочинність, війна, психічні нелади тощо) відносяться до певних умов, структур чи ситуацій, які можуть аналізуватися як об'єктивні порушення, суперечності або дисфункції соціального життя; *по-друге*, складовою багатьох визначень соціальних

проблем є фіксація їхнього сприйняття в соціумі, а також їхня назва чи соціальна конструкція; *по-третє*, визначення соціальних проблем передбачає, як правило, можливість і необхідність зміни проблемної ситуації і застосування відповідних політичних і управлінських заходів (технологій).

Отже, урахування зазначених аспектів змісту і специфіки соціальних проблем дає можливість вважати, що соціальні проблеми є певними суспільними обставинами, ситуаціями чи практиками, які викликають порушення, розлади і страждання або сприймаються такими. Правда, тут виникають зразу наступні питання. Наприклад, які є джерела, що роблять із відповідних обставин, ситуацій і практик соціальні проблеми? Які саме потрібні умови, щоб зазначене стало публічними (соціальними) проблемами?

Колись, ще в 1924 р. американський дослідник К. Кейс підкреслював, що соціальною проблемою може бути будь-яка соціальна ситуація, що приваблює увагу компетентних спостерігачів і вимагає негайно виправлення за допомогою соціальної (колективної) дії [Case, 1924, р. 268]. Отже, в цій дефініції соціальної проблеми підкреслюється в якості зовнішніх обставин “будь-яка соціальна ситуація” (1), яка стає соціальною проблемою на підставі уваги “компетентних спостерігачів”(2) і вимагає негайного виправлення за допомогою соціальних (колективних) дій (3).

Пізніше, у 1970 р. американські автори П. В. Хортон і Г. Р. Леслі зробили наступне уточнення щодо дефініції соціальних проблем К.Кейса. На їх думку, соціальна проблема виникає у зв'язку з існування такого явища, що загалом вважається як небажане (1), торкається значної кількості людей (2), здається можливим до подолання (3), але за допомогою колективної дії (4) [Horton, Leslie, 1970, р. 3]. Із даної дефініції випливає, перш за все, наступне: соціальною проблемою називається те, що в даному соціумі є явищем *небажаним*. Такого наголосу у визначенні соціальної проблеми К.Кейса не було. І, якщо в першому випадку суддями, що кваліфікували певну соціальну ситуацію як соціальну проблему, були “компетентні спостерігачі”, то в другому це робила “значна кількість людей”. Це означає, що певний об'єктивний факт чи певна об'єктивна ситуація можуть ставати суто *соціально небажаними* саме на підставі усвідомленої позиції “значної кількості людей”. При цьому “значна кількість людей” може бути не тільки причетною до певної проблемної ситуації, але й безпосередньо страждати від неї. “Компетентні спостерігачі” ж спостерігають проблемні ситуації, як правило, із-зовні. Якщо це так, то тоді оцінки перших і других щодо проблемності певних життєвих ситуацій не обов'язково будуть співпадати.

Загалом відповіді на питання “Що таке соціальна проблема?” формувалися в соціології по двом лініям: *об’єктивістської* і *суб’єктивістської*. Прихильники першої лінії (позитивісти, марксисты, функціоналісти) розглядали соціальні проблеми як суто об’єктивне породження, незалежно від того, чи усвідомлюється воно індивідами, чи ні. Головна увага приділялась тим об’єктивним умовам і чинникам, які викликали, породжували соціальні проблеми. Це були соціальні патології, дезорганізації, девіації, дисфункції.

Проте вже в 1941 р. американської соціологі Р. Фуллер і Р. Майєрс заявили, що для визначення соціальної проблеми об’єктивні умови необхідні, але не достатні. Соціальна проблема, вважали зазначені дослідники, це те, що є таким з точки зору самих людей. Якщо ті чи інші об’єктивні умови люди не визначають як проблемні, то соціальних проблем для них не існує [Симонова, 2009]. Так почала складуватися друга лінія визначення соціальних проблем – суб’єктивістська.

Символічні інтеракціоністи розширили суб’єкт визначення соціальної проблеми від окремих груп до суспільства в цілому. Соціальні проблеми вони розглядали як результат процесу колективного визначення ситуації. Соціальні конструкціоністи, своєю чергою, вважали присутність об’єктивної умови іррелевантним і виходили з того, що соціальні проблеми “конструюють” зацікавлені агенти [див.: Ясавєєв, 2007]. Провідні конструкціоністи І. Спектор і Дж. Кітсьюз розглядали соціальні проблеми “як діяльність індивідів або груп, які виражають невдоволення і висувають ствердження-вимоги відносно деяких передбачених умов” [див.: Симонова, 2009].

Загалом основний принцип конструкціоністського підходу до визначення соціальних проблем полягає в тому, що останні розглядаються не як об’єктивні умови чи обставини, а як соціальні конструкції, котрі створюють окремі індивіди або групи тоді, коли вони висувають ствердження – вимоги відносно даних умов життя. В цьому плані соціальні проблеми виступають не просто продуктами соціальних змін, а грають активну роль у конструюванні нової соціальної реальності. Тому не випадково прихильники конструкціонізму приділяють значну увагу вивченню різноманітних форм публічної активності – дискусіям у засобах масової комунікації, політичним компаніям, соціальним рухам, у яких так чи інакше репрезентуються, визначаються, визнаються соціальні проблеми, а також обговорюються і пропонуються способи їх розв’язання. Отже, соціальні проблеми в даному відношенні можуть бути впливовим чинником порядку денного публічного (соціального) життя, особливо під час його радикальних змін. Правда, тут конструкціоністи завжди

стикаються з питанням про суб'єкти публічної активності, від яких залежить визначення соціальних проблем, їх присутності/неприсутності в певних суспільних умовах і часі. Бо одні суб'єкти соціальної активності можуть бути безпосередньо причетними до тих чи інших проблем, а інші – ні.

Цікаво, що в 70–80-ті роки минулого століття соціологи віддавали перевагу об'єктивістській лінії вивчення соціальних проблем. Проте з 90-х років різко почала зростати вагомість суб'єктивістської лінії даного вивчення, зокрема, конструкціоністської аналітики медійних технологій щодо залучення уваги до тих чи інших явищ, ситуацій, практик. За допомогою, до речі, медійних технологій збільшуються можливості маніпулювання громадською думкою, прилучення її до створення “псевдопроблем” (напр., “моральної паніки”).

Зараз у науковій літературі констатується, що кожний із розглянутих підходів до вивчення соціальних проблем має самостійну евристичну цінність і конкретний відбір того чи іншого підходу визначається цілями дослідження та індивідуальними перевагами дослідника. Однак, якщо виходити з практичних цілей вивчення соціальних проблем, а саме з пошуку способів і шляхів їх розв'язання, то тут більш доцільним є *синтез* обох підходів, урахування аналітичних, оціночних і практичних можливостей кожного з них, що в цілому може створювати живодайну перспективу не тільки для теоретиків, але й для соціальних працівників. Тим паче, що саме ця перспектива вивчення соціальних проблем відповідає відомій тези Р. Фуллера і Р. Майерса про те, що “кожна соціальна проблема складається з об'єктивної умови і суб'єктивного визначення” [див.: Симонова, 2009, р. 69].

Урок другий. Теоретичні специфікації соціальних проблем

З самого початку свого виникнення соціологія, як відомо, розглядалась як “кризова” наука, що вивчала “соціальні” питання” європейських країн, різноманітні кризові явища, а також способи і шляхи їх розв'язання. Згодом, коли всі негаразди суспільного життя почали називати соціальними проблемами, з'явилась спеціальна соціологія соціальних проблем. Ця соціологія стала більш специфічно займатися природою соціальних проблем, їх причинами, наслідками та можливостями розв'язування. При цьому, наприклад, було встановлено, що соціальні проблеми мають, як правило, різні причини свого виникнення, але всі вони однаково негативно впливають на людське життя. Зрозуміло, що всі особливості соціальних проблем, які пов'язані з їхнім визначенням, оцінкою, проявом і впливом на життя людей, потребують

активного теоретичного осмислення. На сьогодні в науковій літературі зафіксовано декілька теоретичних специфікацій соціальних проблем.

Американські автори Е. Рубінгтон і М. Вайнберг у своєї книжці “The Study of Social Problems: Seven Perspectives” (2003) виділяють сім теорій соціальних проблем, представляючи їх у хронологічному порядку, в якому вони з’явилися у науковому світі: *соціальної патології, соціальної дезорганізації, ціннісного конфлікту, девіантної поведінки, соціального означення, критична і конструкціоністська*. Кожна із них пропонує своє бачення щодо визначення “соціальної проблеми”, її причин, наслідків і можливостей розв’язання. Наприклад, прихильники теорії соціальної патології бачать джерело соціальних проблем у відхиленнях їх від “нормальності” суспільства. При цьому суспільство розглядається як організм, звідси певні його стани ідентифікуються в одному випадку як здорові, в іншому – як хворобливі, паталогічні. Останнє викликається невірною (неуспішною) соціалізацією, яка стає такою внаслідок природної нездатності деяких людей до навчання належної поведінки, відкидання ними загальноприйнятих моральних норм, переймання зразків негативної поведінки. Загалом теорія соціальної патології, особливо у початковій версії, пов’язувала соціальні проблеми з окремими індивідами, з їхньою невірною (неуспішною) соціалізацією. У пізнішій версії дана теорія більше уваги стала приділяти суто соціальним (колективним) чинникам соціальних проблем.

Своєю чергою теорія соціальної дезорганізації свою аргументацію черпала з аналізу життєвих умов населення великих міст. Її прихильники вважали, що численність і багатоманітність соціальних проблем у містах є результатом прискорених соціальних змін, викликаних, перш за все, урбанізацією та технологічним розвитком. Вони також стверджували, що міське середовище, котре постійно змінюється, порушує, дезорганізує постійно життя людей. У зв’язку з цим зовсім не випадково можуть спостерігатись ослаблення орієнтації мешканців міст на певні соціальні (загальноновизначенні) цінності та очікування. Звідси теорія соціальної дезорганізації залучає до пояснень відхилень у міському житті, а тим самими і його соціальних проблем, відповідні соціальні інститути та організації, що опікуються забезпеченням соціального порядку в соціумі.

Ще одна теорія соціальних проблем, а саме теорія ціннісного конфлікту наполягає на тому, що соціальні проблеми не ґрунтуються на індивідуальних відхиленнях від загальноприйнятих норм життя. Вони обумовлюються, головним чином тим, що в соціумі різні соціальні групи мають різні цінності та

інтереси, котрі можуть конфліктувати між собою. Внаслідок цього конфлікту можуть бути створені такі умови, котрі яка-небудь частина соціуму буде розглядати як небажані для свого життя.

Теорія девіантної поведінки приймає норми суспільства як данність і тому розглядає поведінку індивідів стосовно норм як проблему. Такій підхід тісно пов'язаний із класичною теорією аномії, де девіантна поведінка трактується як наслідок розпаду культурного порядку у формі радикального розділення культурно визнаних цінностей і цілей, з одного боку, і соціально-легітимних можливостей для досягнення цих цінностей і цілей, з другого боку. Якщо це так, то тоді тут проглядається певна аналітична складність. Справа в тому, що тісний зв'язок даної теоретичної позиції з аналізом девіантної поведінки загалом може провокувати дослідників на редукцію соціальної проблеми тільки до девіантної поведінки. А це не є адекватним розумінням природи соціальних проблем та її джерел.

Щодо теорії соціального означення, то її прихильники не роблять девіантну поведінку людей своїм центральним предметом. Вони більше зосереджуються на вивченні соціальних реакцій на “псевдодевіантну поведінку”. В цьому плані аналізуються процеси, на підставі котрих певні способи поведінки означаються як девіантні і згідно з цим означенням відповідні індивіди ідентифікуються як девіанти. Але наскільки це подвійне означення девіанції є узгодженим між собою? Бо нерідко реальна поведінка індивідів, яка означається девіантністю, здійснюється під пресом об'єктивних обставин, є вимушеною. І тоді, чи можна суб'єкта цієї поведінки ідентифікувати як типового девіанта? Зрозуміло, масові соціальні реакції, як правило, не сприймають такі тонкощі при означенні девіантної поведінки в соціумі. Проте завдання соціологів і соціальних працівників у цьому відношенні полягає якраз у тому, щоб не тільки помічати зазначені тонкощі, але розкривати у кожному випадку їхню специфіку, причини і наслідки в житті людей, особливо тоді, коли вони намагаються давати оцінку і означати реальну поведінку сусідів, колег, друзів, підприємців, урядовців, депутатів, співвітчизників тощо.

Урок третій. Способи розпізнавання та оцінювання соціальних проблем

Вивчення соціальних проблем у наші часи пов'язується із однією специфічною обставиною, яка вище вже зазначалась. Йдеться про те, що дані явища, ситуації, практики стають соціальними проблемами тоді, коли вони

розпізнаються людьми як соціальні проблеми. Інакше кажучи, коли певні явища, ситуації, практики з'являються в ментальності людей як проблемні образи дійсності, що вимагають якоїсь поведінкової реакції або застосування засобів по усуненню чи пом'якшенню їхньої проблемності, тоді вони стають соціальними проблемами. У сучасному суспільстві, зрозуміло, існує не один особливий спосіб розпізнавання та оцінювання соціальних проблем. У науковій літературі пропонується сьогодні, меншою мірою, *чотири* таких способи.

Перший спосіб є найбільш поширеним серед соціологів: *це звернення до громадської думки соціуму або до opinii членів даного суспільства*. В цьому відношенні проблемою стає те, що через публічну опінію розпізнається власне як соціальна проблема. Таку публічну опінію можна отримати на підставі соціологічного опитування або соціологічного зондування населення (сільської місцевості, невеликих міст, великих міст, країни в цілому) щодо певних проблемних явищ, ситуацій, практик. Аналізуючи потім оцінки і висловлювання респондентів щодо тих чи тих явищ, ситуацій і практик, можна в принципі прийти до висновку про *міру їхньої проблемності* для людей, що проживають у даний час у сільській чи міській місцевості.

Однак, тут присутні певні дискусійні моменти. Даний спосіб розпізнавання та оцінювання соціальних проблем ґрунтується на визнанні, що всі члени соціуму визнають ніби якусь одну систему цінностей, що всі вони оцінюють і означають оточуючу їх дійсність на підставі одних і тих самих ціннісних критеріїв. Але, мабуть, це не так, бо в сучасному гетерогенному суспільстві існує значна множина різних ціннісних систем і критеріїв. Тому різні соціальні групи, верстви, категорії схильні розпізнавати і оцінювати соціальні проблеми, виходячи перш за все із своїх цінностей і інтересів. Однак, це не заперечує того, що в опінії громадян певної країни може мати прояв консенсус стосовно міри проблемності якихось явищ, ситуацій, практик. Загалом звернення до громадської думки населення дає можливість соціологами отримувати каталоги преференцій, які стосується розмаїтості життєвих справ, розпізнаваних чи оцінюваних нерідно як соціальні проблеми.

Другий спосіб розпізнавання та оцінювання соціальних проблем стосується *звернення до opinii осіб, які займають відповідальні управлінські позиції в даному суспільстві*. Це можуть бути, наприклад, представники органів влади. Передумовою цього способу розпізнавання та оцінювання соціальних проблем виступає теза про те, що саме особи, які займають відповідальні управлінські позиції в суспільстві є найбільш компетентними у справах країни в цілому, окремих її регіонів і локальних територій. Звідси здається, що ці

особи особливо здатні до визначення дійсно існуючих проблем суспільства. Проте досвід показує, що тут є певні складності. Серед них потрібно виділити, перш за все, можливість маніпулювання образом певних явищ, ситуацій і практик, які можуть здійснювати, наприклад, представники владних структур. Бо зростання рівня бідності або злочинності можуть розцінюватися громадською думкою як результат помилкової соціальної політики. А це для бюрократів високого рангу є дуже небезпечним, тому що вони можуть бути усунені з відповідних управлінських позицій. Звідси серед них нерідко ще зустрічаються спроби приховування або перекручення достеменного положення справ у тій чи іншій управлінській діяльності. Отже, реалізація звернення до opinii осіб, що займають відповідальні управлінські позиції в суспільстві, потребує від соціолога підвищеного контролю оцінок і висловлювань даних осіб.

Третій спосіб розпізнавання соціальних проблем пов'язаний із зверненням до *opinii експертів*, у ролі яких можуть перебувати самі соціологи. Проте, це не означає, що в результаті буде отриманий один (адекватний) образ проблемної дійсності. Справа в тому, що серед соціологів є прихильники різних концепцій сучасного суспільства. Якщо розглядати суспільство як соціальний організм, то на перший план у даному відношенні будуть виходити проблемні факти, пов'язані з неефективними функціонуванням соціальних інститутів в умовах прискорення економічних і політичних змін (економіка, влада, право тощо). Прихильники конфліктної концепції суспільства пріоритетними будуть указувати різні об'єктивні прояви соціальної нерівності в суспільному житті. Ті ж соціологи, які образ сучасного суспільства пов'язують із метафорою "театр" [див.: Corlach, 1998], будуть, у першу чергу, зазначати дефекти соціалізації та виховання в різних соціальних групах і різних суспільних середовищах. Усе це, звісно, урізноманітнює інформацію про соціальні проблеми суспільства. І це добре. Але під час інтерпретації отриманої інформації дослідник повинен урахувати суб'єктивну схильність експертів-соціологів до тієї чи іншої концепції сучасного суспільства.

Четвертий спосіб розпізнавання та оцінювання соціальних проблем – це *звернення до існуючих у даному суспільстві соціальних рухів та ініціатив*, що виникають переважно як спонтанні реакції людей на різноманітні проблеми в суспільному житті. За допомогою цього способу соціологи фіксують те, що вже означено в ментальності певних груп і середовищ як соціальні проблеми. Це стосується, наприклад, соціальних рухів та ініціатив за збереження екологічного середовища, проти корупції, дискримінації, наркоманії, поширення СНІДу тощо. Заслугою таких рухів та ініціатив є не тільки їхні

практичні дії в означених напрямках, але й упровадження в ментальність суспільства відповідних явищ, ситуацій і практик як проблем людського життя. Водночас не слід забувати, що інколи виникнення певних рухів та ініціатив може бути ефектом маніпуляції з боку окремих осіб (наприклад, олігархів) або груп, які штучно створені рухи та ініціативи намагаються використовувати для власної вигоди.

Отже, якщо прийняти до уваги розглянуті способи розпізнавання та оцінювання соціальних проблем, то можна зробити такий загальний висновок: кожний із цих способів має свій специфічний дослідницький потенціал, який може при нагоді креативно реалізований у соціологічних дослідженнях. Водночас кожний з них має приховані потенційні недоліки, які можуть становити свого роду пастки для дослідника. Тому, для того щоб ефективно використовувати ці способи для розпізнавання соціологічних проблем і оминати їхні приховані пастки, потрібно їх *всі одночасно і вміло* застосовувати у відповідних соціологічних дослідженнях. Тільки така, на мій погляд, інтегральна дослідницька технологія може забезпечити побудову більш-менш достеменного образу соціальних проблем, що хвилюють дане суспільство, є клопітливими для його членів.

Урок четвертий. Загрози і страхи як індикатори соціальних проблем

Загалом, якщо подивитись на якийсь каталог сучасних соціальних проблем, то початкові літери їхніх назв будуть охоплювати всю нашу абетку. Ось тільки деякі назви соціальних проблем, починаючи з літери "А": алкоголізм, бідність безробіття, екстремізм, забруднення оточуючого середовища, загроза техногенних катастроф, інвалідність, інфляція, корупція, наркоманія, низька народжуваність, положення біженців і вимушених переселенців, права і свободи людини і громадянина, проституція, самогубства, соціальна нерівність, фашизм тощо. В усьому світі цей невеличкий список соціальних проблем відносять до найбільш гострих і болючих. Зрозуміло, цей список може бути доповненим, бо різні країни мають свої специфічні, не менш гострі і болючі соціальні проблеми. Як правило, соціальні проблеми мають суто соціальне походження. Але водночас вони можуть мати і позасоціальне походження.

І дійсно, джерела виникнення соціальних проблем можуть бути різними, а ось щодо їхнього впливу на людське життя, то вони скрізь вважаються однаково небажаними і клопітливими.

В емпіричних соціологічних дослідженнях соціологи намагаються встановити міру (рівень) проблемності певного списку об'єктивних явищ, ситуацій, подій і практик. Для цього використовуються різні методики і техніки. Нижче наводяться дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, які були тримані в репрезентативних опитуваннях дорослого населення України в 2013 і 2016 роках. Міра (рівень) проблематичності даного списку явищ, ситуацій, подій і практик встановлювалась на підставі відповідей (оцінок) респондентів на питання: *“Як Ви вважаєте, чого люди зараз побоюються найбільше?”*.

Таблиця 1

Рівень проблемності 17 життєвих чинників і його динаміка за період 2013–2016 рр. (згідно опінії опитаного населення України) %

Життєві чинники	2013 (N=1800)	2016 (N=1800)	Зміна (%)
Зростання цін	79,6	81,1	+1,5
Безробіття	78,1	72,7	-5,4
Невиплата зарплат, пенсій тощо	75,4	61,1	-14,3
Зростання злочинності	49,3	51,4	+2,1
Зараження загрозовими для життя інфекціями	36,6	23,7	-12,9
Зупинення роботи підприємств	36,4	37,9	+1,5
Голод	29,8	38,8	+9,0
Масові вуличні безпорядки	18,6	28,1	+9,5
Наслідки аварії на ЧАЕС	18,5	11,9	-6,6
Холод в квартирі	18,4	29,4	+11,0
Встановлення диктатури в країні	18,3	20,3	+2,0
Розпад України як держави	14,4	32,5	+18,1
Міжнаціональні конфлікти	14,3	24,9	+10,6
Напад зовнішнього ворога на Україну	9,5	42,7	+33,2
Міжрелігійні конфлікти	8,6	11,2	+2,6
Повернення до часів застою	7,5	10,9	+3,4
Наплив біженців, переселенців і приїжджих	7,4	20,4	+13,0

Відомий український вчений Ю. І. Саєнко вважав, що опінія опитаних громадян щодо того, чого вони “зараз побоюються найбільше” відображає рівень їхнього *страху* відносно наведених життєвих чинників. І з таких тлумаченням опінії громадян у даному випадку можна погодитись. Дані *табл. 1* показують, то наші люди боялись у 2013 році, перш за все, зростання цін, безробіття, не виплати зарплат (пенсій), зростання злочинності, зараження загрозливими для життя інфекціями, зупинення підприємств, голоду. У середньому цих життєвих чинників боялись тоді 55,0% опитаних.

На мій погляд, страх – це внутрішній, психологічний стан людини. І це тільки одна сторона проблемності тих чи тих життєвих чинників. Інша їх сторона полягає в тому, що вони мають по відношенню до опитаних зовнішній, об’єктивний статус. Це означає, що вказані життєві чинники не тільки викликають страх у людей, але й самі по собі (за своїм станом) загрожують їхньому нормальному життю. Отже, міра (рівень) проблемності вказаних життєвих чинників обумовлюється двома змінними: *загрозами* нормальному життю людей та їхніми *страхами* перед цими загрозами.

У 2016 році головними загрозами нормальному життю опитаних, яких вони боялись найбільше, були: зростання цін, безробіття, не виплати зарплат (пенсій), зростання злочинності, нападу зовнішнього ворога на країну, голод, зупинення роботи підприємств, розпад України як держави. У середньому стану цих загрозливих життєвих чинників боялися тоді 52,7% опитаних.

Згідно з опінією респондентів, за період 2013–2016 рр. значуще підвищились такі загрози нормальному життю людей, як: напад зовнішнього ворога на країну (+33,3%), розпад України як держави (+18,1%), наплив біженців, переселенців (+13,0%), холод у квартирі (+11,0%), міжнаціональні конфлікти (+10,6%), масові вуличні безпорядки (+9,5%), голод (9,0%).

Натомість рівень проблемності деяких життєвих чинників як загроза нормальному життю людей знизився. Громадська думка, як і в першому випадку, реагуючи на реальність, змінює свої оцінки тих чи тих життєвих чинників. Так, за вказаний період знизилась, на думку опитаних, загроза нормальному життю людей з боку наступних життєвих чинників: не виплати зарплат, пенсій (–14,3%), зараження загрозливими для життя інфекціями (–12,9%), наслідки аварії на ЧАЕС (–6,6%), безробіття (–5,4%).

Загалом наведені дані соціологічного моніторингу Інституту соціології показують, що в опінії населення України головними соціальними проблемами визнаються *зростання цін, безробіття, не виплати зарплат (пенсій), зростання злочинності*.

Водночас політична нестабільність в суспільстві, анексія Криму з боку путінської Росії, військова АТО на сході країни обумовлюють, на думку опитаних, підвищення загрози нападу зовнішнього ворога на країну, розпаду України як держави, напливу біженців і переселенців. Тим самим загострення певних позасоціальних життєвих чинників перетворює їх в актуальні соціальні проблеми. Подальші життєві зміни покажуть динаміку загроз і страхів в повсякденному житті людей, актуалізацію і проблематизацію різних життєвих чинників. Систематичний соціологічний моніторинг це обов'язково зафіксує і допоможе реалістично оцінити зрушення в цій клопітливій області суспільного життя.

Короткі висновки

Ця невеличка аналітика соціальних проблем як предметного поля спеціальної соціології дає можливість здійснити деякі узагальнення:

- сьогодні під впливом культурно-цивілізаційних змін, технологічної революції, різноманітних невизначеностей, криз і ризиків відбувається загострення проблемного комплексу в усьому світі. При цьому загострюються і соціальні проблеми, які безпосередньо впливають на якість людського життя;

- в цих умовах у структурі соціологічних дисциплін актуалізується статус і функції спеціальної соціології соціальних проблем, котра займається вивченням їх генези, форм прояву і впливу на повсякденне життя людей. Відповідаючи на виклики часу, соціологія соціальних проблем стає теоретико-методологічним і методичним фундаментом соціальної політики і соціальної роботи в суспільстві;

- в науковій літературі соціальні проблеми визначаються наступним чином: це ті явища, ситуації, події та практики, котрі в соціумі визначаються небажаними, зустрічаються з критичними оцінками значного числа людей, яким уявляється, що небажане можна усунути чи подолати за допомогою колективної дії. Звідси для визначення будь-якої соціальної проблеми слід приймати до уваги наступні складові:

певні явища, ситуації, події, практики в повсякденному житті людей є небажаними (1); небажані явища, ситуації, події, практики викликають критику значного числа людей (2); те, що є небажаним, уявляється в соціумі можливим для усунення або подолання (3); те, що є небажаним, можна усунути або подолати за допомогою колективної дії (4).

• історія вивчення соціальних проблем нараховує сім теоретичних перспектив: соціальної патології, соціальної дезорганізації, ціннісного конфлікту, девіантної поведінки, соціального означення, критичну перспективу і конструкціоністську теорію. Кожна з цих теоретичних перспектив пов'язується зі специфічним трактуванням природи соціальних проблем, джерел їх виникнення та особливостей впливу на життя людей;

• в сучасній спеціальній соціології виділяються об'єктивістська і суб'єктивістська лінії аналітики соціальних проблем. При цьому вважається, що в даному відношенні більш плідно є синтетична аналітична модель, яка об'єднує потенціал об'єктивістської і суб'єктивістській ліній вивчення соціальних проблем;

• в емпіричних соціологічних дослідженнях застосовуються декілька способів розпізнавання та оцінювання соціальних проблем: опитування громадської думки; вивчення позицій (оцінок, висловлювань) осіб, які займають відповідальні управлінські посади; вивчення опінії експертів; вивчення позицій і дій соціальних рухів та ініціативних груп;

• аналіз даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України показують, що сьогодні громадська думка нашого населення визнає головними соціальними проблемами зростання цін, безробіття, невиплат і пенсій, зростання злочинності. Саме ці соціальні проблеми є основною загрозою нормального повсякденного життя наших громадян. В умовах політичної нестабільності та агресивних дій з боку путінської Росії підвищується, згідно з опінією опитаного населення, також загроза нападу зовнішнього ворога на країну, розпаду України як держави, напливу біженців і переселенців.

Джерела:

Богомяжкова Е.С. Социология социальных проблем: современное состояние и перспективы развития // Журнал социологии и социальной антропологии, 2015. – Т. XVIII. – № 3 (80). – С. 39 – 55.

Петухов В.Е. Трансформація розуміння соціальних проблем в інформаційному суспільстві / В.Е. Петухов // Ринок праці та зайнятість населення, 2011. - № 3 - С. 31-33.

Рущенко І.П. Соціологія злочинності. – Видавництво Національного університету внутрішніх справ. – Харків, 2001.

Саєнко Ю. Динаміка страху – тенденції на збурення // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. - Київ, 2015. – С. 211-218.

Симонова Т.М. Интегративный подход к исследованию социальных проблем // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2009. – Том XII. № 1. – С. 66.-74.

Социальные проблемы: конструкционистское прочтение: хрестоматия. Editor, Искэндэр Г. Ясавеев. – Publisher, Изд-во Казан. ун-та, 2007

Case C. What is Social Problem // Journal of Applied Sociology, 1924, Vol. 8, p. 268–273.

Gorlach K. Społeczne mechanizmy genezy i identyfikacji problemów społecznych // Czekaj K., Gorlach K., Leśniak M. Labirynty współczesnego społeczeństwa. – Katowice: Wyd. Śląsk, 1998. – S. 39–71.

Groenemeyer A. Wertideen und Wertberüge einer Soziologie sozialer Probleme // Soziale Probleme, 1996. Jg. 3, H. 2. – S. 71–93.

Frysztacki K. Socjologia problemów społecznych. – Warszawa: Scholar, 2009.

Fuller R., Myers R.R. The Natural History of a Social Problem // American Sociological Review, 1941. Vol. 6, p. 320–321.

Horton P. B., Leslie G. R. The Sociology of Social Problems. – New York, 1970.

Rubington E., Weinberg M.S. (eds.) The Study of Social Problems: Seven Perspectives. – N. 4.: Oxford University Press, 2003.

Anatoliy Ruchka

Kyiv, Ukraine

The Lessons of Sociology of Social Problems

The paper is devoted to the lessons of special sociology of social problems. The conceptual definition of social problems, their theoretical specification, the experience of their identification and assessment are discussed. On the base of sociological monitoring the factors of the population's threats and fears as the indicators of social problems and the changes of their actuality in current conditions are analyzed.

Keywords: *social problems, sociology of social problems, theory of social problems, identification and assessment of social problems, threats and fears as the indicators of social problems.*

Reference:

Bogomiakova E. Sociologia socialnych problem: sovremennoje sostojanie i perspektivy razvitija = Sociology of social problems: current state and prospects of development // Jurnal sociologii I socialnoj antropologii = Journal of sociology and social anthropology. – 2015. – V. XIII. – N 3. – S. 39–55.

Petuchov V. Transformacija rozuminnia socialnych problem v informacijnomu suspilstvi = Transformation of the understanding of social problems in the information society // Rynok I zajniatist` naseleння = Market and employment of the population. 2011. – N 3. – S. 31–33.

Rushchenko I. Sociologia zlochynnosti = Sociology of crime. – Charkiv, 2001.

Sajenko J. Dynamika strachu – tendencii na zburennia = Dynamics of fear – rising trends // Ukrainsk`e suspilstvo: monitoryng socialnych zmin = Ukrainian society: monitoring of social changes. – Kyiv, 2015. – S. 211–218.

Simonova T. Integrativnyj podchod k issledovaniju socialnych problem = An integrative approach to the study of social problems // Jurnal sociologii I socialnoj antropologii = Journal of sociology and social anthropology. – 2009. – V. XII. – N 1. – S. 66–74.

Socialnyje problemy: konstrukcionistskoje prochtenije. Chrestomatija = Social problems: constructional reading. Reader / Sost. Jasaveev I.G. – Kazan`, 2007.

Case C. What is Social Problem // Journal of Applied Sociology, 1924, Vol. 8, p. 268–273.

Gorlach K. Społeczne mechanizmy genezy i identyfikacji problemów społecznych // Czekaj K., Gorlach K., Leśniak M. Labirynty wspołecznego społeczeństwa. – Katowice: Wyd. Śląsk, 1998. – S. 39–71.

Groenemeyer A. Wertideen und Wertberüge einer Soziologie sozialer Probleme // Soziale Probleme, 1996. Jg. 3, H. 2, S. 71–93.

Frysztacki K. Socjologia problemów społecznych. – Warszawa: Scholar, 2009.

Fuller R., Myers R.R. The Natural History of a Social Problem // American Sociological Review, 1941. Vol. 6, p. 320–321.

Horton P.B., Leslie G.R. The Sociology of Social Problems. – New York, 1970.

Rubington E., Weinberg M.S. (eds.) The Study of Social Problems: Seven Perspectives. – N. 4.: Oxford University Press, 2003.

*Людмила Скокова
Київ, Україна*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАКТИК ЕВАЛЮАЦІЇ В КУЛЬТУРАЛЬНІЙ СОЦІОЛОГІЇ

Стаття присвячена особливостям становлення соціології евалюації в рамках нового міждисциплінарного поля студій оцінювання. Розглядаються основні напрями соціології евалюації як напрями культуральної соціології. Виокремлено основні праці північноамериканських і західноєвропейських дослідників, предметом яких є практики класифікацій, тестувань, селекцій в полях культурного виробництва і культурного споживання. Співставляються бурдєзійські і постбурдєзійські підходи до практик оцінювання. Підкреслюється, що сучасні прагматичні версії культурних практик оцінювань трактують їх як складне переплетіння зовнішнього (культурних репрезентацій, нормативних класифікацій щодо жанрів, смаків, стилей продукування / споживання культурних об'єктів) і внутрішнього (тілесності, емоційності, фонових знань, габітусу тощо), матеріального та індивідуального, діянь і висловлювань.

Ключові слова: *соціологія евалюації, культуральна соціологія, студії оцінювання, П. Бурдє, М. Ламон, А. Еньон, прагматична соціологія, практики продукування культури, практики культурного споживання, поле культури.*

Вже стало звичним описувати сучасні суспільства через протиставлення суперечливих, протилежно спрямованих процесів, зокрема «глобалізація / локалізація», раціоналізація / ірраціоналізація, індивідуалізація / комунітаризм, оприватнення / опублічнення тощо. Зрозуміло, що ці аналітичні конструкції виокремлюють полярні аспекти сучасних реалій, які переплітаються, співіснують, конфліктують і знаходять певні рішення в конкретних сферах соціального життя, зокрема, в освіті, науці, музейній справі, літературі, шоу-бізнесі, культурних індустріях тощо. Поля економіки, влади, культури є тісно

пов'язаними (П.Бурдье), процеси в субполях поля культури залежать від впливу ринку, курсу соціальної, економічної, культурної політики в державі, натомість культурні смисли, що їх продукують і поширюють продуценти і культурні посередники, здатні справляти не менший вплив на сприйняття і оцінку соціальних реалій, на реальну поведінку членів соціуму.

Соціальні, воєнні, економічні, фінансові кризи, будь-які надзвичайні події, стани “emergency” [Kostenko, 2014] стають відомими і доступними завдяки новітнім інформаційним технологіям, що поєднують країни всієї планети і показують їх на «глобальному» дисплеї через інституціональні і приватні екрани, доносячи новини всім зацікавленим. Новини наступного дня витісняють попередні у домени неактуального, минулого, а описи та інтерпретації цих фактичностей переходять до «відомства» істориків, статистиків, соціологів, маркетологів, письменників і т.д., що вписують їх в ту чи іншу графу, клітинку, стовбчик чи абзац галузевої звітності, наукової статті, а можливо – оповідання чи роману. Накопичення все більших обсягів інформації, в тому числі соціологічної, статистичної, її дигітальна форма, поява онлайн-даних, *BigData* спрощує доступність порівнянь різного кшталту як всередині країн, так і на регіональному, міжрегіональному, міжнаціональному рівні. Ці процеси підштовхують випрацювання індикаторів, критеріїв порівнянь (окремих професіоналів, підприємств та закладів, галузей, регіонів, країн тощо), які часто набувають числової форми і дозволяють унаочнити рівень досягнень, «успішності», «цивілізованості» тощо. Раціоналізація суспільного життя (М. Вебер) вже віддавна знаходить свій вираз у калькуляції, рейтингах, оцінюваннях різного виду. Відомі й критичні оцінки самих оцінювань і стандартизацій поведінки як гротескна «макдональдизація» всіх сфер життя, яка перетворює людину в обслуговуючий персонал машин (банківських автоматів, сканерів у супермаркетах, власних планшетів і смартфонів), а також в об'єкт чергового, вже дигітального паноптикому (Дж. Ритцер). Бали-оцінки випускників шкіл, абітурієнтів, студентів фіксуються в електронних щоденниках, відомостях і можуть оприлюднюватися в інтернеті, «бали» їх викладачів оцінює Google Scholar, додаючи до кожного пошукового запиту наукової статті кількість (або відсутність) цитувань. Письменників легко оцінити за тиражами і продажами книг, фільми – за виручкою від прокату, телепередачу – за її рейтингом на каналі – приклади легко примножувати. З'явилися й нові вимоги, наприклад працедавці оцінюють соціабельність і «благонадійність» потечієвих працівників за їх присутністю і активністю в соціальних мережах, конформністю висловлювань. Безперечно, державні і

міждержавні правоохоронні інституції значно розширили арсенал і базу своїх спостережень за громадянами через аналіз інтернет-активності.

Такий стан речей черговий раз актуалізував проблему самих засад оцінок, класифікацій, випрацювання стандартів для оцінювання в тій чи іншій галузі. Особливо делікатною є ця проблема в полях мистецтва, літератури, науки, освіти, в яких поява інновацій, новаторських і просто якісних продуктів / творів не пов'язана прямо із кількісними показниками, усередненими очікуваннями щодо досягнень працівників на певних етапах життя чи в певний проміжок часу. Хрестоматійними є приклади митців, чиї твори були маловідомими за життя, а нині коштують величезні суми (наприклад, В. Ван Гог), або маловідомих за життя науковців, які нині мають беззаперечний авторитет в соціальних і гуманітарних дисциплінах (наприклад, М.Бахтін). Ця напруга між потенційною можливістю не розглядіти талановиту особистість (пригадаємо історії про відмову зарахувати на навчання акторів чи співаків, які, тим не менше, в майбутньому стали знаменитими) або потенціал новаторської ідеї і необхідністю дисциплінувати всіх найманих працівників ринкової економіки, в тому числі й представників творчих професій, теж є, на нашу думку, вагомим імпульсом для актуалізації проблеми засад і механізмів оцінювання як культурної / соціальної практики. Актуальними в соціології культури і суміжних соціальних дисциплінах є пошуки *нових способів аналізу конструювання оцінок* результатів праці в полях культури (мистецькі, літературні твори, продукція культурних індустрій), легітимаций смаків, преференцій аудиторій, їх власних стратегій і тактик у процесі сприйняття пропонованої продукції. *Мета даної статті:* виявити особливості соціології евалюацій як елементу становлення міждисциплінарного напрямку студій евалюацій, а також в рамках руху культуральної соціології – через співставлення бурдєзійанських і постбурдєзійанських підходів.

Студії евалюації як новий напрям в соціальних дисциплінах

Соціологія оцінювання (*sociology of valuation and evaluation* – SVE) пов'язана із ширшим напрямом студій оцінювання (*valuation studies*), який залучає у свої ряди представників економічної, культуральної соціології, а також суміжних дисциплін – студій науки і технології (STS), менеджмента, культурної антропології, історії, філософії та ін. Здійснюються певні кроки з інституціоналізації напрямку: проводяться тематичні сесії на форумах і конференціях, виходять статті, збірники, присвячені цій проблематиці. Одна з останніх збірок «Моменти оцінювання» зосереджує доробок прагматичної

перспективи до оцінювання, зокрема в зв'язку з естетичним досвідом і практиками [Berthoin, 2015]. З 2013 р. почав виходити новий міжнародний часопис *Valuation Studies* (<http://valuationstudies.liu.se>) як майданчик для міжнародної дослідницької спільноти студій оцінювання. На сайті журналу визначено оцінювання таким чином: будь-яка соціальна практика, коли встановлюється, оцінюється, узгоджується, конструюється, оспорується вартість чи цінність (value or values) будь-чого. Ще з 1991 року виходить друком міждисциплінарний часопис *Research Evaluation*, присвячений проблематиці оцінок різноманітних наукових проектів на різних етапах їх реалізації.

Наявною є семантична багатозначність поняття оцінювання, яке може бути пов'язане з різними соціальними процесами і об'єктами, наприклад, оцінками вартості певних товарів у грошовому вираженні (мінова, споживацька вартість в економіці), з конструюванням стандартів для оцінок трудового чи навчального процесу (норми вироблення, оцінки, бали тощо), з конструюванням стандартів рівня розвитку країни (порівняння ВВП на душу населення, індекси люського капіталу, індекс дотримання громадянських прав і свобод тощо), а також з набуванням / втрачанням символічної вартості певними людьми (групами людей), об'єктами, ідеями / ідеологіями (цінності, репутація, символічний капітал, бренд, марка, авторитет, престиж, рейтинг, знаменитість, стигма, стереотипізація, «моральна паніка» як оцінки поведінки тощо).

Соціологія оцінювання в культуральній соціології

Осмислення світу людьми, приписування цінності / важливості певним його складовим здавна є у фокусі зацікавлень соціології культури, яка займається питаннями класифікацій, сигніфікацій, символізацій, типізацій, стереотипізацій [Ruchka, 2010]. Разом із тим нові стани сучасних суспільств, мінливість їх множинних культурних порядків, а також розширення діапазону методів і технік аналізу дозволяє нині розглядати напрям соціології евалюацій як окремий. В рамках руху культуральної соціології (Дж.Александр, Д.Інгліс) важливим уявляється завдання інтеграції розпилених за різними субдисциплінами знань щодо систем і засад селекції, оцінювання, приписування цінності, концентрації їх шляхом специфікації понять, а також проведення відповідних емпіричних досліджень.

Назву і доцільність виокремлення «соціології (е)валюації» пропагує американська дослідниця Мішель Ламон, представниця культуральної

соціології. Її праці останніх двох десятиліть часто були присвячені саме тематиці класифікацій і оцінювань і становлять вагомий внесок у розвиток напрямку. Вона брала активну участь в обговоренні критеріїв і стандартів в сфері якісної методології в міждисциплінарному полі соціології, культурної антропології, права, політичних та соціальних дисциплін [Lamont,2008] – проблематика, яка є актуальною і для вітчизнаної соціології. Інший предмет її зацікавлень – практики рецензування наукових досліджень, поданих на розгляд пропозицій проектів. Зокрема, підкреслено суперечності між оцінюваннями як результатами сліпого рецензування і відкритими колегіальними обговорюваннями переваг і недоліків проектів, залучення до експертних оцінок представників іншої, ніж розглядається, дисципліни, що посилює неупередженість [Lamont,2006]. Стали широко відомими дослідження на тему «як мислять професори», в яких розглядається вплив на формування експертних оцінок неформальних правил, стандартних параметрів оцінки, критерії визначення оригінальності тощо. Пропонується розвивати далі дослідження такого плану для поглиблення емпіричного розуміння специфічних особливостей експертної оцінки в гуманітарних науках в порівнянні з іншими дисциплінарними кластерами [Lamont,2013]. Одна з останніх її праць (спільно з колегами) присвячена безпосередньо огляду проблематики оцінювань у полі культуральної соціології [Beljean, 2015]. Вирішені в огляді напрями досліджень дійсно є ключовими у сучасному осмисленні переваг і недоліків традиційних підходів до конструювання і сприйняття класифікацій, канонів, оцінок культурних об'єктів різними акторами поля культури.

Бурдєз'яніські підходи до аналізу символічних класифікацій

Значний внесок у розвиток підходів до культурних класифікацій і оцінювань зробив П. Бурдє. Його концепт габітусу передбачає формування у людини усталеного набору диспозицій, які є системами класифікацій навколишнього світу, середовища, своєю чергою класифікуючи свого носія. Залежно від *обсягу і структури* культурного капіталу формуються смаки – диспозиції щодо сприйняття, вибору культурних продуктів, які є частково неусвідомлюваними, тому що інкорпорується у тіло і свідомість індивіда, вбираючи не лише явне, але й фонове, «практичне» знання у ході соціалізації / інкультурації [Bourdieu, 1984]. Культурне середовище, оточення розрізняється в різних соціальних стратах, сприяючи подібності соціальної і культурної позиції, а отже – гомології соціальної і культурної стратифікації в масштабах

суспільства [Skokova, 2015]. Відоме розрізнення «смаків розкоші» і «смаків необхідності» представників вищих, середніх, нижчих страт детально продемонстровано у знаменитій праці «Відмінності» (1979), матеріалом до якої слугували статистичні дані, результати кількісного опитування, аналіз преси, якісні інтерв'ю. Бурдьє переконливо показує, що вибори книг, музики, арт-творів, продуктів харчування, розваг, навіть мови, жестів і манери спілкування розрізняються (не лише серед представників соціальних страт, але й залежно від статі) і слугують символічними маркерами, що угрунтовують і підтверджують позицію представників тієї чи іншої групи в соціальному просторі. Смаки є гомологічними стосовно різних субполей, коротко кажучи, любителі опери не слухають шансон, і одночасно мають читати класику, а не бульварну літературу. Перехід на вищу сходинку соціальної драбини потребує значної корекції габітусу як усталеної системи диспозицій, що є можливим, але породжує т.зв. «розщеплений габітус» – поняття, запропоноване Бурдьє пізніше.

Важливим є поширення поняття гомології на поля продукування культури і поля культурного споживання [Bourdieu, 1993]. Жанри у різних субполях – літератури, музики, живопису тощо – розвиваються у відповідній системі реляції позицій продуцентів (в широкому сенсі) і споживачів. Це знаходить свій вираз у вписаності кожного з продуктів, творів культури за вимірами близькості до автономної частини певного субполя культури, що передбачає творчість за принципом «мистецтво для мистецтва», або наближення до гетерономної його частини, де впливовішими стають засади інших полей – ринку, влади тощо. Так само розрізняються й смаки публік – знавцям «високої» культури (легітимованої як така переважно інституційно) протистоять прихильники масової, популярної культури, яка комодифікується (вплив ринкових засад) або цензурується різними способами (вплив поля влади).

Отже, культурні практики продукування і споживання тісно пов'язані із виборами, оцінюваннями, (не)явними віднесеннями авторами і публіками того чи іншого твору до системи опозицій: «справжнє мистецтво vs. халтура», «якісний репортаж vs. джинса», «авангард, інновація, виклик vs. зрозуміле, доступне, життєве» і т.д. Зрозуміло, що такі оцінювання робити легше у ситуації, коли переважають усталені процеси репродукції культури, існують легітимні системи класифікацій, канонів, підтримувані інституціонально (освіта, медіа і т.д.), що й можна було виразно спостерігати у Франції початку 1970-х.

Постбурдєзїанська соціологія евалюації

Останніми десятиліттями активно розвиваються т.зв. постбурдєзїанські підходи до вивчення смаків, культурної партиципації населення, оцінювання творчості митців. Можна вирізнити декілька напрямів таких пошуків. Перший із них пов'язаний із *дослідженнями всеїдності* (omnivorousness) – термін, запропонований американським дослідником Річардом Пітерсоном (1933–2010). Він став з 1970-х промотором перспективи «продукування культури», трактуючи творчість митців як колективний процес, обумовлений організаційними та інституційними чинниками [Peterson, 2004]. Поширюючи свою увагу й на «авто-продукування» – сприйняття продуктів культури аудиторіями – він на основі кількісного аналізу культурних уподобань населення США зробив висновок про слабкі прояви гомології смаків представників вищих страт. Було схоже, що в цих стратах з однаковим задоволенням можуть слухати класичну музику і популярну, читати інтелектуальну прозу і детективи тощо. Пітерсон висунув тезу *всеїдності* як сучасної ознаки високого рівня культурного капіталу, своєрідної мультикультурності, толерантності смаків [Peterson, 1996]. Ця ідея породила величезну кількість опитувань і повторного аналізу масивів із даними щодо культурних смаків і практик населення в різних країнах [Skokova, 2013]. Результати не є однозначними. Одні дослідники дотримуються позиції, ближчій баченню Бурдє (переважання гомології соціальної і культурної стратифікації, тобто узгодженості соціальної позиції із культурними смаками і практиками, ширше – стилем життя певних груп). Інші – підтверджують явище культурної всеїдності, до того ж задіюючи вплив таких факторів як вік, стать, етнічна група, раса, на яких Бурдє менше зосереджував увагу. Схоже, що нинішні «смаки до розкоші» частково включають культурну всеїдність (як широку ерудицію, здатність перемикання культурних кодів серед груп з вищими обсягами культурного капіталу, особливо серед молодих освічених спеціалістів). Розмиванню чітких ідентифікацій і оцінок продуктів культури сприяють і ринкові стратегії циркуляції, проліферації, оновлення текстів культури, адаптація інновацій, субкультурних смаків культурними індустріями, доступність культурних об'єктів внаслідок дигіталізації та мережевізації, їх обертання в онлайн-спільнотах на основі вибудови рейтингів, створюваних самими користувачами «знизу» через уподобайки, поширення посилань у соціальних мережах, аматорські рецензії, показники продаж в інтернет-магазинах тощо. Разом з тим, один із висновків цих досліджень, пов'язаний із проблемою оцінювань і повсякденних класифікацій: культурні практики

продовжують слугувати підтриманню *символічних кордонів* між групами. Цю тезу яскраво ілюструє назва статті Б.Брайсон: «будь-що, лише не хеві-метал» – одна із відповідей респондента на питання про улюблену музику. Американська дослідниця стверджує, що такі оцінки своїх смаків неявно слугують меті підтвердження *символічної дистанції* від певних соціальних (расових) груп [Bryson, 1996].

Інший напрям до оцінювань і повсякденних смакових класифікацій розвиває французький дослідник Антуан Еньон, близький до підходу прагматичної соціології (Б.Латур, Дж.Ло, Л.Тевено, Л.Болтанскі). На основі багатолітніх досліджень у колі колег він розвиває т.зв. *соціологію аматорства*, показуючи, що культурний продукт сам по собі не можна визначити як належний до «високої культури» чи «популярної культури». Ці легітимні класифікації практично не діють на сприйняття твору, якщо вони не відомі / не цікаві реципієнтам. На основі експериментів (подібних до неструктурованих фокус-групових обговорень) він показує, що прослуховування фрагменту навіть визнаного класичного музичного твору (дійсно чудового, на його смак) справляє неоднозначне враження на різнорідну публіку, що зібралася на семінар. Слухачі з музикальною освітою намагалися задіяти свою кваліфікацію, описуючи почуту музику, але ніхто з них не впізнав автора, назву твору. Прихильники реп-музики оцінили твір як: «щось таке слухають мої батьки» [Hennion, 2008]. А.Еньон доводить на цьому прикладі, що музичний твір поза контекстом (усвідомленого вибору, наявності музичного слуха, тренуваного вуха, постійного задіяння в певну музичну культуру, співпадіння настрою, емоцій і певного твору) не відіграє жодної ролі.

Прагматична соціологія мистецтва звертає увагу на властивості об'єкта (в даному випадку музики) – що вона здатна робити у ситуації взаємодії, які ефекти справляти, які емоції викликати / блокувати, які провокувати тілесні зміни. А.Еньон як і інші сучасні дослідники «матеріального», використовує поняття «аффорданс» (*affordances*), тобто ті потенційні можливості, допустимості – що можна зробити з об'єктом з точки зору слухача / користувача. Вписані в об'єкт «сценарії» використання є матеріалізованими смислами (колискові відрізняються від маршей вже своїми назвами), які сприймаються як природні, належні і не потребують спеціальних рефлексивних зусиль. Сценарії приписують, що *належить* здійснювати з даним об'єктом (навіть чи можна заколисати дитину бравурним маршем). Музика – складний культурний об'єкт (недарма П.Бурдье вважав, що саме музичні смаки є важливими розрізнявальними маркерами соціальної / культурної позиції).

Втім, таким же складним культурним об'єктом, за Еньоном, є витримане, коштовне вино [Hennion, 2004]. Лише людина, яка тренувала свій смак, вчилася *тестувати*, розрізняти тонкі відтінки смаку, здатна вступити у складний процес афорданса як дій, які потенційно *можна* здійснити з об'єктом, розкриваючи назовні його властивості. Чи зможе не-гурман, пригубити *цінне* вино і зрозуміти його смак, відчутти все багатство барв і відтінків? Чи зможе він здійснити процеси оцінювання, класифікацій, сигніфікацій, які демонструють нам сомельє чи аматори, які присвятили своєму хобі довгі години свого часу життя? Чи кожному зможе вино розкрити свій потенціал, показати всю складність своєї сутності?

Цей напрям постбурдєз'янської прагматичної соціології аматорства, соціології мистецтва зосереджується на даних етнографічних спостережень, групових дискусій, повсякденних розмов, неструктурованих інтерв'ю для переходу від розуміння оцінюваного, поцінованого, осмислюваного як складного ланцюга взаємодій людей і об'єктів, *human* і *non-human*, сприйняття культурних об'єктів не лише через рамку інституційно трансльованих культурних кодів, усталених конвенційних систем класифікацій, але як результат взаємодії телесних, когнітивних, емоційних станів людини і тих «сценаріїв» і потенційних «можливостей» (*affordances*) матеріальних актантів, актуалізованих в певному просторі і часі.

Соціологія евалюацій (як культурних практик оцінювання) є новим напрямом в рамках широкого руху культуральної соціології. Нині вона робить все виразніші спроби більш чітко виокремити предмет, вокабуляр, методи своєї субдисципліни в ширшому полі студій евалюацій. Дослідження оцінювань як соціальних явищ класифікацій, сигніфікацій, типізацій, приписувань цінності тим чи іншим культурним об'єктам все частіше трактується процесуально: як контингентно виникаючі фігурації дій / взаємодій людського і матеріального; як напруга між «діяннями» і «висловлюваннями» у практиках оцінювання, як переплетіння / мережі символічного, тілесного, когнітивного, матеріального, діяльнісного.

Джерела:

Beljean S. A post-Bourdiesian sociology of valuation and evaluation for the field of cultural production / Stefan Bejean, Phillipa Chong, Michele Lamon

// Routledge International Handbook of the Sociology of Art and Culture / (eds.) Laurie Hanquinet, Mike Savage. – Routledge, 2016.

Berthoin A. et al (ed.). Moments of Valuation. Exploring Sites of Dissonance / Edited by Ariane Berthoin Antal, Michael Hutter, David Stark. – Oxford University Press, 2015.

Bourdieu P. Distinction: A social critique of the judgment of taste. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984 [1979].

Bourdieu P. The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature / Pierre Bourdieu. New York: Columbia University Press 1993.

Bryson B. Anything but heavy metal: Symbolic exclusion and musical dislikes / Bethany Bryson // American Sociological Review. – 1996. – V. 61. P. 884–899.

Hennion A. Listen! / Antoine Hennion // Music and Arts in Action. – 2008. – Volume 1. – Issue 1. – P. 36–45.

Hennion A. Pragmatics of Taste / Antoine Hennion // Mark Jacobs, Nancy Hanrahan (eds.). The Blackwell Companion to the Sociology of Culture. – Oxford/Malden: Blackwell. – 2004. – P. 131–144.

Костенко Н. З приводу спостереження за примхами культури // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2014. – № 4. – С. 113–132.

Lamont M. Beyond Blind Faith: overcoming the obstacles to interdisciplinary evaluation / Michèle Lamont, Grégoire Mallard, Joshua Guetzkow // Research Evaluation. – 2006. – V.15(1). – P. 43–55.

Lamont M. Report on Workshop on Interdisciplinary Standards for Systematic Qualitative Research. Cultural Anthropology, Law and Social Science, Political Science, and Sociology Programs / Lamont, Michele, Patricia White. – National Science Foundation, 2008.

Lamont M. Revisiting How Professors Think across National and Occupational Contexts / Michèle Lamont // Papers : revista de sociologia. – 2013. – V. 98 (3). – P. 587–591.

Peterson R. A. Changing highbrow taste: From snob to omnivore / R.A. Peterson, Kern R. M. // American Sociological Review. – 1996. – № 61(5). – P. 900–907.

Peterson R.A. The production of culture perspective / Richard A. Peterson, N. Anand // Annu. Rev. Sociol. – 2004. – №30. – P. 311–334.

Ручка А. Субкультури як соціологічний конструкт // Субкультурна варіативність українського соціуму / За ред. А.Ручки, Н.Костенко. – К.: ІСНАНУ, 2010.

Скокова Л.Г. Концепт omnivorousness у дослідженні динаміки культурних практик // Соціальні виміри суспільства. Вип. 5. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2013. – С. 546–566.

Скокова Л.Г. Сучасні дослідження культурних практик: гомологія vs гетерологія // Мінливості культури: соціологічні проєкції [Н.Костенко, А.Ручка, Л.Скокова та ін.] / за ред. Н.Костенко. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2015. – С. 76–111.

Lyudmyla Skokova
Kyiv, Ukraine

Investigation of the Practice of Evaluation in Cultural Sociology

The paper is devoted to peculiarities of sociology of evaluation under the new interdisciplinary field – valuation studies. The main areas of sociology of evaluation as a subfield of cultural sociology are analyzed. The practices of classifications, testing, selections in the fields of cultural production and cultural consumption are subjects of some Western and European researchers. Bourdieusian and Post-Bourdieusian approaches to evaluation practices are matched. It is emphasized that the pragmatic version of cultural practices of assessments are interpreted ones as a complex networks of external (cultural representations, classification of genres, tastes, styles in the fields of production / consumption of cultural objects) and internal (body, emotion, tacit knowledge, habitus, etc.), material and individual, doing and saying.

Keywords: *sociology of evaluation, cultural sociology, valuation studies, P. Bourdieu, M. Lamont, A. Hennion, pragmatic sociology, cultural production practices, cultural consumption practices, field of culture.*

R e f e r e n c e :

Bejean S. A post-Bourdieusian sociology of valuation and evaluation for the field of cultural production / Stefan Bejean, Phillipa Chong, Michele Lamon // *Routledge International Handbook of the Sociology of Art and Culture* / (eds.) Laurie Hanquinet, Mike Savage. – Routledge, 2016.

Berthoin A. et al (ed.). *Moments of Valuation. Exploring Sites of Dissonance* / Edited by Ariane Berthoin Antal, Michael Hutter, David Stark. – Oxford University Press, 2015.

Bourdieu P. *Distinction: A social critique of the judgment of taste.* – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984 [1979].

Bourdieu P. *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature* / Pierre Bourdieu. New York: Columbia University Press 1993.

Bryson B. Anything but heavy metal: Symbolic exclusion and musical dislikes / Bethany Bryson // *American Sociological Review.* –1996. – V. 61. – P. 884–899.

Hennion A. Listen! / Antoine Hennion // *Music and Arts in Action.* – 2008. – Volume 1. – Issue 1. – P. 36–45.

Hennion A. Pragmatics of Taste / Antoine Hennion // Mark Jacobs, Nancy Hanrahan (eds.). *The Blackwell Companion to the Sociology of Culture*. – Oxford / Malden: Blackwell. – 2004. – P. 131–144.

Kostenko N. Z pryvodu sposterejennia za prymchamy kultury = Regarding monitoring the whims of culture // *Sociologia: teoria, metody, marketyng* = *Sociology: theory, methods, marketing*. – 2014. – № 4. – С. 113–132.

Lamont M. Beyond blind faith: overcoming the obstaclesto interdisciplinary evaluation / Michèle Lamont, Grégoire Mallard, Joshua Guetzkow // *Research Evaluation*. – 2006. – V.15(1). – P. 43–55.

Lamont M. Report on Workshop on Interdisciplinary Standards for Systematic Qualitative Research. Cultural Anthropology, Law and Social Science, Political Science, and Sociology Programs / Lamont, Michele, Patricia White. – National Science Foundation, 2008.

Lamont M. Revisiting How Professors Think across National and Occupational Contexts / Michèle Lamont // *Papers : revista de sociologia*. – 2013. – V. 98 (3). – P. 587–591.

Peterson R. A. Changing highbrow taste: Fromsnob to omnivore / R.A. Peterson, Kern R.M. // *American Sociological Review*. – 1996. – № 61(5). – P. 900–907.

Peterson R.A. The production of culture perspective / Richard A. Peterson, N. Anand // *Annu. Rev. Sociol.* – 2004. – №30. – P. 311–334.

Ruchka A. Subkultury iak sociologichniy konstrukt = Subcultures as a sociological construct // *Subkulturna variatyvnist' ukrain'skogo sociumu* = *Subcultural variability of Ukrainian society* / A.Ruchka, N.Kostenko. – Kyiv: IS NAN of Ukraine, 2010.

Skokova L. Koncept omnivorosness u doslidjenni dynamiki kulturnykh praktyk = Omnivorosness concept in the study of the cultural practices dynamics // *Socialni vymiry suspilstva. Vyp.5.* = *The social dimensions of society. Vol. 5.* – Kyiv: IS NAN of Ukraine, 2013. – P. 546–566.

Skokova L. Suchasni doslidjennia kulturnykh praktyk: gomologia vs geterologia = Contemporary studies of cultural practices: homology vs heterology // *Minlyvosti kultury: sociologichni proekcii* = *Variability of culture, sociological projection* [N.Kostenko, A.Ruchka, L.Skokova] / Kostenko N. (ed.). – Kyiv: ISNAN of Ukraine, 2015. – P. 76–111.

*Любов Мацько, Оксана Мацько
Київ, Україна*

ЛІНГВОПОЕТИКА ЯК СИСТЕМА ХУДОЖНІХ ЗАСОБІВ МОВООБРАЗІВ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

*Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі.
Ліна Костенко*

У статті розглядається ментально-художній зміст лінгвістичних одиниць сучасної поетичної терміносистеми, що широко використовуються у лінгвостилістичному, літературознавчому, лінгвокультурологічному аналізах української культури як з погляду ідейно-тематичного змісту, так і з позицій естетичного бачення мовних форм та впливу їх на учнів, студентів, слухачів, читачів.

Ключові слова: *лінгвокультурологія, лінгвопоетика, лінгвокультурологічний аналіз, лінгводидактика, тропи.*

Актуальність постановки теми лінгвокультурологічного дослідження нині посилюється нагальною потребою у вищій і середній освіті формувати національну українськомовну особистість на високих морально-етичних і художньо-естетичних зразках світової, європейської і рідної української культур, літератур та мов. Категорія «особистість» є основною у лінгвокультурології, бо вона її творець, носій і поширювач.

Мета статті: подати стислий опис основних понять традиційної поетики, успадкованих українською лінгвістичною культурою і поширених у сучасній лінгвокультурології.

Постання національного світогляду започатковується передусім засобами рідної мови, її лінгвокультурологією: «яка вивчає зв'язок мови з культурою; відтворення мовними засобами явищ культури; процесу етнічної ідентифікації

індивіда; взаємодію мови, етнічного менталітету та культури [Євтух, 2009, с. 92].

Особистість характеризується за її ціннісними орієнтаціями, ментальністю, когніцією, соціальним досвідом, поведінковою діяльністю, культурою власного мовлення. Тому лінгвокультурологія має тісно співпрацювати з лінгводидактикою.

Поетика – один з найдавніших термінів у риториці, мовознавстві, літературознавстві, в інших видах культури. В основі його лежить давньогрецьке слово *poietike* – майстерність творення (відроїєб – роблю, творю). Поетика є і повинна бути ознакою кожної творчої діяльності, бо це найдоцільніше і найкраще (найобразніше) втілення досконалої раціональної, реальної, предметної думки, ідеї, концепції, концепту, поняття, образу, процесу. Для цього автори вдаються до створення художніх образів і пошуку засобів та форм їх вираження.

У філологічних науках в поезії вбачають мистецтво слова, ритмічно організованого художнього мовлення, переважно поезії, в ній поетика найповніше втілюється. Слід зважати й на те, що на ранніх етапах розвитку література послуговувалася апелятивним, переважно віршовим і речитативним мовленням (живий епос, проповіді, античні драми, середньовічні героїчні пісні, легенди, билини). Це частково сприяло й поетизації пізнішої епічної (прозової) літератури з виразною логічною (раціональною) структурою змісту.

Поетизм – слово, зворот (троп), словосполучення, прецедент ний текст особливого естетичного змісту, що створює у читачів враження чарівності, привабливості, викликає стан духовного піднесення, особливого переживання, глибокого проникнення у зміст тексту [Літературознавчий словник-довідник, 1997, с. 557]. Українська мова (в літературному, народнорозмовному і діалектному виявах) на усіх рівнях своєї структури (фонічному, фонематичному, морфемному, словотвірному, морфологічному, лексико-семантичному, лексико-морфологічному, лексико-синтаксичному, лексико-фразеологічному, лексико-стилістичному, текстотворчому, мовнокомунікативному) надає мовцям невичерпні можливості авторського використання мовних засобів для створення текстів лінгвокультурологічної цінності. Поетику мови і науку про неї називають лінгвопоетикою.

Предметом лінгвопоетики стають ті мовні одиниці, їх ознаки, функції (вербальні і текстові), що силою інтенції й авторського таланту в результаті творчої діяльності перетворюються в образно-художні засоби тексту. Це передусім такі моделі організації звукового потоку, які надають художньому

тексту конотації поетизму. Версифікація (англ. versification від лат. versificatio – versus вірш і facio – роблю) – це мистецтво віршування за правилами, що виробилися на фоноритмічних законах даної мови практичною творчою діяльністю авторів – попередників і закріпилися переважно пісенно-поетичним досвідом. Інструментування (англ. instrumentation від фр. Instrumentationverbae) – це способи відбору і комбінування звуків, здатних надавати тексту певного звукового ладу з бажаним емоційно-експресивним забарвленням: алітерація, асонанс, звукопис (звуконаслідування).

Український мовознавець, літературознавець і культуролог Юрій Шевельов (Шерех) пояснював поетизм так: «Поетизми – це слова й мовні конструкції, які чужі розмовній чи діловій мові, які характеризують специфічно поетичну мову і плекають її як окремий тип мови в межах, звичайно, загальнонаціональної мови, дуже часто як жест протиставлення буденності буденної мови, як вірність віковій традиції, як виклик. Поетизмами можуть бути старі, архаїчні вирази, новотвори самого поета тощо. Єднає їх тільки протиставлення пересічності, щоденності. ...До поетизмів належить і ораторська інтонація з її анафорами й паралелізмами..., пишна гра метафор... А може найбільше творить загальне враження високості стилю й високостів духа неокреслення ...загальне не називання справжньої теми вірша...» [Шерех, 1998, с. 120].

Поетичність – це також загальний чуттєвий тон тексту, створений цілою низкою взаємозумовлених образно-виражальних засобів – тропів і фігур, гарних семантичним змістом і мелодійних формою та розміром. Яскравим прикладом такої поетичності можна назвати поезію Івана Франка збірки «Зів'яле листя», в якій «Кожний вірш, кожна строфка, навіть стрічка кожна так мистецьки вирізьблені, всі картини так принадно змальовані, всі скалі почувань людської душі так артистично згармонізовані» [Крушельницький, 2007, с. 24]. Наприклад: *Чого являєшся мені у сні? Чого звершаєш ти до мене чудові очі ті ясні, сумні, немов криниці дно студене? Ой ти дівчино, з горіха зерня, чом твоє серцеколюче терня? Чом твої устонька тиха молитва, а твоє слово остре, як бритва?*

Літературознавство і мовознавство традиційно визначало поетику як: науку про поетичну діяльність, її форми і види; про побудову, лад художніх творів; про систему зображувально-виражальних засобів, зумовлених ідейно-естетичними інтенціями автора; про поезію як мистецтво; про естетику словесної творчості [Літературознавчий словник-довідник, 1997, с. 557].

Мовознавчий зміст поетики розкрито в енциклопедії «Українська мова» у кількох аспектах: а) «як мистецтва слова: становлення та еволюція

літературних родів і жанрів, течій і напрямів, стилів і методів»; б) як спадщини античності Греції, Риму, Індії, Китаю, «Поетики» Арістотеля (IV ст. до н.е.) та праць інших видатних вчених; в) як використання спадщини греко-візантійської риторики в освіті Київської Русі (стаття Георгія Хіровоска про тропи і фігури мови «Объ образѣхъ» у «Ізборнику Святослава» 1073 р.) в ранньо- і середньоукраїнських книжників, учителів у школах, колегіумах, університетах, академіях, монастирях, храмах, коли поетика входила до складу семи вільних наук; г) як сукупності художньо-естетичних і стилістичних засобів, які визначають своєрідність жанру і стилю художнього тексту певного мистецького твору, систему його лексико-граматичних засобів, специфіку звукової інструментовки, синтаксичну структуру, ритміку, тропи і фігури, що увиразнюють смисли і чуттєві враження.

В ранньоукраїнську книжну культуру поетика прийшла з Європи разом з християнством і риторикою, хоча українська міфологічна риторика зароджувалася в першопочатках етносу протягом віків. Для парафіяльних, монастирських, братських шкіл, а потім для колегій, університетів, академій, готувалися і використовувалися курси поетики (піїтики), гомілетики (християнської поетики) старослов'янською, книжною давньоукраїнською, грецькою, латинською мовами. У XVII-XVIII ст. у Києво-Могилянській колегії було багато праць з поетики, риторики, написаних латинською мовою київськими авторами: Феофана Прокоповича «Deartepoetica» («Про поетичне мистецтво»); Митрофана Довгалевського «Hortuspoeticus» («Сад поетичний») та інш.

Основним у лінгвопоетиці є поняття поетичної мови. Ним охоплюється: а) віршова мова (мова віршованої поезії у протиставленні її прозовій мові) та б) мова всієї художньої літератури як основний репрезентант естетичної функції національної літературної мови і мовного вираження інших видів національної культури.

Основною ознакою поетичної мови є її естетична функція, яку комплексно, системно здійснюють мовно-виражальні засоби усіх рівнів мови тексту, створюючи ефект художнього, високого стилю, відмінного від побутового, буденного спілкування. Такій функції і художньому задуму автора підпорядкована віршова форма тексту, звукова інструментовка, високочастотна поетична лексика (*небо, зоря, місяць, барвінок, калина, сокіл, орел, рушник, доля, серце*), яка окрім того, що, за словами І.Я.Франка, «сама по собі» є поетизмами, створює жанрово-стильовий колорит. У ньому семантизуються інші лексеми, переосмислюються слова–поняття, виникають і закріплюються за

ними нові асоціації, набуваються конотації, актуалізується синтаксична структура, виникають нові словосполучення, формуються смислові структури, образи-концепти.

Найвиразнішим засобом поетичної мови є поетична лексика – поетизми. Основну її частину складають слова з додатковим емоційно-експресивним стилістичним забарвленням та традиційні образи античної і світової поезії, кольороназви, етнографізми, старослов'янізми, фольклоризми, архаїзми, лінгвокультуреми як носії загальнолюдського національного-культурного компоненту, неологізми, оказіоналізми. Всі вони покликані передавати почуття захоплення, піднесення, ліризму, урочистості, краси: *веселка, серпанок, обрій, явір, тополя, сад, радість, блакить, білява хата, молода дівчина, хоробрий козак* (Прометей, Геракл) та інш.

Стилістичне значення поетичної лексики зумовлюється її усталеним символічним змістом, асоціативними зв'язками з попередніми текстами, багатовіковою традицією використання їх у поетичних текстах на фоні нейтральної лексики. Те, як набираються слова протягом свого життя змісту і барв, визначний естетолог Михайло Бахтін пояснив так: «Життя слова в переході із уст в уста, із одного контексту в інший контекст, від одного соціального колективу до іншого, від одного покоління до другого покоління. При цьому слово не забуває свого шляху і не може до кінця звільнитися від влади тих конкретних контекстів, у які воно входило» [Бахтин, 1986, с. 349].

У сучасній лінгвостилістиці, літературознавчій стилістиці, лексикології називають переважно кілька тропів: метафору, метонімію, синекдоху, епітет, порівняння, що виникають в результаті семантико-функціонального переносу значень слів. Існують пошуки першотропа, тобто одного основного, первородного, якому б мали підпорядковуватися інші як його різновиди, бо вже давно помічено, що вони споріднені і взаємоперехідні. Цю думку висловив ще в 1910 році у праці «Символізм» російський поет Андрій Бєлий: «форми зображальності невіддільні одна від одної: вони переходять одна в одну...; один і той же процес живописання, через перехідні різні фази, постає перед нами то як епітет, то як порівняння, то як синекдоха, то як метонімія, то як метафора...».

Були і є спроби звести всі тропи до метафори як основного, вихідного тропу, наприклад, до метонімії (Умберто Еко) і навіть до синекдохи (Група m).

Основними спільними ознаками тропів є їх аналогійний характер і паралогічність, тому що перенос відбувається за аналогією і що він є ніби логічною помилкою. Але логічна помилка є такою, що відкриває нові риси явища і збагачує читача новими знаннями. Наприклад: *(глобус капусти, конвертики хат* (Л.Костенко); *жоржини хмар* (В.Свідзінський); *вечори з*

Євангелія (Б.-І. Антонич); *в'язали мислі у тугий сніпок* (М.Осадчий); *вишня колише гілкою світ, сонце снідає росою, вишня пасе солов'я, метелик білим рукавом утерся* (Т.Мельничук).

Здатність мови до постійного творення тропеїчності робить її багатшою на переносні конотативні значення й відтінки, динамічнішою у розвитку, свіжішою і образнішою для сприймання.

Метафора – це основний найпоширеніший і найпродуктивніший у риториці і стилістиці троп, а тому найбільше відомий мовцям і найбільше досліджений саме філологами [Кравець, 2012, с. 409].

Намагаючись докопатися до суті метафори, дослідити її природу і механізм такого продуктивного процесу, як метафоризація, вчені висловлюють різні думки стосовно того, чим є метафора, що лежить в її основі [Теория метафоры, 1990, с. 512] – порівняння, аналогія, тотожність чи подібність. І те, що кожний дослідник має рацію, бо аналізований ним матеріал дає підстави йому висловити саме таку думку, уже переконує нас у тому, наскільки складним і різноаспектним явищем є метафоризація і наскільки розгалуженою і багатовимірною є метафора як троп. Осип Мандельштам вважав, що «тільки через метафору розкривається матерія, бо немає буття без порівняння, бо й саме буття – це порівняння» [Мандельштам, 1967, с. 83]. Звичайно поет, мабуть, мав на увазі порівняння у широкому розумінні цього поняття, яке включає в себе і зіставлення.

Порівняння має тричленну структуру: суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння і ознака, за якою відбувається порівняння: *дівчина гарна, як калина*. Метафора відрізняється від порівняння тим, що в ній третій член (ознака) не названий, він тільки угадується як «привид», а тому нечіткий, розсіяний. Це залишає великий простір для творчого уявлення слухача (читача) самому «вгадати» ту ознаку, яку автор «бачить» або «хоче бачити» і яку може читач сприйняти (*дівчина така свіжа, як калина; дівчина така ніжна, як калина; дівчина така красива, як калина*).

Метафори класифікуються за двома принципами: традиційним риторичним і лексико-граматичним.

За традиційним риторичним принципом серед метафор виділяють такі:

- стерті метафори, або загальнономвні, такі, в яких уже стерлася свіжість, несподіваність асоціативного зв'язку між віддаленими предметами. Їх вживають усі мовці, не відчуваючи фігуральності, відхилення. Значення цих метафор у сучасній мові стає ніби прямим: *ніжка стола, носик чайника, вушко голки, ручка дверей*;

- до стертих метафор близькими є фразеологічні метафори, або метафори - формули: *пуд солі з'їсти, сіль землі; камінь за душею, наріжний камінь, камінь спотикання; нагріти руки, тягти руку, мати руку, своя рука владика, дати по руках, під гарячу руку, їсти очима* тощо;

- різку метафору можна побудувати на протилежному полюсі асоціацій, на протиставленнях: *смертельне життя, стара новація*. Ця метафора вражає новизною, несподіваністю і непередбачуваністю асоціативного зв'язку. На перший погляд, такого зв'язку ніби немає. Тільки на фоні дискурсу, добре знаючи текст і підтекст, поміркувавши, повіриш у істинність його:

Цей став повіслений, осінній, чорний став, як антрацит видінь, як креміль крику вилискує Люципера очима. І не спіши вперед, бо чагарями спогадів прослалася твоя дорога дальня. (В. Стус) Отаке ти, людське горе, отака ти, чорна хлань, демократіє свободи і свободо німувань. (В. Стус)

Розгорнена метафора включає в себе кілька метафоризованих компонентів і покриває більший семантичний простір у висловленні.

Зажурених двоє віч, Криві терези рамен, гербарій дзвінких долонь – з ночі. Ти десь живеш на призабутім березі моїх змілілих пам'ятей. Блукаєш пустелею моїх молодощасть, як біла тінь суворой скорботи. Наді мною синє віко неба: сіро-чорна шлакова труна геть обшила душу. (В. Стус)

Метафора з часів античної риторики й філософії була і є в центрі уваги вчених-лінгвістів, філософів, психологів, бо це один із основних шляхів пізнання реальності шляхом перенесення понять з однієї сфери в іншу: від конкретно-чуттєвої до абстрактної, від матеріальної до духовної. Метафору можна назвати логікою в образі, настільки точно вона може передати суть обраного явища, субстанції в образі.

Метафора є в науці, культурі, освіті. В усі часи розвитку інформаційних технологій, інтенсивного розвитку реклами, коли вимагається короткий, чіткий, але ємкий і образний словесний текст, який би швидко запам'ятався, засвоївся і спрямував увагу саме на цей, актуалізований предмет, роль метафори у мовному спілкуванні зростає. Визначний філософ і письменник Х. Ортега-і-Гассет вважав, що метафора подовжує «руку» інтелекту, її роль у логіці можна уподібнити до вудочки на рибалці чи рушниці на полюванні.

Метафора виконує кілька функцій: пізнавальну, номінативну і образну. Метафорою користуються для опису і пояснення складних явищ у процесі наукового дослідження. В результаті сформувався цілий клас наукових метафор.

Метафору використовують як назву для нових предметів, речей, явищ: *мишка* (для управління комп'ютером), *лапка* (у швейній машині), *собачка*

(деталь), *кросівки, вітрівка, в'єтнамки, бікіні* та багато інших. Так виникають загальномовні метафори, які через часту вживаність і поширеність втрачають свою фігуральну ознаку, і навіть можуть термінологізуватися.

Проте найбільше помітною і використовуваною є первинна і основна функція метафори – образна. Вона здатна швидко й точно активізувати перцептивні можливості слухача, викликати спрогнозований відгук у свідомості й почуттях.

Вміння мовця творити свої, оригінальні метафори – це великий талант. Про це говорив ще Аристотель, вважаючи талановитими тільки тих письменників, які творили гарні метафори. Навчитися метафоризувати важко, але можливо. Механізм конструювання метафори складається з кількох етапів.

Перший етап – це формування ідеї і пошук основного образу для її вираження – суб'єкта метафори.

Другий етап – пошук додаткового об'єкта, який міг би стати образним компонентом і збудити у свідомості слухача певну асоціацію – об'єкта метафори.

Третій етап – це синтез вибраних суб'єкта і об'єкта, при якому, поєднуючи й узгоджуючи ознаки обох, створюють новий образ на фоні лексичної достатності тексту. Контекст має «підтримати» метафору.

Як приклад, можна навести пошук і створення метафори для рекламування мобільного телефону «Нокія», описані А.Бичковою у ж. «Реклама»:

Ознаки об'єкта:

- мініатюрний
- забезпечує постійний зв'язок
- надійність
- відома торгова марка
- престижний
- зручний, простий для використання

Асоціації, що виникли за аналогією до цих ознак:

- іграшка, метелик, птах
- бути завжди наготові, контролювати, непомітно поряд, дім, батьківщина
- не підведе, можна йти в розвідку
- популярний образ, радість впізнання, зірка, герой фантазій, супермен
- крок до успіху, впевненість у собі, супермен
- завжди зі мною, ти не один в лісі і полі

Наступний етап – зіставлення між собою асоціацій, в результаті чого народилася розгорнена метафора, в якій використано образні аналогії:

мініатюрний – птах
 постійний зв'язок – мобільний телефон
 надійність – не підведе, Штірліц
 відома торгова марка – популярний герой
 престижний – супермен
 зручний – ти не один (а з телефоном)

У результаті відбору варіантів метафора втілилася в такий рекламний малюнок: Штірліц на фоні весняного неба з мобільним телефоном у руці мрійно дивиться за журавлями. Внизу напис; «Краще «Нокія» в руці, ніж журавлі в небі», модифікований з відомої приказки «Краще синиця в жмені, ніж журавель у небі».

Синестезія (гр. sunaisthesis – одночасне сприйняття) – різновид художньої метафори, побудований на поєднанні лексем, що позначають різні сфери чуттів або щось сприйняте одночасно різними органами відчуттів (кольору, смаку, дотику, звуку, форми тощо). В результаті синестезії утворюються синтетичні художні образи з акустичними компонентами: *Коливалося флейтами Там, де сонце зайшло; Гей над дорогою стоїть верба, Дзвінки дощові струни ловить.* (П.Тичина)

Метонімія (від гр. metonymia – перейменування) – це троп, основу якого складає заміна одних назв іншими на ґрунті суміжності їх значень: *золото у вухах* (замість: золоті сережки чи сережки з золота), *кришталь на столі* (мають на увазі вироби з кристалю), *столове срібло* (прибори зі срібла), *вивчали Шевченка* (твори Шевченка), *подай математику* (підручник з математики), *зібралася вся школа* (учні й учителі школи), *відділ у відпустці* (співробітники відділу).

Метонімія справляє враження мовлення «навпростець» і є стильовою рисою живої розмовної мови. Як компресована, згорнена номінативна структура метонімія зручна для використання в усному мовленні, відповідно продуктивна, стилістично експресивна і не виходить за межі стильових норм. Нікого не дивують в розмовній мові вирази, на зразок: *міністерство згодне, район знайшов кошти, інститут підтягнувся, його знає весь будинок, село мовчало* тощо. Писемна мова рідше послуговується метонімією.

У художньому тексті метонімія цікава тим, що ніби вихоплює і висвітлює найважливіше слово, на ньому фокусує увагу. Наприклад: *Кругом листочки обведу та й списую Сковороду* (Т.Шевченко); *Через сліпучу призму пекторалі тепер для нас всі скіфи золоті. Бо як вони свій епос не створили, чи нам його не трапилось гортать, – то (що ж лишилось?) Піднімати брили. Історію по*

золотучитать; В тіні олив, закохані в Елладу, де птиця фенікс ще раз ожила, ми, юні пташенята того Саду, пили мистецтво з періоджерела (Л.Костенко).

Метонімія може поширюватися епітетом, який і вказує на предмет метонімічного переносу. Наприклад, *чайний жаль* (замість крик): *А десь же є і степові кринички, і степові озерецька, і чайний жаль над ними* (М.Стельмах).

Синекдоха (гр. *synecdoche*) – це різновид метонімії (метонімія навпаки), такий стилістичний зворот, у якому ціле подається через назву його частини, загальне — через його часткове вираження: *влаштувався на роботу, може, яку копійку заробить; всі чекали вечері, бо досі не було й крихти в роті; не ступала людська нога; щоб і ноги твоєї там не було; він накинув оком; ділилися шматком хліба* (дружно жили).

Метонімія і синекдоха пов'язані функцією заміщення назв на ґрунті суміжності. Але якщо метонімія заміщає цілим його частини (*слухав Шопена*), то синекдоха заміщає частиною ціле, що складається з таких частин. Наприклад: *Ніхто з нас ще не написав «Реве та стогне...»*, тобто ніхто ще не може писати так, як писав Шевченко. *Старий Мартин, жєбрацький покровитель, з тобою тут поділиться плащем* (дасть притулок і догляд); Човни ж везли у десять пар волів, явивши тільки *вуса з-під брилів* (Л.Костенко).

У риториках такі тропи називають фігурами заміщення. Мова живиться народним духом, переплітається з народним життям.

Джерела:

Бахтин М. М. Естетика словесного творчєства. – М. : Искусство, 1986. - С. 349-350.

Євтух В. Б. Етнічність: глосарій. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 170 с.

Жирмунский В. Теория литературы. Поэтика. – М., 1963. – С. 184.

Клочек Г.Д. Так що ж таке поетика? // Поетика / відп. ред.: В. С. Брюховецький ; АН України, Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка . – Київ : Наукова думка, 1992 . – С. 5-16.

Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.

Кравець Л.В. Назва: Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. Від. щодо назв.: монографія. Серія: Серія "Монограф". Відповідальність: Лариса Кравець. – Київ : Академія, 2012. – 416 с.

Крушельницький А. «Зів'яле листя». (1896) // І. Франко. Зів'яле листя: тексти, матеріали, дослідження. – Л., 2007. – С. 24.

Літературознавчий словник-довідник. – К. : Академія, 1997. – С. 557 (усіх 752).

Мандельштам О. Разговор о Данте. – М., 1967. – С. 83.

Стус В. Палімпсест. Вибране. Видав. Факт, 2003. – 431 с.

Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – 512

Франко І. «Із секретів поетичної творчості» // Зібрання творів: У 50 т. – Т. 31. – К.: Наук. думка, 1981. – С. 45 - 119.

Шерех Ю. Трунок і трутизна (Про «Палімпсести» Василя Стуса / Юрій Шерех // Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеологія : 3 т. — Х. : Фоліо, 1998. Т. 2. — 1998.

Lyubov Matsko, Oksana Matsko

Kyiv, Ukraine

Lingvo-Poetics as a System of Artistic Means of Language Linguistic Culture

Summary of the article: The article deals with the mental and artistic content of the linguistic units of modern poetry terminological system that are widely used in linguostylistics, the study of literature, linguistics and cultural analysis of Ukrainian culture from the point of view of ideological and thematic content and from the standpoint of the aesthetic vision of language forms and their impact on pupils, students, listeners, readers.

The aim of the article is to give a brief description of the basic concepts of traditional poetics inherited Ukrainian linguistic culture and prevalent in modern linguoculturology.

The topicality of setting linguistic and cultural topic of research increases urgent need for higher and secondary education to shape the national Ukrainian-language identity of high ethical and artistic and aesthetic standards of the World, European and Ukrainian native culture, literature and language. The Category of «personality» is a major in linguoculturology, because it is its creator, media and distributors.

Personality is characterized by its values, mentality, cognition, social experience, behavioral activity, culture of its own speech. Therefore, a linguoculturology work closely with linguodidactics.

Poetics is one of the oldest terms of rhetoric, linguistics, literature, in other types of culture. It is based on the Greek word poietike is making skills (from poieō is doing the work, to create). Poetics is and should be the basis of every creative activity, for it is most appropriate and best (the most vividly) embodiment of perfect rational, real, substantive thoughts, ideas, concepts, concept, concept image process.

To this end, the authors have resorted to creating artistic images and the means and forms of expression.

In poetics in the sphere of Philology science we can face with words art rhythmically organized artistic speech, mostly poetry, poetics it fully implemented. It should also consider the fact that in the early stages of the literature of appeal followed, mostly poetical and recitative broadcasting (live epics, sermons, ancient drama, medieval heroic songs, legends, epics). This partly contributed to the later epic poetics (prose) literature from distinct logical (rational) structure content.

Poetics is the word turn (trope), phrases, text precedent special aesthetic content that gives the reader the impression of charm, attractiveness, is the state of spiritual exaltation, special experiences, deep penetration into the content of the text. Ukrainian language (literary, popular colloquial and dialect manifestations) at all levels of its structure (phonic, phonemic, morphemic, derivational, morphological, lexical and semantic, lexical, morphological, lexical, syntactic, lexical and phraseology, lexical and stylistic, texts creature, communicative language) speaker provides inexhaustible possibilities copyright use of language to create text linguo-cultural values. Poetics of language and the science of it called linguopoetics.

The Subject of linguopoetics are those linguistic units, their characteristics, functions (verbal and text) that the power of intention and the author's talent as a result of creative activity are converted into figurative art means text. This is the first such model of an audio stream that provide artistic connotations of poetic text. Versification (Eng. from the Latin versification. Versificatio is a versus verse and facio - do) is the art of poetry by the rules, elaborated on phono rhythmic laws of the language in practical creative work of authors - mostly entrenched predecessors and song and poetic experience. Instrumentation (Eng. Instrumentation from French. Instrumentation verbae) is the means of selecting and combining sounds, can give the text a certain sound system with the desired emotional and expressive coloring, alliteration, assonance prosody (onomatopoeia).

In early Ukrainian culture poetics came from Europe with Christianity and rhetoric, though Ukrainian mythological rhetoric emerging in first principles ethnicity for centuries. For the parish, monastery, communal schools and then to colleges, universities, academies, courses were prepared and used poetics («piyityky» transliteration), homiletics (Christian poetics) Old Church Slavonic, in Old portrait, Greek, Latin. In the seventeenth and eighteenth centuries. Kyiv Mohylyanska College were many works on poetics and rhetoric, written in Latin by Kyiv authors: Feofan Prokopovych «De arte poetica» («On the poetic art»); Mytrofan Dovahlevskiy «Hortus poeticus» («Poetry Garden») and others.

The basic concept in linguopoetics is the notion of poetic language. It covered: a) poetical language (the language of poetry, poetic prose in opposition to its language) and b) all language fiction as a major representants aesthetic features of the national literary language and linguistic expression of other types of national culture.

The main feature of poetic language is its aesthetic function, which comprehensively and systematically engaged in language and means of expression at all levels of language text, creating artistic effects, high style, different from everyday and everyday communication. Such features and artistic intent of the author is subject poetical form the text, sound instrumentation, high-poetic vocabulary (sky, star, moon, periwinkle, falcon, eagle, towel, destiny, heart), which in addition to the fact that, according to I. Franko, «by itself» is poetic creates genre and stylistic diversity. It semantized by other lexemes reinterpreted words, concepts emerge and are fixed by their new association acquired connotations, syntactic structure is updated, new phrases are formed semantic structure, image-concepts.

A striking way of the poetic language is poetic vocabulary – poetyzmy (tr.). Its main part consists of words from additional emotional and expressive stylistic flavor and traditional images of ancient and world poetry of color, ethnographisms, staroslovyanyzmy (tr.), folklorizmy (tr.), archaisms linguo culture rhyme as carriers of universal national-cultural component, neologisms, occasional. They are designed to transmit a sense of passion, enthusiasm, lyricism, celebration, beauty, rainbow haze, horizon, sycamore, poplar, garden, joy, blue, blond hut, a young girl, brave Cossack (Prometheus, Hercules) and others.

Keywords: *linguoculturology, linguopoetics, linguocultural analysis linguodidactics, tropes.*

R e f e r e n c e :

- Bakhtyn M.M. Estetyka slovesnoho tvorchestva. M., 1986. – S. 349-350.*
Evtukh V. Etnichnist. Hlosarii. Instytut etnichnykh, rehionalnykh ta diaspornykh studii. K. Vyd-vo imeni M.P. Drahomanova, 2009. – 169 s.
Zhyrmunskyi V. Teoryia lyteraturi. Poetyka. – M., 1963. – S. 184.
Klochek H.D. Shcho zh take poetyka? // Poetyka. AN Ukrainy. Vidp. red. V.S.Briukhovetskyi. K. : Nauk. dumka, 1992. – S. 5-15;
Kostenko Lina. Vybrane. K. Vyd. : Dnipro, 1989. – S. 559.
Kravets L.V. Dynamika metafory v ukrainskii poezii KhKh st. Monohrafiia. K. : Vyd. tsentr «Akademiia», 2012. – S. 409.

Krushelnytskyi A. Ziviale lystia (1896) // Ivan Franko. Ziviale lystia: teksty, materialy, doslidzhennia. Lviv, 2007. – s. 24. (Usikh 425 s.)

Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk. K. : Akademiia, 1997. – S. 557 (usikh 752);

Mandelstam O.E. Razghovor o Dante. – M., 1967. – s. 83.

Stus Vasyl. Palimpsest. Vybrane. Vyd. Fakt, 2003. – 431 s.

Teoryia metafori. – M. : Prohress, 1990. – 512 s.

Franko I. Iz sekretiv poetychnoi tvorchosti. I. Franko // Zibr. tv. U 50 t. K.: Naukova dumka, 1981. T.31 – S. 45-119.

Shevelov Iu.V. Trunok i trutyzna // Yurii Sherekh. Porohy i zaporizhzhia. T. II. Kharkiv : Folio, 1998 – S. 120.

C*E*S*E*S*P

Center for Evaluation of Scientific, Educational and Social Programs

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

THESES

Олександр Цветков

Київ, Україна

СОЦІАЛЬНО-МЕНТАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНІ РОЗПОДІЛЬЧІ ЛІНІЇ ЄВРОПИ ЯК ВИКЛИКИ СУЧАСНИМ МІЖНАРОДНИМ КОМУНІКАЦІЯМ

У рамках експертної дискусії чергового зібрання Центру евалюації науково-освітніх та соціальних програм і Наукової етносоціологічної школи професора В.Свтуха при НПУ імені М.П.Драгоманова вважав би доцільним порушити тему сучасних підходів до розуміння соціально-ментальних і культурно-релігійних кордонів Європи. Або у більш розширеній постановці, яких трансформацій зазнає геополітична практика проведення розмежувальних ліній на континенті під впливом сучасних викликів всеохоплюючої сфери комунікаційних зв'язків, які переважно пов'язується з процесами європейської інтеграції і міжнародної глобалізації.

Як правило, геополітичний простір всієї Європи, що наразі складається з понад 50 країн і територій та традиційно ділиться на Західну, Центральну (Середню), Північну, Південну та Східну субрегіональні частини, у плані кордонів щонайперше визначається розподільчими лініямидержавно-політичних формувань та етнонаціональними чинниками. В історичному контексті і особливо за часів холодної війни їх розмежування головним чином позначалося блоковим протистоянням по вісі Схід – Захід та переважно в дотичних анклавних формах по кордонах регіональних вимірів Півночі, Півдня чи Середньої частини.

Проте у період після холодної війни і, особливо, при нинішніх регіональних інтеграційних процесах – зокрема, об'єднання 28/27 держав-членів у єдиний Європейський Союз та появи інших регіональних структур – стали відбуватися відповідні зміни розподільчих ліній на континенті, що

почали асоціюватися збільш масштабними процесами глобалізації, забезпеченням безпеки та більшого рівня кооперації на континенті. При цьому Європейська інтеграція, зі зростаючою взаємозалежністю національних економік в рамках угруповання і поширенням на нього всієї повноти світогосподарського представництва та транснаціональних комунікацій, стала поставати і головним чинником новітнього міждержавного розмежування на континенті вже по лінії *своїх зовнішніх кордонів*.

Разом з тим, нікуди не поділися і *внутрішні кордони* зон єврооб'єднань, які на часі перестали бути лінією політичного і економічного розмежування, але продовжують забезпечувати функцію дотримання національного контролю над відповідною територією. Феноменом сьогодення у цій площині, поруч з поки домінуючою тенденцією до поширення транснаціональних процесів в Європі і в світі у цілому, можна вважати виникаючі проблеми від проявів контрнтеграційних процесів. За образним висловом американського дослідника з геостратегічної політики Дж. Фрідмана, наразі спостерігається процес, коли під впливом різних чинників «європейський проект і поняття «наднаціональної Європи» починають тріскатися по швах» [Джордж Фридман и Роберт Каплан..., 2016].

На цьогорічному Всесвітньому економічному форумі в Давосі наводилися експертні дослідження з тематичними висновками, що масові голоси безробітних і збіднілих людей в значній мірі позначилися на референдумі у Великій Британії за вихід з ЄС, а також у цілому кардинально впливають на підтримку право-радикальних гасел з їх вимогами до обмеження територіальних розширень інтеграційних процесів на партійно-виборчих змаганнях у різних країнах [Давос, 2017]. Очевидно, що подібні ж гасла з'являються і у результаті сьогоденного ставлення радикально-націоналістичних сил європейців до масового напливу іммігрантів, у їх часом ультимативних обмежувальних вимогах до владних політичних і партійних органів своїх країн чи керівництва управлінням регіональних структур.

Так, дані оглядів громадської думки, підготовлені провідним фактологічним мозковим центром «PEW Research Center», свідчать, що приблизно медіана серед опитаних в країнах-членах ЄС середнім числом у 42% висловилися за повернення частини владних повноважень від цього союзного об'єднання до сфери управління національних урядів. Інші 27% погоджувалися дотримуватися «статусу кво» з розподілом владних повноважень, а 19% - за передання національними урядами ще більших повноважень до керівних органів ЄС. Ще більш радикально сприймається в оглядах зниження за 10-літній період рівня впливу національних урядів країн-членів ЄС на виробку

міжнародних позицій об'єднання та загальне зниження за цей же період їх національної впливовості на міжнародній арені: від 11% - у Німеччині, 30-40% - у Нідерландах, Угорщині, Франції, Великій Британії та до 65% - у Греції [Simmons, 2016].

Паралельно, в Європі і у світі в цілому все більша увага починає приділятися політичним закликam ізоляціоністського націоналістичного плану та необхідності першочергового забезпечення національних інтересів. Такою за великим рахунком виявилася позиція Великої Британії щодо Брекзиту і подібними ж аргументами обґрунтовуються ставлення до подальшого розширення ЄС з боку Нідерландів чи нових передвибірчих політичних платформ у Франції та у ряді інших країн об'єднання.

Характерними у цьому плані постають і чинники ментального плану, які все виразніше проявляються в ряді країн Європи і по суті повертають до традиційних формувань розподільчих ліній на континенті. Так, світові міжнародні організації та довідникові видання надають до списку країн з найбільшим рівнем ВВП наступну десятку європейських держав з відповідною релігійною та конфесійною домінантою: Німеччина (протестантська), Велика Британія (англіканська/протест.), Франція (католицька), Італія (катол.), Росія (православна), Іспанія (катол.), Нідерланди (протест.), Туреччина (мусульманська), Швеція (протест.) та Швейцарія (катол.). Тобто серед найбільш потужних в економічному сенсі держав на континенті, які і визначають напрямки головних кооперативних центрів європейського інтеграційного тяжіння, в абсолютній більшості представлені країни з католицьким та протестантським віросповіданням, представляючи традиційні для минулого культурно-релігійні територіальні анклавні та різні в плані характерної ментальності управління бізнесом регіональні потенціали Європи: північного – строго протестантський, з своєю власною етикою та поглядами на громадянські обов'язки; південно-західний – пом'якшений католицький, з впливом на Середземномор'є, і південно-східний – з зоною орієнтації на православ'я. І хоча, повторимо, на сьогодні переважаючий відсоток громадян ЄС підтримує ідеї розширення європейської інтеграції, цей рейтинг значно понизився в останні 10 років за даними опитування понад 80% населення країн ЄС [Pew Research Center Survey, 2016].

Тим не менш, в плані спільних кордонів, європейські транснаціональні інтеграційні процеси і створювані ними конгломератні об'єднання в умовах розвитку і розширення спільного ринку продовжують демонструвати нові реалії на континенті. Відбувається закріплення норм соціальної ідентифікації

по новітнім лініям розмежування між людськими виробничими силами та їх формуваннями, розташованими по різні боки від кордонів стикання нових трансформованих зон інтеграційних територій і поза ними. Останні все частіше визначаються поняттям «Схід» – але не у власне географічному розумінні місця міждержавного розташування, а як «Інші» – в плані позначення узагальненої соціальної ідентичності по другий бік зони євроінтеграції. «Схід», за цим баченням, постає «Іншим» по відношенню до соціальних параметрів об'єднаної Європи [Neumann, 1999].

Такий підхід, вперше запропонований норвезьким вченим І.Нойманном, дозволяє дослідникам в сфері соціальної теорії відходити від традиційних категорій соціального аналізу – етнонаціональної чи економічної / класової природи поняття колективної ідентичності розглядати його в нових – більш масштабних і узагальнених рамках. Цей метод набирає популярності у зарубіжних колах дослідників щодо аналізу місць і умов розташування соціальних виробничих сил, дозволяючи ніби своєрідною соціальною указівкою відділяти і визначати ті соціальні групи і формування, які є інтегрованими до європейської спільноти, і ті, які перебувають поза цією межею, часом з іншим устроєм життя та ставленням до робочих умов та цінностей.

Існуючі лінії розмежування в Європі, таким чином, демонструють як мінімум три-сутнісний характер завдань, що постають перед ЄС на сучасному етапі:

- необхідність об'єднати в подальшому розвитку різні за соціальною ментальністю культурно-релігійним потенціалом держави, без готовності останніх на повну передачу наднаціональних функцій до єдиного центру;

- зворотної необхідності запропонувати країнам-членам прийнятні цілі та привабливі для зростання перспективи, щоб запобігти загрозам пониження інтеграційної ролі і розпаду об'єднання;

- досягати збалансованого характеру формування внутрішніх виробничих сил у гармонійному поєднанні зі зовнішніми ринками праці, не допускаючи кризових зривів і загроз безпеці, економічному зростанню чи масових імміграційних потоків в зони відповідальності ЄС.

Україні, яка розглядає євроінтеграцію, як базовий пріоритет своєї стратегії державного розвитку, з очевидністю необхідно бути готовою враховувати сучасні доволі складні проблеми, які переживає це об'єднання, демонструючи певну втому від порівняно швидкого розширення і необхідність зібратися з силами та концептуальними рішеннями, щоб відповісти на внутрішні виклики. Треба зважати і на те, що більшість країн-членів ЄС за цих умов виявляє

неготовність позбутися усталених кордонів і повного національного суверенітету над ними, а існуючі тут лінії соціально-ментального поділу та культурно-релігійних традицій в залежності від обставин світового порядку можуть або посилювати тенденції до інтеграційної згуртованості, або послаблювати їх.

При цьому офіційна доктрина ЄС може вважати, що двері для вступу в союз залишаються відкритими для будь-якої європейської країни, проте окремі лідери та групи громадськостей країн-членів явно не поділяють впевненості в нинішніх інституційних спроможностях ЄС і, у відповідності до існуючих норм, можуть висувати для країн-претендентів непрохідні застереження. Ось чому Україні потрібно дотримуватися не тільки політичної послідовності у проведенні загального курсу на євроінтеграцію, але й певної гнучкості у підходах до кожної з країн-членів за розподілом домінуючих в них ментальних та соціальних стандартів та вимог, відповідно вибудовуючи і стало підтримуючи різносторонні, з врахуванням національної специфіки, міжнародні комунікаційні зв'язки та переговірні процеси. В цьому сенсі знання і націлене використання діючих ліній розмежування в Європі може значно посилити переговірні позиції України, сприяючи досягненню «win-win» ситуацій у двосторонніх домовленостях щодо зняття принципових застережень і водночас набираючи додаткових шансів на переговорах з центральними структурами європейських об'єднань.

Джерела:

Джордж Фридман и Роберт Каплан обсуждают положение в Европе // The Economist. - 2016. - 23 августа.

Давос. Выход из кризиса Трампа сталися через безработицу – эксперт // Дзеркало тижня. - 2017. - 18 січня.

Simmons K., Stokes B. Populism and Global Engagement: Europe, North America and Emerging Economies // Pew Research Center Survey. - 2016. - 15 December. Slides 5, 17.

Pew Research Center Survey. - 2016. - 15 December.

Neumann I.B. Uses of the Other: “The East” in European Identity Formation. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1999. 248 p. - P. 68-69.

Olexandr Tsvietkov
Kyiv, Ukraine

SOCIALMENTAL AND CULTURAL RELIGIOUS DISTRIBUTIVE LINES IN EUROPE AS THE CHALLENGES OF THE MODERN GLOBAL COMMUNICATIONS

Presentment (main points):

The article is devoting to current approaches towards limits of the socially-mental, cultural and religious boundaries in Europe. Or, with accent on transition from geopolitical dividing lines at the continent upon different challenges and threats - to the scope of multifaceted communication links, which are mostly associated with the processes of the European integration and international globalization.

Europe, which now consists of more than 50 countries and territories, traditionally has been divided into Western, Central (Middle), Northern, Southern and Eastern parts - predominantly on the basis of the state political formations and ethnonational factors. In historical context, and especially during the Cold war their delimitation was mainly affected by block confrontation along the axis of the East-West and tangential anklav forms on the borders of the sub-regional dimensions. However, in the post Cold war period and especially during the current regional integration processes – towards the single European Union and some of the regional structures – there appeared an appropriate changing divisions on the continent, which began to be associated with more large-scale processes of globalization, security and a greater level of cooperation and the new front lines of the EU joint borders.

However, internal borders of integrated countries still continue to provide the function of compliance with national control over the relevant territory. A rising phenomenon on present in this plane could be defined as simultaneous counter tendency to the integration processes. As of American researcher, the “European project and the concept of Supernational Europe began to crack at the seams”. Also in Davos experts concluded that the massive vote of unemployed and disturbing people greatly affected on Brexit, as well as on right-radical slogans with their requirements to limit the territorial extension of integration processes and reaction on mass baffler immigrants in different countries. "PEW" indicates almost median among respondents in the EU Member States average in 42% for the return of part of the competences to the sphere of control of national Governments. The other 27% agreed to adhere to the "status quo" with the division of powers, and 19% for even more authority to the EU governing bodies.

Typical in this regard is the list of countries with the highest level of GDP following top ten European countries with religious and confessional dominant: Germany (Protestant), Great Britain (Anglican/Protest), France (Catholic), Italy (Cath.), Russia (Orthodox), Spain (Cath.), the Netherlands (Protest), Turkey (Muslim), Sweden (Prot.) and Switzerland (Cath.), which determine the directions of the main cooperative centers of European integration of gravity in absolute majority of represented countries with Catholic and Protestant confession of faith and in terms of business management mentality characteristic regional potentials of Europe: North – strictly Evangelical with its own ethic and views on civic duties; Southwest is softened by a Catholic and South-East-with seating orientation on orthodoxy. And while, repeat, today the predominant percentage of EU citizens support the enlargement of European integration, this ranking significantly shifted in the last 10 years.

European transnational integration processes and created by the common market and economic area continue to demonstrate new realities on the continent. Pinning Happening Norms Of social identity on the newest lines of differentiation between human productive forces and groups that are located differently – on transformed areas of integration and outside them. The last ones are increasingly determined by the concept of "the East"-but not in the actual geographical sense of place Interstate location, but as "other" in terms of the designation of the generalized social identity. The "East", according to this vision are the "Other" in relation to the social parameters of United Europe.

This approach, first proposed by the Norwegian scientist I. Neumann, allows researchers in the field of social theory to move away from the traditional categories of social analysis (ethno-national or economic/class nature) of collective identity and examine it in more large-scale and generalized framework. This method is gaining popularity within western researchers in the field of analysis on the locations and conditions of location of the social productive forces, allowing the kind of peculiar social indicating to separate “in a box” and define those social groups that are integrated into the European Union, and those who are outside this boundary, sometimes with a different system of life and attitude to working conditions and values.

Thus, the existing lines of the disengagement in Europe demonstrate at least three of substantiate nature tasks facing the EU at the present stage:

- to consolidate further the development of a variety of social, mental, cultural and religious potentials of member-states, without the latter's readiness complete the transfer of supranational functions to a single centre;

- to offer members attractive prospects for the growth, as to prevent threats to downgrade the role of integration and disintegration of the Union;

- to achieve the balanced nature of the formation of internal production forces in a harmonious combination of external labor markets, preventing critical disruption and threats to economic growth of mass immigration flows in the area of responsibility of the EU.

For Ukraine, which considers European integration as a basic priority of its policy making development, there is a need for both - to take into account rather complicated current problems of the Union, showing some fatigue from the relatively rapid expansion and, the other, - to collect the forces and conceptual solutions with the aim to respond fully to internal challenges. In this country we must consider the fact that the majority of EU Members under such circumstances finds that getting rid of the established borders and full national sovereignty over them, and existing here the line of social-mental division and the cultural and religious traditions can exacerbate the trend towards integration of cohesion, or weaken them. While the official doctrine of the EU may consider that the door for entry into the Union remains open to any European country, but individual leaders and group members political forces clearly do not share it at present.

That is why Ukraine should observe not only the political succession in the general course of European integration, but also a certain flexibility in approaching each of the Member States with their own specific mental and social standards, international communications links and communication processes. In this sense, knowledge and aims how to use existing lines of differentiation in Europe can significantly strengthen the general negotiating position of Ukraine, at the same time helping to achieve a "win-win" situations in the bilateral agreements and extra chance in negotiations with central agencies of the European Union.

Reference:

Dzhordzh Frydman y Robert Kaplan obsuzhdayut polozhenye v Evrope // The Ekonomyst. - 2016. - 23 avhusta.

Davos. Brexitiperemoha Trampa stalysya cherez bezrobittya – ekspert // Dzerkalo tyzhnya. - 2017. - 18 sichnya.

Simmons K., Stokes B. Populism and Global Engagement: Europe, North America and Emerging Economies // Pew Research Center Survey. - 2016. - 15 December. Slides 5, 17.

Pew Research Center Survey. - 2016. - 15 December.

Neumann I.B. Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1999. 248 p. - P.68-69.

Світлана Шевчук
Київ, Україна

НАЦІОНАЛЬНО-МОВНІ ПРІОРИТЕТИ МІЖНАРОДНОГО РИНКУ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

1. Сучасні процеси формування, уточнення та розвитку наукової термінології невіддільні від явища глобалізації, що відбувається й у лінгвістичній сфері. Саме процеси глобалізації спричинили широке входження до її словникового складу запозичень з різних мов світу, та найбільше – з англійської. Як засвідчує сучасна українська мовна практика, освоєння новітніх запозичень відбувається непослідовно, воно не спрямоване на збереження національних мовних пріоритетів, нерідко деструктивно впливає на лексичні, словотвірні та морфологічні норми. Наприклад, у пресі з'явилися дивні сполуки, для яких навіть назви немає, бо за таким зразком в українській мові слів ніколи не утворювали. У цих сполуках поєднано іншомовну основу **топ** –, що за значенням відповідає українському «найкращий», з кількісним числівником. Наприклад: *З Європи до топ-10 міст потрапили лише Відень та Гельсінкі*. Це мало би звучати по-українському так: *З Європи до 10 найкращих міст для проживання потрапили лише Відень та Гельсінкі*. Ось такі сполуки новітнього запозичення – це безглузді утворення, якими хизуються автори-невігласи, бо не знають, що із префіксами українського чи чужомовного походження кількісні числівники зовсім не поєднуються. Тож пам'ятаймо, що кількісні числівники «не знаються» з чужомовним топ-.

Сьогодні для багатьох стало улюбленим «модним» запозичення бліц- яке почали поєднувати з різними словами української літературної мови і помилково писати переважно через дефіс: бліц-опитування, бліц-інтерв'ю, бліц-зустріч, бліц-візит, бліц-огляд, бліц-коментар, бліц-новини, бліц-вікторина, бліц-турнір, бліц-кредит, бліц-ремонт. Очевидно, його вподобали за те, що значення «короткий, дуже короткий, миттєвий, блискавичний» співзвучне зі стрімким, динамічним темпом нашого життя. Проте донедавна

обходилися без бліц- і вживали замість нього цілу низку українських синонімів, за допомоги який передавали найтонші відтінки значення «що триває недовго» й уникали одноманітності. Серед них: **короткий, недовгий, нетривалий, короткотривалий, короткочасний, миттєвий, блискавичний, короткотерміновий, короткостроковий, стислий, лаконічний**. Саме цими синонімами можемо замінити зазначені утворення з бліц-: *короткочасне опитування, нетривале інтерв'ю, короткотривала зустріч, стислий коментар, короткі новини*.

Отже, не можемо зневажати «українських родичів» новітнього запозичення бліц-. Вони зрозуміліші органічніші, багатші на різні значеннєві відтінки. А ще – свої, рідні!

На президентських виборах українські соціологи провели підрахунок голосів через опитування виборців на виході з виборчих дільниць. Фахівці, а за ними журналісти таке опитування називають запозиченим словом *екзит-пол*, що відповідає буквальному, графічному передаванню запозичення або *екзит-пул*, що відповідає вимові в англійській мові. Хоча це соціологічне дослідження в Україні відбувалося вже вкотре, його іншомовна назва досі не має в українській мові узвичаєного правильного правопису. Крім розбіжностей у передаванні голосного ці запозичені слова ще й пишуться через дефіс, хоч вони не є складними, бо їхні частини не вживають в українській мові як самостійні слова. Саме тому їх правильно писати разом.

Безперечно, українським слухачам і читачам зрозумілішою є словосполучка *опитування виборців на виході з виборчих дільниць*, тому їх і потрібно надавати перевагу в загальному українському вжитку. А екзитпол чи екзитпул пропонуємо для професійного вживання.

В українській мові типово передавати ознаку кого-, чого-небудь за допомоги прикметників: *щедрий народ, чемне дитя, чудові люди*. Проте останнім часом цю рису ігнорують під впливом англійської мови, уживаючи такі складні слова, де перший іменник виражає ознаку щодо другого іменника. До найуживаніших «означальних» іменників потрапили **бізнес-, медіа- (мас-медіа), піар-, інтернет-, онлайн-** та інші: *бізнес-освіта, бізнес-контакти, бізнес-кола, медіа-простір, медіа-підтримка, медіа-життя, медіа-програма, медіа-компанія, піар-операція, піар-пропозиція, піар-заходи, інтернет-видання, інтернет-газета, інтернет-послуга, інтернет-магазин, інтернет-сторінка, інтернет-сайт, інтернет-лекція, онлайн-канали*.

В українській мові природно вживати замість іменників **бізнес, медіа, піар, інтернет** прикметники *бізнесовий, медійний, піарний, інтернетний, інтернетівський, інтернетовий, мережевий, онлайнний*. Ці прикметники

мають цілком заступити співвідносні «означальні» іменники, бо саме вони відповідають граматичній нормі й традиції української літературної мови: *бізнесові контакти, бізнесові кола, медійний простір, медійна програма, піарівська пропозиція.ю піарівські заходи, інтернетне телебачення, онлайнві канали.*

Отже, є проблема правильного передавання новітніх запозичень та їхнього зв'язку з питомими українськими одиницями.

2. Нині функціонує низка міжнародних проектів у сфері багатомовної лексикографії, зокрема термінології, – так звані європейські словники, найпоширенішими з яких є філософські проекти.

3. Розбудова нових для пострадянського простру сфер діяльності, зокрема електронного маркетингу, ІТ-технологій, деяких аспектів юриспруденції тощо викликала потребу створення нових термінів та узгодження їх із європейськими стандартами.

4. Створені й функціонують лексикографічні колективи, що залучають галузевих фахівців і лінгвістів, із метою випуску численних галузевих словників, зокрема й перекладних.

5. Звичайно, до найперспективніших шляхів належать укладання електронних відомостей та програм, що дозволяють швидке автоматичне створення галузевих словників.

6. У кожній культурі наявні поняття й відповідні терміни важкі для перекладу іншими мовами через репрезентацію в цих поняттях специфіки мовної картини світу народу. Так, в усьому світі є свобода, а в українській мові є воля (у поетичній мові **вільність**), чи **козацтво, соборність**. Якби то ми були долучені до створення таких словників, то нарешті можна було би переконати європейців, що українська мова найбагатша синонімічно в світі.

Оксана Патинок
Київ, Україна

МОВНА СВІДОМІСТЬ СТУДЕНТІВ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Вища школа сьогодні є найважливішим соціальним інститутом, у якому відбувається розвиток молодого покоління. Саме в студентські роки відбувається стрімке і бурхливе зростання коефіцієнтів розумового розвитку, накопичення інтелектуального потенціалу, максимально активізується пізнавальна і професійно-орієнтована креативна діяльність. Саме тут студент має постати як особистість і сформуватися як майбутній фахівець. У зв'язку з цим перед освітою постає складне питання підготовки студентської молоді до професійної діяльності.

Психологи відзначають, що суттєвим аспектом виникнення і функціонування свідомості є її тісний взаємозв'язок з мовою та мовленням (Л. Виготський, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Леонтьєв, О. Лурія, Л. Рубінштейн, І. Синиця та ін.). За визначенням О.Потебні, мова не просто засіб, а основа мовної свідомості нації, в якій закладено наочне та абстрактне бачення буття [Потебня, 1976].

У вітчизняних і зарубіжних наукових розвідках термін «мовна свідомість» співвідноситься з мовною картиною світу, мовленнєвою здатністю, системою вербальної поведінки, ставленням до мови, усвідомленням мови тощо. На думку В.Мейзерського, під мовною свідомістю слід розуміти відображення у свідомості людини незалежних від неї мовних структур і (усвідомлену або неусвідомлену) діяльність, спрямовану на застосування цих структур для класифікації предметного світу, що є необхідною умовою будь-якої комунікації [Мейзерський, 1982, с. 156]. П.Селігей визначає мовну свідомість як форму свідомості, що обіймає погляди, уявлення, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності [Селігей, 2012, с. 13]. О. Залевська розглядає мовну свідомість як один із рівнів у структурі цілісної картини світу людини, тобто як

один із варіантів можливих схем освоєння світу, найбільшою мірою пристосований для цілей комунікації [Залевская, 1996]. У «Словнику термінів міжкультурної комунікації» Ф.Бацевич визначає мовну свідомість як рівень свідомості учасників міжособистісної і міжкультурної комунікації, на якому образи, уявлення, мисленнєві структури отримують мовне оформлення, тобто поєднуються з елементами мовного коду [Бацевич, 2007]. О. Селіванова в енциклопедичному виданні «Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія» подає мовну свідомість як механізм індивідуальної свідомості, що керує мовленнєвою діяльністю, формує, зберігає й перетворює мовні знаки, правила їхньої сполучуваності, вживання, погляди й установки на мову та її елементи [Селіванова, 2006, с. 371].

Функції мовної свідомості визначені німецьким дослідником Г.Ейгером, зокрема: відображальна, яка створює мовну картину світу у значеннях, формах мови, типах зв'язку; оцінна в широкому розумінні різних видів оцінки, позначеної мовними знаками; орієнтувально-селективну, що забезпечує вибір мовних засобів відповідно до комунікативного завдання; інтерпретаційну, яка передбачає інтерпретацію мовних знаків, складних структур; регулятивно-керівну, що здійснює контроль мовленнєвої діяльності й оцінку відповідності нормам [Селіванова, 2006, с. 371]

Як показує аналіз наукових розвідок, мовна свідомість характеризує особистість як активного, творчого, освіченого, висококультурного носія етнічної мови, визначає його мовну діяльність, мовну культуру і мовну поведінку, стимулює до вдосконалення мови, до постійного пошуку ефективних засобів мовного самовираження. Мовна свідомість є небайдужим ставленням до рідної мови.

Процес формування мовної свідомості передбачає: усвідомлення мовцями суспільної значущості мови, в якій вербалізується концептуальна картина світу, відображаються духовні надбання народу, його самоідентифікація, самосвідомість, мораль, вірування, культура, традиції; розуміння унікальності мови як основного засобу когнітивної діяльності, в якому кодуються і фіксуються одержані знання і прогнозуються та продукуються нові; ставлення до рідної (національної) мови як до інтелектуальної, духовної і культурної цінності, яку потрібно вивчати, утверджувати, зберігати і розвивати; розуміння мови як засобу самоусвідомлення, самотворення, самовираження та самореалізації особистості; досконале, вільне володіння державною мовою в усіх сферах суспільної діяльності людини; переконання у необхідності

постійного мовного розвитку, мовного вдосконалення, правильності мовної поведінки [Селігей, 2012].

Критерієм розвиненості мовної свідомості є те, яке місце мова посідає в духовному світі особистості. Показниками мовної свідомості є: грамотність та чутливість до мовних явищ; сформованість ідеального образу мовця; ретельність дотримання літературних норм; адекватна оцінка й виправлення власного мовлення; реагування на помилки інших; поводження в ситуаціях дво- й багатомовності; терплячість й принциповість в мовних питаннях; обговорення мовних питань; мотивація і скерованість мовної діяльності.

Таким чином, мовна свідомість не природжена риса, а продукт культурного розвитку. Ефективне формування україномовної компетенції студентів – це складний і багатоаспектний процес, який потребує систематичної роботи. Викладач має орієнтувати студентів на активну мовленнєву діяльність, сприяти природним умовам комунікації, оскільки формування мовної свідомості – шлях до подолання мовного нігілізму та зневаги до рідної мови.

Джерела:

Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації - К.: Довіра, 2007. - 205 с.

Выготский Л.С. Мышление и речь. – М. : Лабиринт-пресс, 2008. – 352 с. 3.
Наследов А.Д. SPSS 19: профессиональный статистический анализ данных. – СПб. : Питер, 2011. – 400 с.

Залевская А.А. Вопросы теории овладения вторым языком в психолингвистическом аспекте. – Тверь: ТГУ, 1996. - 195 с.

Мейзерский В.М. О понятии "языковое сознание" // Логический анализ естественного языка : материалы к VIII Всесоюзной конференции ["Логика и методология науки"] (Паланга, 26-28 сентября 1982 г.) - Вильнюс, 1982. - С. 155-157.

Потебня А. Язык и народность // Эстетика и поэтика. – М., 1976. – 470 с.

Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб. : «Питер», 2013. – 713 с. – (Серия «Мастера психологии»).

Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2006 . – 716 с.

Селігей П.О. Мовна свідомість : структура, типологія, виховання; НАН України. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 118 с.

Reference:

Batsevych F.S. Slovnyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii - K. : Dovira, 2007. - 205 s.

Vygotskiy L.S. Myishlenie i rech. – M. : Labirint-press, 2008. – 352 s. 3.
Nasledov A.D. SPSS 19: professionalnyi statisticheskiy analiz daniy. – SPb. : Piter, 2011. – 400 s.

Zalevskaya A.A. Voprosy teorii ovladeniya vtoram yazyikom v psiholingvisticheskom aspekte. – Tver : TGU, 1996. - 195 s.

Meyzerskiy V.M. O ponyatii "yazyikovee soznanie" // Logicheskiy analiz estestvennogo yazyika : materialy k VIII Vsesoyuznoy konferentsii ["Logika i metodologiya nauki"] (Palanga, 26-28 sentyabrya 1982 g.) - Vilnyus, 1982. - S. 155-157.

Potebnya A. Yazyik i narodnost // Estetika ipoetika. – M., 1976. – 470 s.

Rubinshteyn S.L. Osnovy obschey psihologii. – SPb. : «Piter», 2013. – 713 s. – (Seriya «Mastera psihologii»).

Selivanova O.O. Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia. – Poltava : Dovkillia-K, 2006 . – 716 s.

Selihei P.O. Movna svidomist : struktura, typolohiia, vykhovannia; NAN Ukrainy. Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni. – Kyiv : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2012. – 118 s.

C*E*S*E*S*P

Center for Evaluation of Scientific, Educational and Social Programs

ΠΡΕΣΗΤΑΪΪ

PRESENTATIONS

Максим Колесніченко

Київ, Україна

КОНЦЕПТ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ПОЛІЕТНІЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Підгрунття актуалізації

Феномен патріотичного виховання постійно привертає увагу мислителів, теоретиків і практиків від часів Аристотеля, Платона, Конфуція, оскільки він відіграє важливу роль у суспільному розвитку будь-якої країни.

Проблеми патріотичного виховання особливо активізувалися у контексті сучасних викликів, котрі рельєфно окреслили дві конкурентні тенденції: 1) глобалізація, передусім у етнокультурній сфері; 2) етнокультурна диференціація й прагнення носіїв різноманітних культур й менталітетів до збереження своєї самобутності (етногравітація). Оскільки у сьогодишньому світі практично не існує етнічно гомогенних країн, то за таких умов питання патріотичного виховання набирають надзвичайної ваги. Нагадаємо, що, хоча у більшості європейських країн меншинні етнічні групи населення складають до 20 % усього населення, в одинадцяти країнах відсоток цього сегменту населення значно вищий, а у деяких він сягає понад 40,0 %; беручи до уваги спільноти, котрі становлять принаймні 1,0 % населення тієї чи тієї країни, у 160 країнах світу ідентифікується 820 етнічних та етнорелігійних груп. До того ж, теперішні могутні переміщення населення (міграції) суттєво живлять етнічну різноманітність: так, у 2015 році 3,3 відсотки усього населення світу (244 мільйони) склали міжнародні мігранти, із них 76 мільйонів – у країнах Європи, 75 мільйонів – у країнах Азії.

Україна входить до країн з поліетнічним складом населення: українці - 77,8 %; руськіє – 17,3 %; білоруси – 0,6 %; молдовани – 0,5 %; кримські татари – 0,5 %; болгары – 0,4 %; угорці – 0,3 %; румуни – 0,3 %; поляки – 0,3 %; євреї

– 0,2 %; інші – 1,8 %. Останнім часом Україна стала активним учасником міжнародних міграційних процесів, а також тут помітно загострилася проблема внутрішніх мігрантів.

Визначення

Патріотичне виховання – це система навчально-виховних активностей, які здійснюються індивідуальними й колективними (сім'я, школа, державні інституції, громадські організації, громадянські ініціативи, релігійні установи тощо) факторами процесу суспільної взаємодії у соціокультурному просторі поліетнічної країни, спрямована на формування у них (факторів) почуттів поваги до країни проживання, визнання й сприйняття факту поліетнічності й готовності до співпраці на благо розбудови країни, яка є їхнім спільним життєвим простором.

Контент такого концепту виховання – від усвідомлення громадянськості до відданості батьківщині-країні-державі. У цьому смислі, котрий, на нашу думку, є продуктивним, його (концепт) раціонально конструювати як *громадянсько-патріотичне виховання*.

Засади

У пропонованому концепті патріотичного (громадянсько-патріотичного) виховання у поліетнічному суспільстві основним принципом є принцип «через міжетнічну толерантність до спільної любові до країни, держави». Стрижневим моментом за таких обставин виступає виховання відданого країні проживання громадянина незалежно від його расового, етнічного походження. Такого кштібу громадянина можна виховати через осмислення ним непересічного значення у життєдіяльності основоположності цінностей толерантності, демократії, поваги до прав людини, верховенства права, соціальної й культурної рівності, соціальної когезії (згуртування) у суспільстві, етнокультурного розмаїття та необхідності утвердження думки про позитивну роль країни проживання у глобальному світовому процесі. Патріотичне виховання (громадянсько-патріотичне) – засіб до досягнення громадянської стабільності й взаємоповаги у поліетнічному суспільстві.

Структурування складових компонентів виховного процесу

До таких належать:

Міжкультурна освіта як інституалізований чинник, котра представляє мережу стратегій та навчальних матеріалів, які забезпечують тих, хто навчається, ґрунтовними знаннями з історії, культури, суспільної думки представників народів, що проживають у межах одного етнополітичного організму (держави), та утвердження у повсякденній життєдіяльності таких принципів, як включення, різноманітність, демократія, професіоналізм, критичне мислення, ціннісні перспективи, самореалізація з метою сталого розвитку й посилення позицій своєї країни у сучасному світовому порядку. *Дозвілево (спортивно)-виховні комплекси* (відпочинкові осередки, спортивні осередки, художньо-мистецькі заклади, центри розвитку дитини тощо), котрі формують простори міжетнічної взаємодії й прищеплюють елементи толерантності до розмаїття, тим самим формуючи атмосферу єдності й зміцнюючи згуртованість суспільства задля прогресу країни (держави). *Позашкільні системи*, передусім сімейно-родинне середовище й локальне довкілля, які формують ціннісні засади підґрунтя поваги до людини незалежно від її етнорасового походження й соціально-майнового стану. *Міжнаціональні, міжнародні мережеві конструкти*, котрі уможливають розширення просторів міжетнічної взаємодії й транслявання своєї етнічної інформації на глобальному рівні й сприяють включенню її у загальносвітовий контекст, що, зрештою, веде до більш глибокого осмислення ролі етнокультурної диверсифікації у сучасному світі й місця у ній своєї етнічності.

Ресурси

Резервуар етноісторичної інформації. Структуровані й адаптовані до потреб і мети патріотичного виховання компоненти навчального процесу. Активності, які передбачають взаємодію носіїв різноманітних етнокультурних традицій у тому чи тому соціальному просторі. Конструювання довкілля, котре сприяє виробленню різноманітними етнофорами бачення проблем суспільного розвитку й прагнення до участі у спільному їх розв'язанні у межах країни проживання. Структуруючим середовищем системи патріотичного (громадянсько-патріотичного) виховання у поліетнічному суспільстві є титульна етнічність (у нашій країні – українська етнічність), а сама система вибудовується й функціонує за принципом «вулиця з двостороннім рухом» - від титульної етнічності до етнічної різноманітності і навпаки.

Moritz Hunzinger
Frankfurt am Main, Germany

How We Perceive People

and why pretending doesn't pay off in the long run

Riga, 11 March 2016 - LBK Latvia Business College/LBK Latvijas Biznesa Koledža
<http://www.universitylbk.com/lbk-international-conference>

How We Perceive People

and why pretending doesn't pay off in the long run

This essay will tell you about:

The important principles we use to form our judgments of people.

The key information that helps us evaluate people in the work world.

How a person is created as a mosaic in our heads.

Why pretending does not pay off in the long run.

Prof. Dr. phil. h.c. Dr. phil. h.c. Moritz Hunzinger

Professor of PR and Communication
Faculty for Socio-Psychological Sciences and Management
National Pedagogical Dragomanov University
hunzinger@npu.edu.ua

Table of contents:

International LBK and EDU conference 2016	4
Keynote Speakers	6
Awards & Honors of Moritz Hunzinger	12
Introductory comments	14
1 Basic principles of evaluating people at work	15
1.1 Avoiding danger – and the role of comfort	15
1.2 Evaluation based on previous experience and expectations	15
1.3 Unconscious influences	17
2 Key information for making our judgment	19
2.1 Attractiveness – the super-dimension	19
2.2 The face as the mirror of the soul	21
2.3 Skin and hair	23
2.4 The guardian at the gate–our sense of smell	24
2.5 Movement – a super sign to watch	24
2.6 Mood and body language	25
2.7 Status: reaching great heights	26
2.8 What is said and how it is spoken – language and voice	27
2.9 Symbols and clothing	28
2.10 Viewing people in a certain setting	29
2.11 People: a mosaic of various stimuli – positive and negative elements combine to present an image	30
3 Perfection or reality: stop playing a role	32
Pictures	
Professor Yevtukh’s official Reception in Frankfurt	34
2014 with the Chancellor of Germany Dr. Angela Merkel	35
The Union International Club in Frankfurt	36
Contact Moritz Hunzinger	37

Riga, 11 March 2016 - LBK Latvia Business College/LBK Latvijas Biznesa Koledža
<http://www.universitylbk.com/lbk-international-conference>

INTERNATIONAL LBK AND EDU CONFERENCE 2016

“Innovative Solutions of Social-Economic and Legal Issues for Sustainable Development”

International LBK and EDU conference is an annual event held since 2012. It brings together scientists, researchers, practitioners and students from different countries.

Aim of the conference: To open space for scientific discussion on the Innovative Solutions of Social-Economic and Legal Issues for Sustainable Development.

Languages of the conference: English, Russian, Latvian.

Themes of the conference:

- ▷ Entrepreneurship, growth and competitiveness
- ▷ International entrepreneurship
- ▷ Innovation entrepreneurship
- ▷ Entrepreneurship and ethnic minorities
- ▷ Technology, innovation, entrepreneurship
- ▷ Information technologies
- ▷ Sustainability
- ▷ Interconnection around the world through tourism, trade and cultural exchange
- ▷ Law and society
- ▷ Sociolegal transformations
- ▷ Human resources management in an international context

Keynote: How We Perceive People

Keynote Speakers

Prof. Moritz Hunzinger

One of the most senior entrepreneurs in the communications business in the German speaking countries.

Since October 2015 Moritz Hunzinger is the Chief Executive Officer of Swiss-based Cashcloud AG, a fintech company that turns smartphones into electronic wallets; it is listed on the General Standard of the Frankfurt Stock Exchange. From 1979 until 2004 Moritz Hunzinger was the CEO of infas Holding AG (previously Hunzinger Information AG). He was awarded with the Knight's Cross of the Order of Merit of Germany, the Medal of Honor of the German Armed Forces, the Cross of Honor of the Mayor of Kiev and the Gregory Skovoroda Medal of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. His name is entered into the "Guinness Book of Records" (launch of the Swatch watch). Since 2002 Moritz Hunzinger is the Chairman of the Advisory Board of the Brocard Group, the leading perfume retailer in Ukraine.

Professor of Public Relations and Communication of the National Pedagogical Dragomanov University at the Faculty for Socio-Psychological Sciences and Management (<http://www.npu.edu.ua/index.php/ua/podii/3073-u-shtati-vykladachiv-npu-pershyi-inozemnyi-profesor>); Honorary Senator of the Ukrainian Free University; Honorary Professor of PR and Communication and European Union Coordinator of the WIUU; Honorary Professor of PR and Communication of the Eastern European Lesya Ukrayinka National University

2016 Keynote Speaker at the International LBK and EDU Conference "Innovative Solutions of Social-Economic and Legal Issues for Sustainable Development": "How We Perceive People".

Prof. Volodymyr Yevtukh

One of the most distinguished specialists in the field of intercultural communication and politics in Ukraine and post-Soviet space.

Professor Yevtukh is a Doctor of Sciences (history), Professor, Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Dean of the Faculty for Socio-Psychological Sciences and Management of the National Pedagogical Dragomanov University and a Professor of the department for Political Sociology at Karazin Kharkiv National University. He used to be the Minister for Nationalities and Migration of Ukraine and served as an Extraordinary and Plenipotentiary Ambassador of Ukraine to Italy, Malta and San Marino. The Professor also worked as an expert of the Council of Europe for ethnic issues.

He is an Honorary Doctor of the Karazin Kharkiv National University, of the Eastern European Lesya Ukrayinka National University and of the University of Latvia (<http://www.lu.lv/par/vts/atziniba/doktori/>) as well as the author of more than 450 publications. He has received numerous awards and honors throughout his career,

2016 Keynote Speaker at the International LBK and EDU Conference "Innovative Solutions of Social-Economic and Legal Issues for Sustainable Development".

Prof. Volodymyr Yevtukh

Prof. Moritz Hunzinger

Riga, 27 September 2014 - the European Capital of Culture

Professor Dr. phil. Dr. phil. h.c. mult. Volodymyr Yevtukh, Ph.D. and Prof. Dr. phil. h.c. Moritz Hunzinger of the National Pedagogical Dragomanov University at the 95th Anniversary of the founding of the University of Latvia, invited by Rector Professor Dr. habil. phys. Mārcis Auziņš

The University of Latvia

Lectures of Moritz Hunzinger

and Volodymyr Yevtukh

With dear colleagues at the University of Latvia

Prof. Dr. phil. Dr. phil. h.c. Günther Böhme, Honorary Chairman of the University of the Third Age of the Goethe University

Prof. Dr. phil. Dr. phil. h.c. Günter L. Huber, Emeritus Head of Educational Psychology at the Institute of Education of the University of Tübingen

Prof. Dr. phil. Dr. phil. h.c. Dieter Schulz of Leipzig University and the Fraunhofer Center for International Management and Knowledge Economy

Holy Mass celebrated by His Excellency The Most Reverend Metropolitan Archbishop Prof. Dipl.-Ing. Dr. theol. Zbignevs Stankevičs of the Roman Catholic Archdiocese of Riga

The new Honorary Doctor of the University of Latvia, Professor Volodymyr Yevtukh introduced by the Dean of the Faculty of Education, Psychology and Art, Prof. Dr. phys. Andris Grīnfelds

Moritz Hunzinger enjoying Rīga

Awards & Honors of Moritz Hunzinger

Knight's Cross of the Order of Merit of the Federal Republic of Germany

Medal of Honor of the Federal Defence Forces of Germany

Medal of Honor of the Mayor of Kiev

Honorary Senator of the Ukrainian Free University

Honorary Doctorate (Dr. phil. h.c.) of the WIU Wisconsin International University Ukraine

Honorary Professor of the WIU Wisconsin International University Ukraine

Honorary Doctorate (Dr. phil. h.c.) of the National Pedagogical Dragomanov University

Honorary Professor of the National Pedagogical Dragomanov University; Professor and Member of the Faculty for Socio-Psychological Sciences and Management

Knight of the Royal Portuguese Roman Catholic Equestrian and Military Order of Saint Michael of the Wing

Order of St. Michael the Archangel of the Ukrainian Orthodox Church - Kyivan Patriarchate

Gregory Skovoroda Medal of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

Golden Medal Lesya Ukrainka for significant contributions to the development of the Lesya Ukrainka Eastern European National University

Vasily Nazarovich Karazin Medal of the V.N. Karazin Kharkiv National University

Grand Cross of Merit with Star and Sash of the Association of Rectors of Pedagogical Universities in Europe

Order of Glory of the Ukrainian People's Embassy

Order of Honor, Dignity and Memory of the Union of the Peacekeepers-liquidators of the 1986 Chernobyl nuclear disaster

Herodotus Medal of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Institute of Historic Education

Pavlo Virsky Medal of the Ukrainian National Honoured Academic Folk Dance Ensemble

Mykhailo Petrovych Dragomanov Medal, Alexander Fomin Medal for Scientific Achievement in Natural Sciences, Grygoriy Sylovych Kostyuk Medal for Academic Achievement in Pedagogical and Educational Sciences, Petro Orlyk Medal for Academic Achievement in Humanities

Order of the International Diplomatic Mission of People's Diplomacy European Ukraine

Dragomanov Medal for European Communication

Medal Unity in Diversity of the Board of Honorary Doctors, Honorary Professors and Honorary Senators from Germany, Austria, Poland and Switzerland

German Army Reserve Association Badge of Honor in Bronze

Commander of the International Commandery of The Order of Saint George - A European Order of the House of Habsburg-Lorraine

Among other decorations, Moritz Hunzinger was presented with the Certificate of Gratitude of the German Emergency Corps of the Order of Malta; the Bronze and Silver Badge of Honor of the CDU, the Silver and Gold Badge of Honor of the CDA, the Golden Badge of Honor of the Union of German Locomotive Engineers; the Silver Badge of the German Public Relations Association; German award for communications design "Highest Level of Design Quality"; "Typographic Excellence" award from the Type Directors Club; Gregory Skovoroda Medal of the Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University; Badge of the National Taras Shevchenko University; Ivan Franko Medal of Ivan Franko National Lviv University; Medal of The Protection of our Most Holy Lady the Mother of God and Ever-Virgin Mary by the Ministry of Education and Science of Ukraine, Institute of Historic Education

Ukraine as well as honors bestowed by the Minister President of Serbia (2001), the President of Rumania (1997) and the first President of Ukraine (2010). Honorary Member of the India Business Group (IBG), Mumbai, India.

In 2015 he was guest on the occasion of the State Visit to Germany of Her Majesty Queen Elisabeth II. and His Royal Highness The Prince Philip Duke of Edinburgh

HOW WE PERCEIVE PEOPLE AND WHY PRETENDING DOESN'T PAY OFF IN THE LONG RUN

Introduction

Supervisors, colleagues, employees – the people we meet at work are essential for us. We orient ourselves toward them, and they give us a sense of security; together we achieve outstanding results. Successful relationships are good for us. They promote physical and mental wellbeing. But people at work can also hinder, threaten and antagonize us. So it's important for us to think about how we perceive people – that way we can become confident in evaluating others, forming a clear judgment and consistently using it as the basis for our actions.

Until now, books on the market have mainly talked about ways to improve how others perceive you in the work world. Self-marketing guides, image design and ego marketing, for instance, recommend identifying and utilizing your own strengths. “Be charismatic!” they insist. Others recommend blue neckties and specific ways of sitting in meetings to influence the other person's judgment of us. The problem is, it's actually very hard for us to recognize our own strengths and weaknesses (Wilson 2007). And charisma? You can't just turn charisma on like a light! Above all, these guides do not offer any scientific information about what happens in our brain when we encounter other people, or how we form our judgments about people – in other words, whether the color of your necktie really has any influence over the other person's opinion of you.

So let's look at it the other way around – instead of asking how we can better influence others, we should ask how others influence us. That starts with a look at the field of research. We want to find out what principles, patterns, rules or even laws make people stand out for us, and how our brain takes in, evaluates and saves this information.

Do we really form opinions about people the way we think we do? I can promise you we don't!

1. Basic principles of evaluating people at work

1.1. Avoiding danger – and the role of comfort

People base their actions on two fundamental systems: a system of fear and a system of rewards. The fear and flight system decides what we will avoid in order to escape danger. The reward system decides what we will seek out in order to increase

our sense of wellbeing. The fear and flight system dominates, because it is more important for survival to avoid danger than it is to feel good (Spitzer 2006).

Our fear system allows us to respond instantly to key stimuli and adjust our actions without too much deliberation. If a manager attacks us, our brain activates its stress system and flips on the old, basic emergency programs: fight, flight, freeze. Even very minor signals can be enough to set off these subconscious behavioral programs. The whole process circumvents our consciousness – from perceiving and decoding the meaning to activating our behavior (see Chapter 1.3).

The reward system is intended to control actions, in that people choose actions that make them feel good. This system is anchored in brain structures that reward people with good feelings whenever they do something that benefits their wellbeing (Spitzer 2006).

In order to assess whether people at work pose a threat to us or whether we will feel comfortable with them, we use our previous experience and develop expectations.

1.2. Evaluation based on previous experience and expectations

All of our important experiences with people at work are stored in our memory. At the same time, we also store an assessment about whether we enjoyed working with the person or not, along with a physical sensation (for instance, a pleasant feeling in your belly). When faced with a decision, for instance whether we will help out a colleague, or when planning something that will affect that person, our brain accesses this information.

When we meet new people at work, we also try to draw on our previous experience. Information about the new colleague's previous employer and our associations with them is enough to make an initial judgment – quickly, involuntarily and unconsciously. Even if we resolve to treat people with a completely clean slate, it is impossible, biologically speaking. We encounter every new person with our full range of prior experience and the associated emotions and physical states. Many everyday work problems arise because we are not aware of these experiences, or are not paying enough attention to our physical condition. After all, sometimes our gut feeling is right and our brain is wrong – for instance when an HR manager hires some one who is qualified, but whom he “had a bad feeling about right away.” Again and again, that initial feeling turns out to be right. We can also make mistakes in our judgments of people. Our brain can generalize and fall back on general patterns, for instance, “All managers are inconsiderate.”

But this manager could be an exception, someone who does not fit in with the general pattern. So it would be better to rely more heavily on our intellect, which does take more time and energy, but evaluates new situations more reliably. Thus we should gather and assess information about the new situation and then make a decision if we have a good feeling about it (Storch 2005). This good feeling comes in part from not acting counter to previous experience, and in part from understanding the situation intellectually. We use both our emotional memory of experiences and our intellect.

Rewarding expectations

Our experiences shape our expectations of others. Based on our experience, we project the results of our actions and ask ourselves how we would feel if we helped out a colleague or asked the boss for a raise. We could also ask ourselves what it would feel like to refuse the colleague's request. And since our brain is social, it can also wonder how others would perceive our actions (cf. Damasio 2004).

The following story, by an unknown author, shows how strongly expectations can influence our encounters with other people:

Once upon a time, an old man sat before the gates to the city. Everyone who went into the city had to pass him.

A stranger stopped and asked the old man, "Tell me, old fellow, what are the people like in this city?"

"Well, what were they like in the last place you visited?" responded the old man.

"Wonderful. I felt right at home there. They were friendly, generous and always helpful."

"That is more or less what they will be like here." Then another stranger came up to the old man. He, too, asked, "Tell me, old man, what are the people like in this city?"

"Well, what were they like in the last place you visited?" came the response. "Terrible. They were mean and unfriendly, and no one helped anyone else."

"I fear that will be the case here, too."

Whenever we make decisions about how to treat others at work, we do so with an eye toward the positive consequences that will result. One question: is it possible to describe the positive consequences in more detail? Answer: yes! They are related to our system of motivations. The three basic motivations are safety, excitement and autonomy (Bischof 1989). Everyone has them. We seek to fulfill these motivations,

and avoid things that keep them from being fulfilled. Our expectations about whether and how well the motivations will be fulfilled by the people at work determine how we treat them (see Herbst 2007 for more detail).

Our saved patterns, also known as schemata or stereotypes, play an important role in our expectations as well. You can imagine them as prefabricated parts. They are important because they make our brain's job much easier – if we hear that someone is an “HR Board member,” an “IT employee” or a “researcher,” for example, that can set off entire chains of content, evaluations and expectations for us. If we are told to expect someone who works in the pharmaceutical industry, we initially ascribe qualities to the person that we associate with that industry. The same applies to workers in the computer industry, the fur industry or charitable organizations. Even individualists match the stereotype of the individualist who refuses to be pigeonholed!

When we are assessing our expectations of a person, the reward system comes into play. At work, our reward system is active when we expect something from someone that will feel good. The reward system is especially activated when unexpected positive experiences happen, like a pay raise or significant praise from our supervisor. On the other hand, the system is very limited when anticipated rewards or praise fail to materialize; we are disappointed and hang our head as an expression of our body, which is the stage for our feelings (Damasio 2002, 2004).

1.3. Unconscious influences

It is often hard to explain clearly why people have a certain effect on us. Our brain subconsciously takes care of about 90 percent of this, and only a small part actually reaches our consciousness (cf., e.g., Scheier/Held 2007). One example: the HR manager explains his decision to hire the new bookkeeper by saying that she had the best references. In fact, she was the applicant who made him feel the most secure.

Emotional experiences also play an important role here. Majo Storch (2005) describes it as an emotional receipts and expenditures ledger that our brain keeps for us. Receipts are positive experiences, and expenditures are negative occurrences. Our conscious mind is rarely aware of the actual account balance. We decide in favor of or against someone/something without knowing that the real decision has already been made long ago, by the unconscious part of the brain (Storch 2005).

Our brain is always active, and it processes huge amounts of data when we meet other people: how they shake hands, their smell, how they treat the secretary and how they move their facial muscles – none of which we remember later (see Chapter 2 for

more detail). Thinking is primarily an unconscious process that mainly consists of deciding what incoming information is important and what is not. We process, interpret and evaluate information without consciously realizing any of it. We assume that we judge people consciously and critically, and that we review information from these people carefully; but in fact, it appears that we only use a few personal characteristics to form our initial spontaneous judgment.

A 1973 study by Harari and McDavid shows how important even someone's name can be. The two researchers had teachers grade identical essays by fourth and fifth graders. The teachers did not know the students, and were only given their first names. The result: essays by Sarah, Julia, David and Michael were on average a grade higher than those by Gertrud, Hedwig, Edeltraut and Hubert. Clearly, the researchers concluded, older names are associated with older people and with characteristics like being more conservative and less open to new things. Other researchers presented test subjects with photos of two women. Both were received equally well. In the second step, they presented different test subjects with the same photos and called one woman Jennifer and the other Gertrud. Gertrud received only 20 percent of the votes. Our subconscious seems to associate even people's names with interpretations and evaluations.

It is important to realize that it is not the volume of information that creates our judgment, but selected key information. We use this to draw conclusions about the person's other qualities. If we know about a positive quality, we tend to assume other positive qualities. If we think an employee is diligent, we believe he is also conscientious and intelligent. The same applies to bad qualities. What key information do people in the work world provide to us?

2. Key information for making our judgment

We are designed to judge other people in the blink of an eye – even if it is only a rough judgment. How could it be any different? We would be hopelessly overwhelmed if we had to thoroughly and specifically evaluate every person we met in the course of the day, let alone a year. An experiment by psychologist Nalini Ambady at Harvard University shows how amazing our brain is when it comes to making fast evaluations. She played students three video clips of a professor without any sound. In just 10 seconds, the students were able to make a judgment about the professor. When Ambady shortened the clips to five seconds, the results remained the same. Two seconds – again, almost exactly the same results. And that was not all: Ambady compared the test subjects' judgment of the clips with evaluations that the professors' students had filled out at the end of the semester. You guessed it – once

again, the evaluations were almost identical. That means a person who has only seen two seconds of a video of another person evaluates them just as precisely as someone who got to know that person over a much longer period of time.

When it comes to recognizing, categorizing and evaluating people, we use key information about them to orient ourselves. These individual central stimuli and qualities are used to draw a conclusion about the person as a whole.

2.1. Attractiveness – the super-dimension

Many scientific studies have confirmed what we always suspected: when we evaluate other people, we are guided more than anything else by their attractiveness. It's not the only thing that steers our decision – later on, other qualities like the person's character, personality and intelligence also play a role. But in the beginning, outward appearance dominates. Attractiveness is powerful precisely because it has such a quick and fleeting effect, writes Berlin-based science journalist Bas Kast (2006) in his book about love. It happens in the blink of an eye.

From attractiveness, we draw conclusions about the person's other qualities – we associate it with a veritable flood of positive qualities about their intelligence, character and technical skills. We believe attractive people are warmer, more sensitive, friendlier, more accommodating, more interesting, stronger, more well-adjusted, more modest, more social and more capable – they have a better character. Attractive people are considered more complex, receptive, considerate, optimistic, outspoken and self-confident, happier, more active, more cooperative, more self-controlled and more flexible (cf., e.g., Naumann 2006, Renz 2006).

However, attractiveness also has its downsides: attractive people are considered less humble, and are seen as vain and arrogant. Attractiveness can be a hindrance when it comes to asking someone for help – we are more reluctant to ask attractive people for favors.

Does attractiveness play a role at work, too? Yes! Just think of the thousands of applications that are in circulation every day. We spend a great deal of energy and conscious effort processing information about schooling and professional experience, but we use the photo on the application to instantly identify and classify the applicant. More than 90 percent of 1,300 HR managers surveyed in a study by the University of Syracuse stated that attractive job applicants were more likely to be chosen and had an easier time advancing in their careers.

Attractive people are paid five to ten percent higher salaries than their equally qualified colleagues who are considered less attractive. Daniel Hamermesh from the

University of Texas and Jeff Biddle from Michigan State University discovered that the most attractive one-third of employees earned about five percent more than the average. Unattractive people earned five to ten percent less than the average. Other studies fundamentally confirmed these findings, some even with wage differences of up to ten percent. By the numbers, that means attractive people have about 100 billion dollars more in spending power.

While only about 5 percent of managers surveyed in a 1986 study said physical attractiveness was important, by 1998 that number had risen to 22 percent. The consequences of good looks in the work world can be seen in an interview with plastic surgeon Prof. Mang, who explained on the Sat1 TV show “Weck up” that more and more managers were coming to him; one in five patients were now men.

Attractiveness only seems to be an obstacle when it comes to women applying for management positions; it apparently conflicts with the stereotype of “pretty but incompetent.” A study by Mannheim-based sociologist Anke von Rennenkampff focused on particularly feminine and attractive-seeming female applicants. Being overweight also has a stronger negative impact on women’s careers than it does on men’s. If we assess someone at work as being attractive and friendly, that first impression affects our communication down the line. We are friendlier to people who seem friendly to us, and they usually respond in kind; this was shown in an experiment by American relationship expert Ellen Berscheid. If men believed the woman on the other end of the line was beautiful and funny, they were in a good mood. The woman in turn responded with a sense of humor. If the men thought they had an unattractive person on the line, they tended to talk more about serious topics, which made their conversation partners more serious too. Thus the men’s assumptions were self-fulfilling; attractive people are considered interesting – and that makes them more interesting.

2.2. The face as the mirror of the soul

The face provides our brain with a huge amount of information. Our visual center registers our counterpart as a person and notes his or her social signals. The limbic system, where our feelings are located, processes facial expressions; and parts of the reward system work with another part of the brain to evaluate the attractiveness of the facial features. Acting as a danger sensor, it responds to facial expressions within milliseconds, creating feelings of fear, trust, hatred or attraction within us. It also carefully notices where the person is looking, telling us whether he or she is interested in us. In addition, the way we perceive another person’s face depends on

other factors, especially how familiar the facial features are, our level of attention at that particular moment, and how we are feeling.

All of this happens in a fraction of a second. American psychologists asked students to evaluate photos of strangers' faces. They were asked to evaluate whether the depicted person was attractive, friendly, trustworthy, competent, aggressive or not. Afterward, the subjects stated how confident they were about their evaluation. They were asked to make a judgment as quickly as possible so that it remained an intuitive judgment. The result: students were able to make fairly precise decisions within the short amount of time given. Even when they looked at the photos for a longer period of time, students fundamentally stood by their judgments and merely refined them. In short, when it comes to a fundamental assessment of a person's qualities, it clearly does not matter whether test subjects look at a picture for 100 milliseconds or a full second. Additional time merely made the students more confident that they had formed the right judgment. They were also better able to note nuances than they could in the shorter time frames.

Facial expressions as transmitters and receivers

Facial expressions transmit and receive information at the same time. They only really come to life when there are other people around. 43 facial muscles help us speak a language that the whole world understands: grief, anger, fear, disgust, respect, surprise, joy – all around the globe, people recognize and show the same emotions. In addition to this universal language of facial expressions, there are also local dialects.

Our face says a great deal about our feelings. An important researcher in this field is Paul Ekman, an expert on facial language. Ekman discovered that the face does not just reflect people's feelings – it is their feelings. In his studies, he defined 10,000 different facial expressions; we as laypeople can identify about 3,000 of them. Paul Ekman and his colleague Wallace Friesen spent seven years researching every combination of the 43 facial muscles, filtering out the ones that were important to us as human beings; they included 60 ways of showing anger and 18 ways of smiling happily – with relief, amazement, gratitude, Schadenfreude, anticipation or excitement. Ekman is now so skilled at interpreting facial expressions that he can determine someone's true motivations simply with a quick glance at his or her face (Ekman 2007).

Even normal people like us are good at unconsciously interpreting other people's facial expressions. In tests, more than 90 percent of observers correctly evaluated the feelings shown on faces.

The other person can control a few muscles and movements during a conversation because they are subject to his or her will; through these facial muscles, the person consciously displays his or her feelings. But we are more interested in the system that is not under the other person's control – after all, it expresses “uncontrolled” and thus “real” feelings.

A study by Dimberg shows how the other person's feelings affect us. He showed human faces to test subjects for half a second, and used an apparatus to measure the movements of their own facial muscles. When a picture of a smiling person was shown, the test subjects smiled slightly; they responded to an angry facial expression with an angry expression of their own. Even when the photos were shown so quickly that the test subjects could not consciously perceive them, they elicited the same response (Dimberg 2000). What that means for people in the work world: our mood can change if a colleague or the boss looks grim during a department meeting, even if we don't consciously realize it. In addition, these studies clearly show that the brain also processes apparently insignificant impressions of business contacts even though we aren't aware of them ourselves.

What happens when the other person's facial expression and posture do not send out the same message? We don't distinguish between posture and our perception of a facial expression. The overall impression is decisive, found a group of Dutch researchers working under Hanneke Meeren at the University of Tilburg. They showed pictures to test subjects where the facial expression and body language did not match up. The brain recognizes this contradiction in the first 115 milliseconds.

Smiling

Facial expressions include smiling. We human beings can identify 50 different kinds of smiles, some of them very specialized. We use smiles to “disarm” the other person and to build trust. The sooner it works, the better– eliminating threats is clearly so important to our survival that smiling is built into the structure of our face at a very deep level. We are even able to distinguish between a real smile and a fake one. A good mood doesn't just lift the muscles at the corners of the mouth – it also lifts part of the ring-shaped muscle around the eye sockets. When this contracts, it also pulls the cheeks upward. That creates tiny crow's feet at the corners of the eyes. In an artificial smile, that muscle around the eyes does not move, because it is not controlled consciously.

The eyes and mouth as a mood indicator

On a person's face, the eyes and mouth are central anchors for information. By looking into someone's eyes, we assess the other person's attitude: are you a friend who will be good for me, or an enemy who will harm me? Even our colloquial language tells us that a person's eyes are the windows to his soul. We are all familiar with the feeling of standing in an elevator – staring up, down or at the panel of buttons in order to avoid looking straight into someone's eyes. In these situations, we tend to act like someone is invading our personal space. The pupils in particular tell us whether the other person is agitated – if so, his or her pupils will be dilated. At the same time, our amygdala notes where the other person is looking, helped out by the clearly defined whites of the eyes.

In addition to the eyes, we also look at people's mouths, which give us information about the other person's moods and plans. Is she smiling, or baring her teeth? That allows us to clear up two survival-critical questions with a single brief glance: are we in danger? And: where is she coming from? All of this takes place in the subconscious – but the signals have an effect on us. When we look at someone's eyes and mouth and make an assessment, other processes are initiated. We associate eye color with other qualities, like the dark-eyed southerner or the blue-eyed northerner, which activates the associated neural networks. Yes, these are prejudices, but they are unconscious and very strong.

2.3. Skin and hair

Skin and hair are features that tell us a great deal about a person's youth and health. In studies on attractiveness, researchers found that test subjects rated photos of people with flawless skin as being especially attractive. Head hair is an important indicator of health, age, gender, culture and subculture, epoch and social status. Hair barely has any protective or warming function, and medically speaking it is not strictly necessary.

Journalist, literary scholar and cultural historian Nina Bolt (2001) studied the significance of hair. In her book "Haare – Eine Kulturgeschichte der wichtigsten Hauptsache der Welt" ("Hair – A cultural history of the most important crowning matter in the world"), she writes that if our hair is greasy and dry, or limp like wilted grass, we see it as a sign that we are not doing very well, either physically or mentally. By contrast, shiny, full, vibrant and natural are the four key concepts used in advertising for hair products, reflecting today's beauty ideals. Things that look

healthy are attractive. Dull, damaged, frizzy hair makes such a negative first impression that other physical characteristics barely have a chance to correct it – that was the conclusion of researcher Reinhold Bergler, based on an extensive study of the effects of hairstyles.

When women are shown pictures of men's heads with and without hair, they rate the bald heads as up to six times less attractive. At work, too, a lack of hair tends to be a disadvantage. Communication researcher Bernd Tischer presented 98 HR managers with application photos and asked them which people they would choose to interview. He secretly included several of the men twice – once with a bald patch and once with a full head of hair. The result: the HR managers preferred people with a full head of hair.

2.4. The guardian at the gate – our sense of smell

“That guy really stinks!” Smells enrich and control our subconscious much more strongly than we previously thought. The olfactory nerve, which processes smells, leads directly into the brain's feeling center and produces immediate emotional responses – there's no chance for the cerebral cortex to intervene.

The following experiment shows the unconscious impact of smells: the test subjects sat in a room and played Scrabble. In the closet, there was a cleaning bucket with citrus-scented all-purpose cleaner. None of the test subjects consciously noticed the citrus scent of the all-purpose cleaner, but they played more words that had to do with cleanliness than the group without the citrus smell did, and they left the testing room in a tidier state. “The brain automatically decodes the implicit meaning of the citrus scent – ‘cleaning’, ‘cleanliness’, etc. – and initiates behavioral patterns without burdening the conscious mind with them,” says neuropsychologist Christian Scheier.

Thus when we encounter people at work, we also have to assume that we are perceiving their smell at a largely unconscious level and associating it with an emotional evaluation; this smell may set off behavioral patterns within us that we are not aware of. It is not just a colleague's strong body odor that creates an effect – there are also much subtler signals that we do not even remember when we think of someone, but which still have a strong effect on our behavior.

2.5. Movement – a super sign to watch

One “super sign” of human nature is how people move. This was found by researcher Siegfried Frey (2005). In his study, he wanted to learn how German, French and American viewers responded to videos of politicians that were shown on

the TV news in the three countries. He showed college students 180 video clips of 60 American, 60 French and 60 German politicians. The clips were each 10 seconds long. The test subjects included 55 American, 85 French and 81 German students. He conducted his experiment in the form of single tests in three countries.

His findings showed that the images had a significant effect. Even though the videos were only shown for a few seconds, they led to distinct judgments by the test subjects. It was completely irrelevant to the speed of the judgment whether the viewers already had an opinion about the politician or were just then forming one. Clearly, we decide what we think about a person literally in a split second – which qualities we ascribe to that person or rule out, whether we find them appealing or boring, arrogant, dishonest, intelligent or fair, and much more. And in stark contrast to a rationally considered judgment, this process is so automatic that the viewer barely exerts any more energy than it takes to stay awake.

Frey was interested in learning what sets off these evaluation processes. Comparing the patterns of movement for politicians who did especially well in Frey's study with those who rated poorly produced a surprising result: If the politicians tilted their heads to one side, their ratings were significantly better. Our visual system ascribes enormous importance to this seemingly small change – it largely determines the impression that a person has on us. The same people who were initially perceived as “appealing, sensitive, gentle, honest and modest” suddenly seemed “unappealing, cold, deceptive, arrogant, hard and abrasive” to the test subjects – simply because they were holding their heads a little differently, says Frey (2005). The effect was completely spontaneous, and absolutely inevitable for the viewer. The enormous effect persisted even after test subjects were told about the seemingly insignificant reason that had caused them to fundamentally change their opinion of the person. Even a slight inclination of the head sends such a strong message that we find people much more appealing when they tilt their heads. Interpreting patterns of movement seems to be consistent across cultures. The politicians' movements produced very similar results among viewers in different nations.

2.6. Mood and body language

Our evaluations of people at work are also influenced by their body language. Research findings have shown that this gives us information about the person – our feelings can affect our body language, in that we assume a posture that mirrors our internal feelings. You might be familiar with this: someone points out to you how slumped your shoulders are, and how worried you look. As soon as you hear this, you

realize that you are in fact worried and depressed right now. It's interesting to know that our body language can also influence our feelings, as more recent studies have shown. If we walk upright rather than hunching, it can change our mood.

Psychologists John A. Bargh, Mark Chen and Lara Burrows divided students from the same study semester into two groups, and assigned them to one of two lecture halls. One group was asked to write an essay on the lives and limited physical movements of older people. The other group wrote about the lives and athletic hobbies of young people. When the test subjects left the lecture hall, the researchers filmed their movements. Incredibly, the students who had written about older people moved like old people, while the other group moved like younger people. Not one of the test subjects consciously noticed how his or her movements had changed after the test.

Body language can express someone's internal attitude – a slumped posture is one example of this.

When we tell someone, "Keep your chin up," we mean inwardly as well as outwardly. When grades were given out at an American high school, students with good grades stood up straight, while those with poor grades hunched forward. Students with average grades did not change their posture. What is interesting is that the students were able to recreate that mood and even the physical sensation when they remembered the grade announcement many years later. Our body language thus seems to have a capacity for memory. A proud posture can be a lifelong characteristic, for instance in people who have an upright stance, maybe even a strut, because they enjoy an elevated position in society.

When it comes to the work world, we draw conclusions about people's current mood based on their body language, but also about their personality. If a supervisor is always straight-backed and upright, we ascribe different qualities to his personality than if the same person were always hunched over, as if he were carrying the weight of the world on his shoulders. These evaluation processes are spontaneous, too, and are usually unconscious.

2.7. Status: reaching great heights

A person's height affects us. The first association is between height and leadership positions in business: a look at German boardrooms shows us that they are mostly filled with tall people. Fewer than one in ten managers at the leading German companies are shorter than 5 foot 10, and nearly half are over 6 foot 2. The average German man is 5 foot 9 and a half.

The second connection is that tall people earn more. One of the researchers who studied this is Guido Heineck, an economist at the University of Munich. He found that men who are ten centimeters taller (about 4 inches) earned salaries that were four percent higher. A man who is between 6 feet tall and 6 foot 5 earns, on average, 15 percent more than a colleague who is under 5 foot 5. Other researchers in the United States have followed thousands of people from birth to adulthood. People who were just one centimeter taller (less than half an inch) received an extra \$310 per year. Someone who is just under 6 feet tall earns an extra \$4,340 per year compared to someone who is 5 foot 6. Timothy Judge, one of the authors of the study, estimates that a tall person earns an additional \$100,000 over the course of 30 years of employment.

A person's height also seems to be associated with status. In 1968, Australian psychologist Paul Wilson asked a stranger to give a presentation at his university. One time he introduced the guest as a student from another university, another time as a lecturer, and finally as a famous Harvard professor. Afterward, he asked the listeners to guess the presenter's height. The result: respondents judged the "professor" to be five centimeters (two inches) taller than the "student." Thus height seems to influence status, dominance and power, and vice versa, when it comes to evaluating a person. We can see this on a linguistic level, for instance when we say we look up to someone. This association does not come out of thin air – the higher their social class, the taller men and women are. On average, German university students are three centimeters (1 inch) taller than vocational trainees.

This self-fulfilling prophecy also seems to hold true for height. Our expectations about people cause us to treat them differently. Thus, based on the previous research findings, we can expect that taller people were more self-confident even as children, and that they are now fulfilling the expectations that their superiors have about them. We treat tall people differently from shorter people, which in turn causes them to behave differently.

2.8. What is said and how it is spoken – language and voice

Language gives us information about people on two levels: what the person says, and how he or she says it. The meaning of what is said and written is obvious and conscious on the one hand; on the other, we subconsciously receive many different signals from a person's language and voice, such as the use of certain terms, pitch and timbre.

One of the ways that language tells us things about people at work, whose effect on us is largely subconscious, is through the use of typical manager terms like “efficient,” “effective” and “profitable.” Managers love these kinds of terms, which convey something about them. They use them to claim membership in a group of like-minded people, and to distinguish themselves from others. When they are talking to their employees, the employees often do not understand their language. Moreover, the language does not address their emotions, and may even create negative feelings, as is often the case when there are changes in the company. For one thing, the employees have often had bad experiences with change; for another, they are unsure about what will happen and whether they will be ready for the coming challenges. Managers use terms like “change management” and “cost cutting” to refer to the changes that employees associate with great personal risk; these terms are abstract, and are hardly suited to create a positive atmosphere right from the start, because they do not address the limbic system or – even worse – have a negative effect on it.

Managers spend 70 percent of their working time on communication, in some cases even up to 90 percent, based on findings from multiple research studies. Communication is a very important way for managers to present themselves, explain themselves and create commonalities with their employees in order to achieve the company’s objectives. One important tool here is the departmental meeting. These meetings are supposed to enable sharing, create bonds and facilitate communication; however, managers regularly turn them into a place to assert their dominance. They decide what topics will be discussed and how, for how long and when. They are often unwilling to accept criticism. Their good intentions turn into the opposite: many people hate departmental meetings.

The words that a manager uses always tell us something about him or her. If confidence and consistency are important to the manager, he or she argues by looking backward. Some typical formulations: “Everything was better before!” and “Back when I started working here...” Their arguments tend to be pessimistic, and are directed outward: “The competition is forcing us to...” and “It’s the economy’s fault!” If the manager is characterized by excitement, his or her ideas and language are optimistic (“We can make it work together!”). Thus our language, and the way we describe situations, is an expression of our personality (cf. Häusel 2004).

The significance of the voice

The voice can play a significant role in your first spontaneous impression of a person at work. A voice gives sense and meaning to words, and it expresses feelings and moods.

As with physical attractiveness, people largely agree on what constitutes a pleasant voice: we prefer male voices that are deep, soft and slow; for women, higher voices are preferred.

Our brain processes the content of what is said almost automatically. That lets us concentrate on the sound of the voice and figure out the person's mood. The limbic system can configure sadness in the whole body – the throat muscles slacken; the vocal cords are no longer fully taut, and they vibrate much more slowly. Saliva production slows down in the throat. People's voices sound deeper. When people are angry, the muscles in their throat tighten, while their saliva nearly dries up; the vocal cords are shorter, harder, and create more overtones. They speak very quickly, and their voice sounds sharper and higher. In just half a second, we think we can tell that something is closing up the other person's throat.

2.9. Symbols and clothing

Symbols, in other words signs that convey a meaning, first of all tell us something about the person; in addition, people use symbols to signal that they belong to a group, and to distinguish themselves from other groups. Scheier and Held (2006), in their book “Wie Werbung wirkt” (“How Advertising Works”), mention the briefcase of an ambitious law student, the scarf and pearl earrings of a future lawyer, the sandals of an elementary-school teacher, and the ballpoint pen in a mathematician's breast pocket. “Preconceptions,” you say? They may be, but in fact they are also an important way for these people to express themselves, and they are highly effective because we understand their significance. Once you have learned to interpret them, symbols unfold their meaning without our noticing them. They instantly convey important information, through the high-performance 11-million-bit pathway that we use to evaluate the person. The work world is full of symbols. These include a private office, a company car, business class on a plane, your own assistant, the title on your business card, an expense account, a company credit card, and the art on the walls of your office. When someone at work uses these symbols, we need to know what they mean and have a positive association with them in order for them to impress us. A doctor wears gold-rimmed glasses. A man wears a pink bow tie to tell us that he is not bound to the norm. However, we could also read this symbol as a sign of immaturity or pompousness.

Clothing is a language of symbols shaped by the era and the culture in which a person lives; members of society use it to determine the person's significance. At work, that includes dark suits (with a vest) for managers, jumpsuits for workers, and lab coats. In order to decode and classify the meaning of these symbols, we need to

have learned them. We then use the symbols and their meaning to draw conclusions about the person as a whole. Using symbols like a watch and a briefcase, we can draw conclusions about the person's social position, or at least the position that the person wants to have.

2.10. Viewing people in a certain setting

Along with the person, we also notice the setting where his or her activities take place. We evaluate and save this information along with our feelings and physical states. The setting includes the environment where we encounter the person, sensory influences like light, warmth and colors, and the mood – for instance excitement or boredom – that characterizes the place. We record the mood that we had when meeting the person, and we recall it when we think about the person. When we are in a particular mood, we tend to think of the person whom we have stored in our memory along with that mood.

Places themselves can carry significance. We associate a place with all the impressions it has left on our senses. In addition, we store important places and people in our episodic memory, where we keep our visual experiences.

In order to achieve the desired effect, people can present themselves in a place that has an appropriate meaning for us. There's a reason company bosses like to have their pictures taken in front of the company headquarters. Where is their office? In a high rise? Then it's usually on the top floor. How big is it? How many windows are in the room? What kind of pictures are on the walls? Are they protected behind a desk, while we are much more vulnerable on a chair in front of it? All of these indications tell us about the manager's rank in the company, and thus how we should treat him or her. Sometimes, we can look it up in the company's materials. I have before me a company document that specifies the rank at which employees are allowed to have green plants, how many windows, and what range of furniture. We can see that the regulations do not have to be logical – for instance, a Department Head is permitted to have six cabinets, even though he probably keeps all his files in the secretary's office.

2.11. People: a mosaic of various stimuli – positive and negative elements combine to present an image

When we meet a new person, we see what he looks like. We smell him, he shakes our hand, and we hear what he has to say. That sends a lot of information to our brain: his voice is loud or quiet, his body language is open or closed, his facial

expression is relaxed or tense his skin looks refreshed or pale. Our brain processes a huge number of signals extremely quickly, almost without our noticing it.

The senses work hand in hand here – our visual impression of someone is connected with other impressions through a neural network. All of our impressions about a person can be activated by looking at a picture of them, but also by smelling the scent that we have stored in our memory for them. Our sensory organs complement each other to create a comprehensive experience of this person. There are some interesting effects here. One is that looking at a picture of a person can activate other sensory impressions – a particular scent, for instance, if the person is holding a bouquet of roses.

How do all these individual impressions of a person create an overall image? Our brain receives information from the sensory organs through a wide range of channels. Only when everything is combined does the brain create a uniform overall image of the environment, known as sensory integration. This integration takes place early on when processing neural stimuli. Brain centers that specialize in a single sense draw information from other sensory channels to merge the impressions in a meaningful way.

One example from the area of language perception: words are conveyed acoustically on the one hand, while the lips also move, which provides valuable information without our realizing it. A study by Gemma Calvert at Oxford University shows that perceiving language reinforces the activity of the auditory and visual systems because audible and visible stimuli reach the brain simultaneously. Lip movements seem to support the processing of auditory signals early on. Conversely, the words that are heard also affect our visual analysis of the lip movements.

What was surprising was that even a silent image of the speaker has a measurable effect on the auditory cortex (Calvert 2000).

The brain combines all of the impressions that our senses gather about a person into an overall picture, much like a mosaic. The individual senses vary in significance when it comes to creating the overall impression; vision is the most important (e.g. Gegenfurtner et al 2002). Our senses communicate with each other whenever we encounter someone else. Some of the senses work together – a person's shape can be seen and felt – while others perform one specific task. For instance, we can see the color of the person's suit, but only our olfactory sense can smell it. One thing is clear: the senses do not add to or subtract from one another, but they have strong influences on each other.

What happens if the impressions do not match up when they are all put together? It's hard for other people to hide their feelings from us, because so many facial

muscles are involved in making expressions and we cannot control all of them consciously. In addition to facial expressions, the other person's overall body language also indicates what the person is really feeling. If he or she is pretending to be relaxed, or feigning dismay about hearing bad news, we know it right away.

In her helpful book "Embodiment," psychologist Maja Storch focuses extensively on the connection between feelings and the body. When a person has genuine feelings that are also truly felt, they are expressed through movements of the facial muscles. Some of these only surface for fractions of a second, but other people can still perceive and interpret them. This perception and interpretation process is often subconscious, taking place in our emotional experience memory, so we cannot precisely say why a certain person seems credible or not. However, our gut assessment of the person in question is usually very firmly anchored (Storch 2006).

3. Perfection or genuinely real: stop playing a role

People at work are thus created in our heads as an interaction between impressions of the person and our own interpretation and evaluation. If the person's appearance, language and actions do not match up, we may perceive these contradictions and feel disturbed – we can't get a clear image of the person and what we can expect from him or her, or from the person's actions.

Many people try to make a "perfect" impression on us. They list what they believe are their strengths and weaknesses – though it is doubtful whether this is really possible; people have a very limited understanding of themselves, since many things take place subconsciously. Then they create approaches to impress us even more strongly. But is it really important to us for the other person to come across as flawless? The answer is a clear no. People who are considered perfect often pay for it by remaining outsiders – because who can love a perfect person?

Our little weaknesses make us human. They show other people that we belong, because we are just as imperfect as they are. Acknowledging your minor weaknesses is an expression of your own unique personality – and we believe in that more than we trust a "perfect" but artificial-seeming personality.

And pretending is problematic for many reasons. One reason is that it takes a lot of energy. People usually act instinctively, without thinking, so the brain tries to perform actions unconsciously in order to save energy. The brain only makes up 2 percent of the body's mass, but it uses 20 percent of the body's energy during intense thought processes (Scheier/Held 2007). Given those facts, can you imagine how much energy it takes someone to create a false image for themselves and to play that

role every day? Not to mention that the image could disintegrate at any time if a new, unexpected situation came up.

In the long term, these conflicts make people sick from the effort of hiding their true personality. When people use a kind of to-do list to train themselves to smile in a certain way, not to cross their arms in front of their chest and to pound energetically on the podium to seem decisive, in most cases they achieve just the opposite of what they intended. They seem artificial, and their body language is robotic. And why would you expect anything else? The intellect makes a decision to show a feeling that is not there, and then asks the body to express it! But what is the body supposed to express if nothing is there? Even actors have to get into the character's emotional state in order to play a role convincingly. They perform for an evening, and are exhausted after the performance.

That's why we see the masks that other people are trying to hide behind. If their intellect really tried to execute the false facial and bodily reactions, their intellectual working memory would be hopelessly overwhelmed. It's only when the intellect, feelings and the body work together that the many facial and bodily muscles create a harmonious overall impression of the person's feelings.

Brain research has shown that an intended action, the associated feelings and ways of thinking, and the appropriate body language are all part of one and the same neural network. A truly individual neural network is only created if this process takes place independently, because it is linked with personal, pre-existing memories. Then, and only then, does the new action seem authentic rather than like rote learning (Storch 2006). Artificial gestures are perceived quickly and subconsciously. A simple follow-up question or unexpected situation can throw the person off. In summary, pretending doesn't pay off in the long run.

People who are constantly playing a role always have to think about what they are doing. That takes an enormous amount of energy! Over the years, the person spends so much energy keeping up the façade that energy is lacking in other areas, for instance developing an independent personality. These people are tired when they get home at the end of the day; they no longer have the energy to see a play or go to the gym. Even worse, a lack of energy can make people sick because the body cannot recuperate; instead, it is using all its energy to mentally prepare for the next day's performance.

Professor Yevtukh's official Reception in Frankfurt's City Hall, the "Römer", and in the Union International Club

Official Reception of His Excellency and His Spectability The Honorable Academician Professor Dr. phil. habil. Dr. h.c. mult. Volodymyr Yevtukh, Ph.D., Dean of the Faculty for Socio-Psychological Sciences and Management of the National Pedagogical Dragomanov University, Minister of Ukraine and Ukrainian Ambassador to Italy (ret.), Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Scientist and Technician of Ukraine in Frankfurt am Main (Germany).

Frankfurt's City Hall, the „Römer“

2014 Outstanding Achievements Award from the Chancellor of Germany Dr. Angela Merkel

Presented to the Rector of the National Pedagogical Dragomanov University Academician Professor Dr. Dr. h.c. mult. Viktor Andrushchenko on behalf of Professor Moritz Hunzinger

The Union International Club in Frankfurt (www.union-club.de)

The Union International Club in Frankfurt was co-founded by Max Hunzinger, the father of the twins Max and Moritz Hunzinger, in 1956. The Club is the prime location for dialogue between nations and cultures. For over 60 years the Club has been based in the spacious, neo-baroque style Villa Merton, which is set in park-like grounds in Frankfurt's diplomatic district. Here it provides a meeting place for the business, political, cultural and diplomatic elite.

The twins Moritz and Max with their parents, Max and Gardis Hunzinger, in the garden of the Union International Club.

Consul General Max Hunzinger and his brother Moritz are having a drink perhaps in the best-known room of the Frankfurt City Hall, Römer, the Kaisersaal, or Emperor Hall. It is located above the Römerhalle on the second floor and is a major tourist attraction. During the Holy Roman Empire, coronation banquets took place there. Today, the Kaisersaal is well known for its unique and unparalleled collection of 19th century portraits of all of the emperors, including works by Eduard von Steinle of Albert I and Ferdinand III.

The First President of Ukraine Prof. Dr. Leonid Kravchuk presenting the Order of Glory in the Union International Club in 2010.

Contact Moritz Hunzinger

mh@hunzinger.de
Mobile Germany +49 171 60 333 20
Mobile Ukraine +38 066 684 88 90
Skype: moritzhunzinger
www.hunzinger.de
www.facebook.com/moritz.hunzinger

Frankfurt office

Germany, 60318 Frankfurt am Main, Wielandstr. 3
Phone +49 (0) 69 15 20 03-20, Fax -33

National Pedagogical Dragomanov University

Professor of PR and Communication
Faculty for Socio-Psychological Sciences and Management
Ukraine, 01601 Kiev, Pirogova Str. 9
Office +38 (044) 2346557
hunzinger@npu.edu.ua, www.npu.edu.ua

WIUU Wisconsin International University (USA) Ukraine

Honorary Professor of PR and Communication, European Union Coordinator
Ukraine, 01601 Kiev, Turgenivska Str. 8-14
Office +38 (044) 2361916
hunzinger@wiuu.edu.ua, www.wiuu.edu.ua

Lesya Ukrainka Eastern European National University

Honorary Professor
Ukraine, 43025 Lutsk, Voli Avenue 13
Office +38 (0332) 720123
hunzinger@eenu.edu.ua, www.eenu.edu.ua

Marzena Major
Częstochowa, Poland

THE PLACE WHERE PEOPLE MATTER

THE PLACE WHERE PEOPLE MATTER.

SOCIAL COMPETENCIES MODULE

Social Competencies Module is directed for the contemporary, creative Students who is planning his future. The Soft Skills are closely connected with psychophysical features, focus on human behaviors and attitudes, lifestyle and setting goals. Through practical development of Social Competencies, Students receive the set of tools to help create their careers and become much more competitive on the labour market.

According the 2016 Forbes Report about the competencies mostly desired by the firms, the top 12 are the Soft Skills. Therefore, the Module programme has been developed in close cooperation with employers of various industries and external stakeholders. As a result, the Graduate is open, creative, independent and fully prepared for new challenges and inevitable changes.

Participation in the courses enables Students to learn a number of key soft skills such as: effective communication, self-presentation, teamwork, stress management, conflict resolution, motivation techniques, social influence, negotiation strategies, assertiveness and creativity.

University College of Social Sciences
Nadrzeczna 7
42-200 Czestochowa, Poland

tel +48 34 365 5802
fax +48 34 365 4859
international@ucss.eu

Courses included in the Module (180 lecture hours):

1. Internal Potential Management
2. Building Relationships in the Team
3. Negotiations and Conflict Resolution
4. Coaching in Practice
5. Motivation Techniques
6. Creative Mind Mapping
7. Stress Management and Assertiveness
8. Social Media Marketing
9. Recruitment in Practice
10. Building Personal Brand
11. Effective Leadership
12. Graduate on Labour Market

GRADUATE'S IMAGE

The Graduate possesses the set of the necessary social competencies needed in the planning and development of both - professional career and personal life. He has skills that contribute to effective interaction with the environment. These are the personal, interpersonal and intercultural competencies covering the full range of behaviors that enable effective and constructive participation in social and professional life, being practically prepared for inevitable changes that are surely ahead of him.

The Graduate is aware of his internal resources and uses them constructively professionally and in his personal life. He simultaneously pursues continuous self-development by building his personal brand. He is able to effectively listen to others and present his own opinions in a clear and legible manner. The Graduate is taught how to build a team spirit, being the leader or a team member, motivating the others. He knows the techniques of negotiation and freely can formulate the arguments and theses. The Graduate is prepared to give the public presentations by using not only the standard methods but also by using the technique of mind mapping. He thinks and acts in a creative way managing his time, plans, and formulating thoughts in a logical way.

The Graduate has the expertise in how to ensure optimum physical and mental health, and knowledge of how it can contribute to his successful lifestyle. He knows how to use the technique of mental training to increase efficiency, control the emotions and manage the stress.

He understands the rules of conduct and rules of behavior generally accepted in different societies and environments, and deal with interpersonal relationships of multicultural environments. The Graduate's possesses the knowledge about the business ethics, etiquette, tolerance, expressing and understanding different viewpoints, negotiate with the ability to create confidence and empathy. He is familiar with innovative methods to solve problems and conflicts. He can work with others while he talks assertively about his needs. He values diversity and he respects other people, overcoming prejudices and achieving a compromise. He uses the rules and ethical standards in the undertaken professional and personal activities.

The Graduate knows the styles of management, leader competencies and effective models of leadership. He can make an in-depth self-assessment of the level of his knowledge, skills and competencies. He is prepared to freely use modern technologies of electronic communication. He knows the principles of building the personal brand and is able to create his consistent personal and business image in the social media. He possesses the expertise in marketing tools used in the world of Internet. He knows the rules of self-presentation and public speaking techniques.

The Graduate is fully prepared for self-development in his personal life and professional career and knows how to use the power of social competencies in practice.

1. INTERNAL POTENTIAL MANAGEMENT

The subject is dedicated to an internal set of expertise and skills necessary to create a coherent concept of personal and professional development. It is based on deepening self-awareness of Students and the discovery of their resources. It includes tools to identify strengths and weaknesses, needs and values, as well as blockages and limiting beliefs. Major aspects of Internal Potential Management are self-management in time and the ability to create own plan for personal and professional life. Knowing own resources is the key to the planning of career development.

The thematic scope includes:

- behavioral analysis based on metaprogramming and channels of information processing;
- ways of finding and multiplying own resources;
- principles of action planning and priority setting;
- methods of decision-making in the context of readiness to change;
- techniques of management yourself in time.

2. BUILDING RELATIONS IN THE TEAM

The subject contains a set of theoretical and practical information on effective methods of teamwork. This includes expertise in interpersonal communication – verbal and non-verbal. The aim of the subject is also to acquaint Students with the form of group processes and processes regulating human behavior in formal and informal teams. The Students learn the principles of active participation, integration, providing constructive feedback and ways of influencing group members.

The thematic scope includes:

- methods of building a kind atmosphere for cooperation;
- ways of integrating the members of the team;
- techniques of building a team and making it active, taking into account the group roles and internal interdependence;
- rules of interpersonal communication and building feedback.

3. NEGOTIATIONS AND CONFLICT RESOLUTION

The subject covers the social conflicts and techniques of negotiation. The aim of the course is to make Students aware about the importance of the agreement's introduction and building normal relations and attitudes during the talks. The course covers issues related to the types of disputes and techniques of coping with difficult situations. The Students study how effectively negotiate in business, learn the steps of conflict resolution and negotiating strategies. The integral part of the course are the practical workshops where Students practice their skills in

The thematic scope includes:

- the types of conflicts and ways of solving them;
- stages of the negotiation process and strategies used in practice;
- techniques and styles of negotiation;
- methods of exerting influence on others.

4. COACHING IN PRACTICE

The course provides Students the expertise in extremely effective tool for personal and professional development – coaching. The Students learn how to use coaching assumptions in practice. The subject covers basic concepts and coaching techniques used to increase the effectiveness of action and improve the quality of communication. The aim of the course is also to familiarize Students with the types

of coaching - the selection tools and methods used depending on the field of interest - business coaching, sports coaching and job coaching, and ecoaching.

The thematic scope includes:

- definitions of the various forms of support (coaching, mentoring, consulting);
- techniques and types of coaching for increasing efficiency;
- ways of using coaching methods in effective communication;
- types and coaching tools in practice;
- types of coaching and their specifications.

5. MOTIVATION TECHNIQUES

The subject includes issues related to the analysis of the purpose, decision-making and incentive mechanisms. During the course, Students become familiar with the effective techniques of setting personal and professional goals and ways of implementing them. They learn how to mobilise themselves to take the first step, to make the changes, and how to get motivated to achieve the set goals. The Students find out about the relationships between motivation and needs, learn about the mechanisms of motivation's formation.

The thematic scope includes:

- human needs;
- analysis of goals and designing their effects;
- types of goals;
- techniques for determining goals and means of achieving them;
- incentive mechanisms;
- ways of increasing motivation: motivators vs. demotivators.

6. CREATIVE MIND MAPPING

The aim of the subject is to familiarise the Students with the technique of *Mind Mapping* developed by Tony Buzan. It is a special way of nonlinear noting, effectively using the synergistic cooperation between the two hemispheres of the brain. The technique supports the process of learning and remembering. Mind mapping is also an effective business tool. It is used for information management, project management, as well as time and human resources management. This technique also helps Students to prepare presentations and public speeches. As a creative working tool, *Mind Mapping* is used by management representatives around the world.

The thematic scope includes:

- principles and methods of developing creativity;
- rules for drawing up a mind map;
- ways of using Mind Mapping at work and in everyday life;
- issues of research on the effectiveness of Mind Mapping techniques;
- basic mnemonics.

7. STRESS MANAGEMENT AND ASSERTIVENESS

The subject covers general knowledge of two areas: coping with stress and skillful expression of own opinion. The first area involves *mindfulness* training that affects the reduction of stress. It is also a proven tool to improve concentration, increase the efficiency and quality of work. This includes body awareness, control over emotions and thoughts.

The classes also include issues related to assertive behaviour. Assertiveness is the ability of putting up borders, respecting own and other people's rights, and a skill of how to say “no”. The Students practise this ability to express their own opinions in a direct and open way without altering the dignity of others. The thematic scope includes:

- defining stress and assertiveness, the concept of *mindfulness*;
- principles of mindfulness stress training by using *mindfulness* method;
- issues related to the practice of *mindfulness*;
- ways of using *mindfulness* at work and in everyday life;
- rights of assertiveness, impact of submissive attitudes on human life;
- types of attitudes: assertive-submissive-aggressive.

8. SOCIAL MEDIA MARKETING

The subject covers the topics of advertising and building personal brand in the social media. The strength of such campaigns and promotions is the interaction and building the relationships with potential customers. This technique is used by individuals and companies all around the world. Social media marketing is an effective business tool that enables to reach a specific target group by reducing the cost of marketing activities. The Students learn the rules of social media, elements of e-PR and marketing techniques used to create the brand image.

The thematic scope includes:

- power of the social media;
- modes of operation and action in the social media;

- social media tools and elements of e-PR;
- effective marketing techniques;
- strategies of well-known corporations in the context of social media marketing success.

9. RECRUITMENT IN PRACTICE

The subject presents a set of necessary information about the recruitment process. The aim of the course is to acquaint Students with the practical aspect of direct and indirect contact with perspective employers. The Students master skills to create efficient and effective application documents – Curriculum Vitae and Cover Letter. Discussed areas deal with both traditional and unconventional recruitment methods, techniques and tools that become more and more popular among employers. The Students study recruitment process, etiquette, rules of savoir vivre, dress code and business correspondence. The thematic scope includes:

- principles and stages of the recruitment process;
- standards for the creation of application documents;
- traditional and unconventional methods of choice and selection of employees;
- etiquette and dress code during recruitment;
- rules of business correspondence.

10. BUILDING PERSONAL BRAND

The subject covers a range of strategies to build personal image. The Students learn how to create consciously their own brand. They are going to learn effective methods of self-analysis, planning and implementing actions to create a positive image. The Students learn how to create the coherent image, properly tailored to the skills and interests; patterns of personality, archetypes and how it affects the brand building. The subject also provides the tools and techniques of presenting themselves online and offline. One of many projects includes preparing video self-presentation.

The thematic scope includes:

- concepts of building a personal brand;
- methods of image planning, implementation and monitoring;
- principles of building a coherent personal and business image;
- personality patterns (archetypes) and their impact on the creation of the brand;
- techniques and tools to build an image in the media and for self-presentation;
- a set of regulations concerning the work with the camera, body and voice.

11. EFFECTIVE LEADERSHIP

The aim of the subject is to present the issues of leadership. The Students learn the silhouette of a leader, his competencies and the role of leadership behaviour in team management. The course covers the ideas, concepts and theories of cultural conditioning of leadership. It includes the issues of effective communication and the ability to exert influence as a leader. It also includes various types of leadership and management styles, as well as training in leadership skills practice. The Students test their abilities in the tasks that are specially prepared for this purpose.

The thematic scope includes:

- effective leadership;
- ideas and concepts of leadership;
- functions, styles and types of leadership;
- issues of designing work leader and delegation of skills;
- the rules of effective communication and exerting influence as a leader;
- good practice leadership.

12. GRADUATE ON LABOUR MARKET

The subject provides a summary of pervious courses and supplement them in preparing Students to enter the tough job market. It covers a range of thematic methods and techniques of effective job search. During the course Students study the institutions and vehicles supporting the process of active moving around the labour market. The subject also covers the forms of employment, information on setting up own business and creating a business plans. During the classes Students examine their preferences and aspirations to gain valuable datathey can use when seeking employment.

The thematic scope includes:

- ways of using social skills in practice;
- methods and techniques of seeking employment;
- forms of employment;
- set of information on labour market institutions;
- information on starting own business and creating business plans;
- diagnosis of preferences and professional aspirations;
- contemporary job market and factors determining its changes.

Юлія Сюсель
Київ, Україна

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРОЕКТУ
«ІММІГРАНТИ У СУСПІЛЬСТВІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ОСВІТИ»

**Українсько-латвійський
проект**

**«Іммігранти у суспільстві:
виклики для освіти»**

Проект підготовлений у співпраці:

**Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова**
(Київ, Україна)

Латвійський університет
(Рига, Латвія)

Мета дослідження:

Дослідити роль освіти мігрантів у суспільстві та розробити відповідні рекомендації щодо вдосконалення освітніх програм у контексті позитивного навчання.

Основні завдання:

- Здійснення теоретичного дослідження існуючого досвіду освіти мігрантів.
- Підготовка емпіричного дослідження (розробка анкет, питань сфокусованого групового інтерв'ю, дизайн вибірки).
- Проведення експертного опитування української та латвійської сторони для вивчення проблем мігрантів та можливостей їх вирішення.
- Аналіз теоретичних установок, нормативних документів в освіті, котрі, в обох країнах впливають на сприяння включенню мігрантів у місцеве суспільство.
- Розробка рекомендацій щодо удосконалення освітніх програм мігрантів.

Очікувані результати:

- Накопичення бази даних та матеріалів про соціокультурні та освітні потреби мігрантів.
- Розробка рекомендацій щодо формування навчальних програм для різних категорій мігрантів.
- Імплементация результатів дослідження у моделі адаптації іммігрантів у іноетнічне середовище.
- Формування міжетнічної толерантності та відбудовування міжкультурного діалогу на базі аналізу соціологічного дослідження.
- Накопичення матеріалу для написання контекстуального підручника з історії та культури мігрантів, які перебувають на території України.
- Публікація матеріалів дослідження у фахових українських та закордонних виданнях.

Керівник української частини проекту:

Володимир Євтух (Київ, Україна)

Виконавці:

Ганна Кісла (Київ, Україна)

Людмила Савенкова (Київ, Україна)

Виконавці:

Юлія Сюсель (Київ, Україна)

Сергій Штена (Київ, Україна)

**Керівник латвійської частини
проекту:**

Рудіте Андерсоне (Рига, Латвія)

Виконавці:

Майя Балоде (Рига, Латвія)

Івета Гудаковська (Рига, Латвія)

Виконавці:
Аїда Крузе (Рига, Латвія)

Занда Рубене (Рига, Латвія)

Луція Рутка (Рига, Латвія)

Активності та обмін досвідом

Семінар
«Теоретичні та практичні питання дослідження»
27-30 березня 2017 року

Семінар проекту
Projekta seminārs

«IMMIGRANTS IN SOCIETY:
CHALLENGES FOR EDUCATION»

«ІМІГРАНТИ В СУСПІЛЬСТВІ:
ВИКЛИКИ ОСВІТИ»

«MIGRANTI SABIEDRĪBĀ:
IZAICINĀJUMI IZGLĪTĪBĀ»

THEORETICAL AND PRACTICAL QUESTION OF RESEARCH
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ
TEORĒTISKĀS UN PRAKTISKĀS PĒTNIECĪBAS JAUTĀJUMI

Київ - Чернігів, Україна
27-30 березня 2017 року

Kijeva - Čerņigova, Ukraina
2017.gada 27. - 30.marts.

Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова
Київ, Україна
28 березня 2017 року

**Почесне консульство Латвійської республіки в Чернігові
та Чернігівській області,
Культурно-просвітницький центр «LatviArt», Чернігів, Україна
29 березня 2017 року**

**Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т. Г. Шевченка, Чернігів, Україна
29 березня 2017 року**

Конференція «Пропозиції освіти та досвід мігрантів у суспільстві» 20-21 червня 2017 року

Latvijas Universitāte
Cēsu novada pašvaldība

Projekts
„Imigranti sabiedrībā: izaicinājumi izglītībā”

Латвійський Університет
Самоуправління області Цесіс

Проект
„Иммигранты в обществе: вызовы для освіти”

Konference
Конференція

**Izglītības piedāvājums
un pieredze migrantu iekļaušanai sabiedrībā**

**Пропозиції освіти
та досвід мігрантів у суспільстві**

Rīga, Cēsis, Sigulda
2017.gada 20., 21.jūnijs

Рига, Цесис, Сигулда
20-21 червня 2017 року

Конференція «Пропозиції освіти та досвід мігрантів у суспільстві» Молодіжний центр, Цесіс, Латвія 20 червня 2017 року

**Семінар «Методологія та організація емпіричного дослідження»
Латвійський університет, Рига, Латвія
21 червня 2017 року**

**«Етнокультурні практики»
Сігулда, Латвія
21 червня 2017 року**

Проектна зустріч 8-9 вересня 2017 року

«IMMIGRANTS IN SOCIETY:
CHALLENGES FOR EDUCATION»

«MIGRANTI SABIEDRĪBĀ: IZAICINĀJUMI IZGLĪTĪBĀ»

«ІМІГРАНТИ В СУСПІЛЬСТВІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ОСВІТИ»

meeting of the project
projekta sanāksme
проектна зустріч

08., 09.09.2017, Kijeva, Ukraina
08., 09.09.2017. Київ, Україна

07.09.
Dalībnieku ierašanās
Привітання учасників

08.09.
diskusija
- teorētiskā pētījuma rezultāti
- aptaujas veikšana: apreiblēja un jautājumu precizējumi

дискусія
- результати теоретичного дослідження
- проведення опитування: апробація та уточнення змісту

Latvijas Universitāte	Ukrainas Nacionālās Dragomanova pedagoģiskās universitāte
Rudīte Andersone, profesore Zanda Rubene, profesore	Volodimirs Jevtuhs, profesors Larisa Hīznaka, profesore Kisla Anna, profesore Ludmila Savenkova, profesore

Засідання робочої групи Київ, Україна 8-9 вересня 2017 року

**Лекція Байби Кальке
«Образ учителя в Латвії»
Наукова бібліотека НПУ імені М.П. Драгоманова
Київ, Україна
25 жовтня 2017 року**

Контакти:

Сайт Факультету соціально-економічної освіти та управління:
<http://www.fspnu.npu.edu.ua/ua/>

Сайт Центру евалюації науково-освітніх та соціальних програм:
<http://evaluation.com.ua/>

Сторінка Центру евалюації науково-освітніх та соціальних програм
на Facebook:

<https://www.facebook.com/Центр-евалюації-науково-освітніх-та-соціальних-програм>

C*E*S*E*S*P

Center for Evaluation of Scientific, Educational and Social Programs

ХРОНИКА АКТИВНОСТЕЙ

CHRONICLE OF ACTIVITIES

Наталія Коваліско

Львів, Україна

ПРЕС-РЕЛІЗ

Х ЮВІЛЕЙНОГО ЛЬВІВСЬКОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ФОРУМУ 13 жовтня 2016 року

13 жовтня 2016 р. у Львівському національному університеті імені Івана Франка відбувся Х ювілейний Львівський соціологічний Форум «Змінність соціальних просторів крізь соціологічну оптику: прояви, контексти, можливості», організований кафедрою соціології історичного факультету ЛНУ та Львівським обласним відділенням Соціологічної асоціації України (САУ). Цей Форум було проведено за змішаною технологією, яка поєднувала виступи з їхнім подальшим обговоренням на двох дискусійних майданчиках, проведення «круглого столу», а також публічну дискусію «Соціологія та agenda setting в Україні». Такий формат було обрано з метою уникнути домінування ортодоксальних прийомів проведення наукових та науково-практичних конференцій, які, як правило, зводилися до представлення автономних доповідей учасників при практичній відсутності дискусій і обміну думками. Крім того, лише поодинокі конференції науковців виходили за межі університетських аудиторій і з'являлися у прямому ефірі через спілкування із зацікавленою публікою.

До Оргкомітету Форуму надійшло 136 заявок від соціологів – викладачів, науковців і практичних працівників низки дослідницьких центрів та установ країни. Взяли участь у проведенні Форуму 112 осіб, які представляли 34 вищі навчальні заклади України III-IV рівнів акредитації, в тому числі 19 національних університетів практично з усіх куточків країни, а також дослідники з 12 соціологічних центрів, агенцій і служб на чолі з Інститутом соціології НАН України, кількох благодійних фондів, державних та недержавних організацій.

Теплі вітальні слова на початку роботи Форуму виголосили ректор Львівського національного університету імені Івана Франка, проф. Мельник В.П. та президент Соціологічної асоціації України, ректор Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, проф. Бакіров В.С.

Загальна назва Форуму відображала потребу соціологічного дискутування з приводу двох головних проблем: (1) шляхів і особливостей розвитку світової та вітчизняної соціології, (2) стану і перспектив розвою сучасного українського суспільства. Особлива увага була приділена надзвичайно актуальній тематиці історичної пам'яті та поведінкових репертуарів у сучасному українському суспільстві, а про зв'язок соціолога та аудиторії, ролі соціологічних досліджень у розв'язанні гострих проблем сучасності йшлося під час проведення живого діалогу в ефірі між соціологами-вченими та соціологами-практиками.

Перший дискусійний майданчик стосувався діалектики глобальних змін у світлі теоретичної та емпіричної соціології. У своєму вступному слові завідувач кафедри соціології ЛНУ, віце-президент САУ, д.с.н., проф. Черниш Н.Й. представила своє розуміння етапів та суперечливих тенденцій розвитку світової соціологічної думки в добу глобалізації. Вона наголосила на тому, що вітчизняній соціології бракує концептуальних уявлень про сучасне українське суспільство, а Україна ще не зайняла поважного місця на світовій арені як країна-емітер. Нею було поставлене основне питання для обговорення на цьому майданчику: якою має бути головна функція соціології у добу глобалізаційних змін – пізнавальна, дієво-практична, прогностична? Інші доповідачі та учасники висловили свої думки, суть яких зводилася до потреби органічного поєднання усіх названих функцій і до необхідності здійснювати прориви теоретичного характеру попри закорінену вітчизняну фобію до теоретизування.

На полях цього дискусійного майданчику відбувався обмін думками і точилися дискусії стосовно реалізації прогностичної функції соціології (основна доповідь проф. Лепського М.А.), щодо долі національних кордонів у часи мобільностей і складних міграцій (основна доповідь доц. Філіппової О.А.), сутнісних характеристик сучасного українського соціуму (основна доповідь проф. Онищука В.М.). Присутні зійшлися на думці, що українське сьогодення представляє складну суміш елементів домодерного, модерного і постіндустріального типів суспільств із помітними впливами глобалізації, а проф. Головаха Є.І. запропонував своє означення: українське суспільство – це суспільство стихійних трансформацій з відтермінованим транзитом від радянської інституціональної до розвинутої демократичної системи.

Другий дискусійний майданчик відкривала з вітальним та вступним словом голова Львівського відділення САУ, д.с.н., проф. кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка Коваліско Н.В. Дискусії були сфокусовані навколо осмислення траєкторій соціокультурної та інституційної динаміки сучасного українського суспільства, адже проєктивні теорії соціальних змін, такі як теорія модернізації та демократичного транзиту, виявилися неспроможними описати зміни, що їх зазнає українське суспільство впродовж останніх десятиліть. Складна і часом суперечлива соціодинаміка суспільства за цей період містила різні стани та тенденції: «хвилі» становлення, посилення і послаблення демократичних інституцій; періоди переважання пасивного, «оберігаючого», патерналістського типу державної політики у соціальній сфері та періоди впровадження неоліберальних, часто непопулярних, болісних реформ; періоди миру та війни; періоди громадської пасивності та політичного абсентеїзму і періоди масової активізації, навіть у деструктивних формах, періоди загострення та послаблення соціокультурних стереотипів та конфліктної напруги у суспільстві. Ця «жива лабораторія» соціальних змін дає можливість відслідковувати їхню динаміку та прогнозувати наступні зміни у таких сферах: вектори і динаміка цінностей українського суспільства, динаміка форм політичної участі та соціального активізму, старі та нові еліти та *opinion maker's*, соціокультурні аспекти інституційної трансформації та реформ, соціальні взаємодії у вимірах довіри, толерантності, мілітаризації, ксенофобії, популізму, соціальний та моральний капітал суспільства (зокрема, в станах революції та війни) тощо.

Ключовими дискусійними питаннями, які були сформовані за темами учасників Форуму та винесені на обговорення, були наступні.

1. Інноваційні виклики сучасній системі освіти, зокрема чи можливе «номадичне суспільство» в Україні (основна доповідь проф. Чепак В.В.). Було виокремлено основні риси та принципи, на яких будується номадичне суспільство як суспільство креативного, творчого пошуку знань. У ході обговорення було перелічено низку проблем, перешкод у сучасній системі освіти України та сформульовано ключові тези у подоланні й пошуку варіантів, потенціалу навчання, яке еволюціонує.

2. Потенціал громадянського активізму сучасних українських переселенців розкрито в основній доповіді проф. Міхеєвої О.К., яка окреслила соціокультурні чинники адаптації ВПО завдяки низці дослідницьких проєктів, реалізованих в Україні. У ході дискусії йшлося про реальний стан, мотиви повернення та неповернення ВПО, специфіку адаптаційних практик при

вирішенні проблем при працевлаштуванні, розрив поколінь та стигматизацію цієї соціальної групи у суспільстві.

3. Партиципативність як одна з форм творення українського суспільства була розкрита в основній доповіді доц. Личковської О.Р., завдяки чому нею виокремлено можливості і обмеження Інтернет-видань у сучасному медіа-просторі. Ключовою тезою дискусії навколо зазначеної теми було те, що зі зміною природи й спрямованості сучасних медіа змінюються типи комунікативної активності суспільства, способи інтерактивних можливостей Інтернет-видань і соціальних медіа, які трансформують процеси комунікативної й соціальної партиципації сучасної людини.

4. Про значення цінностей у контексті готовності сучасного українського суспільства до змін йшлося у ключовій доповіді цього майданчика к.с.н. Шестаковського О. П. Дослідник зробив спробу встановити специфіку структури і динаміки цінностей в Україні у міжмайданний період, розмірковував щодо їхньої близькості до європейських показників, і, зрештою, їхньої ролі у поточних соціетальних змінах.

У ході дискусій було зазначено, що основними провайдерами соціальних змін у системі освіти, в медіапросторі, громадській та в інших сферах в Україні мають стати не економічні та владні еліти, а мережі соціальних активістів – представників суспільства, які готові і спроможні діяти, генерувати та впроваджувати соціальні інновації.

Круглий стіл був присвячений історичній пам'яті та поведінковим репертуарам у сучасному українському суспільстві. Плідний обмін думками відбувся довкола пам'яті про радянське минуле, національної ідентичності та громадянського активізму в Україні 1990-2015 рр. (основна доповідь доц. Судина Д.Ю.). Було відзначено, що моделі історичної пам'яті формуються державою в середовищі громадян України без належного рівня комунікації з ними та з наголосом на потребі інструментального підходу до інтерпретації історичних подій. Це, на думку більшості дискутантів, є негативним явищем, оскільки сучасне українське суспільство потребує активної й комплексної модернізації, для якої однобічне безальтернативне оцінювання історичних подій є серйозною перешкодою. Також більшість учасників круглого столу розділили позицію, що для України не підходить “нульова стратегія” у ставленні до історичного минулого через занадто коротку історичну перспективу її формування.

Презентації наукових соціологічних видань та центрів

У межах X Львівського соціологічного форуму відбулися:

1. *Презентація Всеукраїнського соціологічного часопису «СВОЄ»* редакторами Дейнекою А., Фітисовим А. «СВОЄ» — це незалежне періодичне соціологічне видання, що ставить собі за мету розширювати та доповнювати комунікацію всередині української соціологічної спільноти альтернативними пошуками та обговоренням актуальних проблем у контексті існуючих суспільних викликів. Часопис готується зусиллями ініціативної групи молодих соціологів і працює на некомерційних засадах, виходячи чотири рази на рік у електронному та друкованому вигляді.

2. *Презентація Центру евалюації науково-освітніх та соціальних програм* Євтухом В. Б., д.і.н., проф., член-кореспондентом НАН України, деканом факультету соціально-психологічних наук та управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Центр евалюації науково-освітніх та соціальних програм, як громадська організація з числа фахівців у галузі соціальних наук та адміністрування, ініціює процес формування евалюаційної культури в Україні як чинника у визначенні цінності наукових та освітніх програм і проектів, які пропонуються для виконання в Україні, а також окреслює роль евалюації у демократизації освітнього простору України та межі адаптації зарубіжного досвіду в Україні у цій сфері. Одним із завдань Центру є проведення досліджень у сфері евалюації, навчання, підготовки магістерських програм та консультування дослідницьких проектів; розробка та супровід пілотних магістерських програм у соціальних науках та адмініструванні; організація навчань, курсів, тренінгів для менеджерів програм та проектів, науково-практичних семінарів, конференцій, «круглих столів»; консультування щодо публікацій у європейських та американських наукових виданнях. Серед інноваційних чинних проектів, які веде Центр, варто виділити лекції контекстуальних експертів, Наукову етносоціологічну школу професора Володимира Євтуха, науково-освітній інтернет-проект «Етноенциклопедія», історико-культурний проект «Малі міста – Великі традиції», українсько-польський дослідницький проект «Регіональні та локальні ідентичності», етнокультурні практики. Центр здійснив інформаційний евалюаційний прорив – заснував перший в Україні науковий журнал «Евалюація: наукові, освітні, соціальні проекти», який є періодичним виданням.

Публічна дискусія «Соціологія та agenda setting в Україні»

Спеціальною подією, яка завершувала Х Львівський соціологічний Форум, стала публічна дискусія, присвячена питанням функції соціології у сучасному українському суспільстві, статусів академічної соціології та соціологічних агенцій у процесі формування порядку денного суспільства, суспільних запитів до соціологічної галузі тощо. Основними дискутантами були: президент Соціологічної асоціації України, ректор Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, д.с.н., проф. Бакіров В.С.; заступник директора Інституту соціології НАН України, д. філос. н., проф. Головаха Є.І.; директор Українського центру вивчення громадської думки «Соціоінформ», к.с.н. Зайцева-Чіпак Н.О.; директор Соціологічної агенції «Фама», к.с.н. Малачівська-Данчак М.П.; керівник групи соціологічних досліджень Конгресу національних громад України, к.с.н. Шестаковський О.П. Модерувала дискусію соціолог, учасниця Несторівської групи Бриндза В.О. Учасники дискусії репрезентували різні позиції професійного соціолога, а саме: соціолога-практика, соціолога-науковця, соціолога-педагога, публічного соціолога. У ході обговорення Н.О. Зайцева-Чіпак наголосила на потребі вибудовування партнерських відносин та обміну досвідом між представниками академічної та прикладної соціології в Україні. М.П. Малачівська-Данчак долучилась до такої позиції та акцентувала увагу на зростанні клієнтських запитів на соціологічну експертизу. О.П. Шестаковський поділився своїми міркуваннями щодо суспільних функцій академічної та прикладної соціології. Проф. В.С. Бакіров розповів про освітні стандарти підготовки соціологів у ВНЗ України. Проф. Є.І. Головаха звернув увагу на потребу розвитку соціологічної культури у користувачів та споживачів соціологічної інформації, у першу чергу у представників журналістики. Учасники дискусії зійшлися на думці, що, з метою інтеграції та взаємозбагачення різних професійних полів соціологічної галузі України, практику подібних обговорень потрібно продовжити в майбутньому.

Зрештою, такі висновки були однотайно підтримані усіма учасниками Форуму, які наголошували, що в ситуації мультипарадигмальності сучасної соціологічної науки, зростання ваги міждисциплінарності та появи нових і нових теоретичних «поворотів», запровадження радикально змінених методів соціологічних досліджень, регулярні фахові зустрічі й обговорення гострих проблем українськими соціологами мають стати нормою. До того ж підсумки їхнього проведення, пропозиції та практичні заходи, запропоновані соціологами України, мають вчасно доводитися до відома владних структур усіх рівнів, громадського сектору суспільства, ЗМІ, наших зарубіжних партнерів і колег, а цю місію може з успіхом виконувати Соціологічна асоціація України.

*Олег Голець
Київ, Україна*

ПРЕС РЕЛІЗ

МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ЯГЕЛЛОНСЬКІ ІДЕЇ У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНИХ КОНЦЕПЦІЙ КУЛЬТУРНИХ ПРАВ: ПЕРСПЕКТИВА ЕТНІЧНО ДИВЕРСИФІКОВАНОГО ПРОСТОРУ»

10 листопада 2017 року

10 листопада 2017 року у залі засідань Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова відбулася Міжнародна наукова конференція «Ягеллонські ідеї у контексті суспільних концепцій культурних прав: перспектива етнічно диверсифікованого простору», яку організували Ягеллонський університет, Асоціація соціального розвитку та міжкультурного діалогу – COOPERANTIS, Факультет соціально-економічної освіти та управління НПУ імені М.П. Драгоманова, Центр евалюації науково-освітніх та соціальних програм, Наукова етносоціологічна школа професора Володимира Євтуха у співпраці з Експертною радою з державної етнополітики Міністерства культури України.

З вітальним словом до учасників конференції звернувся в.о. ректора НПУ імені М.П. Драгоманова д-р філос. н., академік, проф. **Віктор Андрущенко**.

Про проект «Ягеллонські ідеї у контексті суспільних викликів», фінансований Міністерством закордонних справ Республіки Польщі у рамках конкурсу «Публічна дипломатія 2017 – компонент «Співпраця у межах публічної дипломатії 2017», частиною якого є конференція, розповів його керівник д-р соц. н. **Лешек Корпоровіч**.

В.о. ректора **Віктор Андрущенко** нагородив за довголітню плідну співпрацю та проведення спільних наукових заходів відзнаками НПУ імені М.П. Драгоманова: д-р соц. н., керівника проекту **Лешака Корпоровіча** – **Золотою медаллю «Михайло Петрович Драгоманов 1841-1895»** та д-ра,

заступника декана Державної вищої школи інформатики та підприємництва в Ломжі **Сільвію Яскулу** – **Ювілейною медаллю «180 річчя НПУ імені М. П. Драгоманова»**.

З вітальним словом виступив директор Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України к. політ. н. **Андрій Юраш**.

На конференції з цікавими доповідями, що викликали жваве обговорення, виступили дослідники Польщі та України: **Джоанна Дзядович** (Міжнародна організація молодіжної народної творчості «IOV World» – консалтингова організація ЮНЕСКО, Краків, Польща), **Володимир Євтух** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Ганна Кісла** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Вавжинець Конарські** (Академія фінансів та бізнесу VISTULA у Варшаві, Польща), **Лешек Корпоровіч** (Ягеллонський університет, Краків, Польща), **Павел Пліхта** (Ягеллонський університет, Краків, Польща), **Анатолій Ручка** (Інститут соціології Національної академії наук України, Київ, Україна), **Геннадій Ставицький** (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна), **Малгожата Стефановіч** (Ягеллонський університет, Краків, Польща), **Сільвія Яскула** (Державна вища школа інформатики та підприємництва в Ломжі, Ломжа, Польща).

Участь в обговоренні та дискусії взяли: **Лесь Белей** (Польський інститут у Києві, Київ, Україна), **Лариса Вахніна** (Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, Київ,

Україна), **Олег Голець** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Тетяна Голубенко** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Олена Гриценко** (Міністерство закордонних справ України, Київ, Україна), **Сергій Дудар** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Олександр Золотухін** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Наталія Коваліско** (Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна), **Костянтин Коган** (магістр, Нью-Йорк, США), **Максим Колесніченко** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Олександр Коротич** (фахівець з управління проектами та програмами у сфері маркетингових досліджень, Київ, Україна), **Юлія Кравцова** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Рефік Куртсеїтов** (Кримський інженерно-педагогічний університет, Автономна Республіка Крим), **Олег Мазурик** (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна), **Олена Малиновська** (Національний Інститут стратегічних досліджень, Київ, Україна), **Олег Падалка** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Анжела Паронікян** (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна), **Оксана Патинок** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Любов Піголенко** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Людмила Савенкова** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Валентина Степико** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Юлія Сюсель** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Руслан Фірсов** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Лариса Хижняк** (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, Україна), **Олександр Цветков** (Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна), **Дмитро Чугаєвський** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Ольга Шкира** (ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (Переяслав, Україна), **Сергій Штепа** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Ганна Щілінська** (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна), **Андрій Юраш** (Міністерство культури України, Київ, Україна), **Алла Ярошенко**

(Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна) та інші.

Детальна інформація на сайті Факультету соціально-економічної освіти та управління НПУ імені М.П. Драгоманова: <http://www.fspnu.npu.edu.ua/ua/>

Наукове видання

ЕВАЛЮАЦІЯ
НАУКОВІ, ОСВІТНІ, СОЦІАЛЬНІ ПРОЕКТИ

Випуск 3

Редактори :
Володимир Євтух, Лешек Корпоровіч, Міхаель Руїсс, Луція Рутка

Оригінал-макет :
Сергій Дудар

Scientific publications

EVALUATION
SCIENTIFIC, EDUCATIONAL, SOCIAL PROJECTS

Issue 3

Editors :
Volodymyr Yevtukh, Leszek Korporowicz, Michael Ruiss, Lūcija Rutka

Artwork :
Sergiy Dudar